
WIJKWAARDE

Wijkondernemingen
en de vitaliteit
van de wijk

Annet Dijkema
Master City Developer

WIJKWAARDE

Wijkondernemingen
en de vitaliteit
van de wijk

Annet Dijkema
Master City Developer
Leergang 11

Afstudeerbegeleider Dhr. Dr. P.M.J. Pol
Erasmusuniversiteit Rotterdam
30 oktober 2015

VOORWOORD

Met deze scriptie ben ik aan het einde gekomen van mijn opleiding Master City Developer, een tweejarige opleiding, ontwikkeld door de Erasmus Universiteit, de TU Delft en de gemeente Rotterdam. Vanaf september 2013 zat ik opnieuw in de collegebanken en dat was wennen. Iedere dinsdag een retourtje Rotterdam, meestal in de stiltecoupé, waarin het overigens vrijwel nooit stil was. Heerlijke momenten, waarin ik mijn colleges kon voorbereiden. Ik heb genoten van de inspirerende colleges, de gezellige en kritische medestudenten en de projectbezoeken aan Antwerpen en het Ruhrgebied en de referentielocaties.

Het referentieproject vormde een belangrijk onderdeel van mijn MCD-studie en leerproces: uitdagend, leerzaam, verdiepend, leuk, gezellig en soms confronterend. De professionele en persoonlijke inzichten en ervaringen van mijn medestudenten en de pittige discussies tijdens de culinaire zondagsessies waren een welkome aanvulling op mijn studie.

Het laatste deel van mijn studie heb ik gewerkt aan deze scriptie. Het was een ware ontdekkingsreis, maar ook een eenzame klus. Mijn nieuwsgierigheid is groot, maar leidde tijdens mijn scriptie periode regelmatig tot onbegaanbare zijpaden. Het was voor mij een uitdaging om de focus te houden en steeds weer terug te keren bij mijn onderzoeksvraag.

Gelukkig was daar mijn scriptiebegeleider, Peter Pol, die me iedere keer met zijn scherpe en kritische blik, op koers wist te houden. Hij wist me, zelfs na de opgelopen studievertraging, steeds weer te motiveren. Ik heb veel waardering voor de kalme en soms ook verrassende manier waarop hij mij steeds weer wist te inspireren om vervolgstappen te zetten, zonder daarbij af te dwalen. Een onverwachte uitnodiging voor het bijwonen van een Stadslab of een

workshop over zelfbeheer kwamen op het juiste moment en gaven me de inspiratie en input om verder te gaan. Zijn kritische en waardevolle opmerkingen leidden uiteindelijk tot een consistente onderzoekslijn in mijn scriptie.

Tijdens mijn onderzoeksperiode heb ik met diverse experts gesproken. Zij waren geheel belangeloos bereid mijn vragen te beantwoorden en hebben me veel waardevolle input gegeven. Dank voor de leuke en inspirerende gesprekken. SKETS Architectuurstudio, bedankt dat ik van jullie kantoor in Amsterdam gebruik mocht maken.

Ik heb tijdens mijn onderzoeksperiode vele wijkondernemingen bezocht en initiatiefnemers, bewoners en vertegenwoordigers van instellingen gesproken. Ik wil iedereen bedanken voor hun enthousiaste verhalen en voor de gastvrijheid. Ik hoop dat nog vele prachtige initiatieven zullen ontstaan en die tomeloze energie zich zal voortzetten.

Mijn speciale dank gaat naar mijn familie en vrienden, die mij hebben gesteund tijdens het scriptieproces. Maite en Sille, jullie in het bijzonder bedankt voor jullie geduld, steun en humor.

Tenslotte, een woord van dank aan mijn werkgever voor deze geweldige mogelijkheid.

ANNET DIJKEMA
30 oktober 2015

SAMENVATTING

Waarde-creatie, de menselijke maat, een open houding, verbinding en interactie en nieuwe samenwerkingsvormen kenmerken de gebiedsontwikkeling van nu. Het uitgangspunt is daarbij niet het beheersen van onzekerheden, maar het creëren van kansen en mogelijkheden, bottom-up en geleidelijk. Welke rol spelen wijkondernemingen in dit krachtenveld?

In de stedelijke gebiedsontwikkeling is tegenwoordig opmerkelijk meer aandacht en ruimte voor maatschappelijk initiatief vanuit de samenleving. Dit heeft geleid tot een aantal cruciale heroverwegingen in het vakgebied van stedelijke gebiedsontwikkeling. De trek naar de steden is groter dan ooit. De vraag naar ruimte zal daardoor veranderen en de nadruk zal meer komen te liggen op de kwaliteit van de directe leefomgeving. De vraag is vervolgens hoe steden en wijken zich kunnen blijven ontwikkelen en vernieuwen.

De aandacht verschuift naar meer zelforganisatie en maatschappelijk initiatief en dat vereist een cultuuromslag bij lokale en regionale overheden. Oplossingen voor maatschappelijke problemen in de buurt, de wijk en de stad worden gezocht bij degenen met een direct lokaal belang. Dat vraagt om nieuwe allianties, nieuwe partners en nieuwe verdienmodellen. Er ontstaan meer hybride vormen van samenwerking tussen bestuur, burger en markt. De wijk als schaalniveau en als plaats van betekenis blijkt daarin van grote waarde. De vraag lijkt gerechtvaardigd op welke wijze de vitaliteit en de weerbaarheid van wijken kan worden versterkt en vergroot.

Deze aandacht voor wijken en het wijkgericht werken is in Nederland niet nieuw. Het aantal bewonersinitiatieven is echter de laatste jaren sterk gestegen, waarbij termen als actief burgerschap, eigen verantwoordelijkheid, burgerparticipatie en burgerkracht veelvuldig de revue passeren. Een grotere betrokkenheid van burgers

leidt tot meer sociale samenhang en helpt segregatie en uitsluiting voorkomen.

Bewoners nemen in toenemende mate collectief in hun wijk of dorp zelf initiatieven op terreinen waar voorheen de traditionele instituties, zoals overheden, woningcorporaties en het maatschappelijk middenveld actief waren. Ook het aantal wijkondernemingen als specifieke vorm van bewonersinitiatief, is toegenomen. Deze vormen van bewonersinitiatief tonen een grote gelijkenis met de zogenaamde development trusts in Groot-Brittannië. Hoe werken deze wijkondernemingen en op welke wijze dragen zij bij aan de verbetering van de kwaliteit van de leefomgeving?

Deze overwegingen hebben geleid tot de volgende onderzoeksvraag:

Op welke wijze dragen wijkondernemingen bij aan de vitaliteit van wijken?

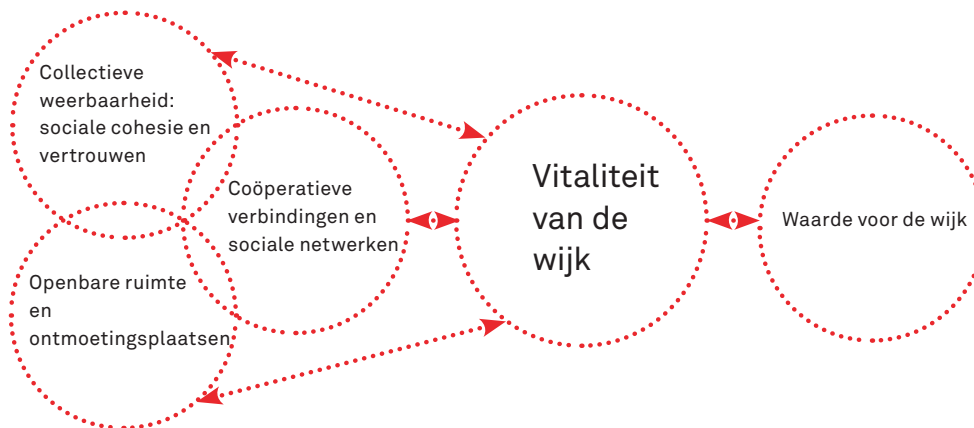
Om de centrale onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden is allereerst op basis van de literatuurstudie een nadere definiëring van het begrip vitaliteit en in het bijzonder van de vitaliteit van wijken gegeven. Vitaliteit van de wijk wordt in dit onderzoek gedefinieerd als het vermogen van (delen van) een wijkgemeenschap om gezamenlijk te reageren op continu veranderende omstandigheden in de directe leefomgeving en oplossingen te bedenken en te realiseren, gericht op duurzame ontwikkeling en vernieuwing.

Het gaat niet alleen om de factoren die de betrokkenheid van bewoners bij de wijk bepalen. Meer nog is van belang hoe die betrokkenheid wordt geactiveerd in initiatieven ter verbetering van de leefomgeving. Dit vermogen van wijkgemeenschappen lijkt te worden bepaald door een aantal factoren, die nauw met elkaar verbonden zijn en elkaar op een bepaalde manier beïnvloeden, te weten:

- Collectieve weerbaarheid
- Coöperatieve verbindingen en sociale netwerken
- Openbare ruimte en ontmoetingsplaatsen

Op basis van de literatuurstudie is een conceptueel model en

raamwerk voor onderzoek opgesteld. Dit raamwerk diende als hulpmiddel om de praktijk te kunnen onderzoeken en te beschrijven. Samengevat leiden de inzichten vanuit de literatuurstudie, de expertmeeting en de (verkennde) interviews tot een aantal in samenhang te begrijpen begrippen:

Het conceptueel model is vervolgens aan de hand van zes hypothesen getoetst aan de praktijk. Dit heeft geleid tot de conclusie dat het conceptueel model in grote lijnen wordt bevestigd.

Wijkondernemingen werken vanuit een integrale benadering aan de ontwikkeling van de wijk. Ze kennen een actieve bewonersbetrokkenheid en versterken de collectieve weerbaarheid. De bewonersbetrokkenheid leidt tot voor bewoners zichtbare doelen en realistische keuzes in de wijk, zowel fysiek-ruimtelijk, als economisch en sociaal. Bovendien zijn de publieke afwegingen zo beter te begrijpen voor bewoners. Het leidt daarmee ook tot een steviger lokale democratie en tot een kleinere afstand tussen burger en overheid.

Wijkondernemingen fungeren als ontmoetingsplek en bevorderen de vertrouwdheid met elkaar en met anderen. Hieruit ontstaan

coöperatieve verbindingen en sociale netwerken. Daardoor ontstaat interconnectiviteit tussen het lokale niveau van de wijk en de andere schaalniveaus.

Wijkondernemingen bevorderen de noodzakelijke verbinding tussen de drie factoren, die de vitaliteit positief kunnen beïnvloeden. Daarmee stimuleren en activeren ze de vitaliteit van wijken. Door het stimuleren van lokaal ondernemerschap ontstaat in de wijk meer diversiteit.

De wijkondernemingen zijn waardevol voor de bewoners in de wijk en leiden tot fysieke, economische en/of sociale waardeontwikkeling in de wijk. De daadwerkelijke waarde-opbouw is onvoldoende aangetoond. Ook de vraag hoe vitaal wijkondernemingen zelf zijn onder veranderende omstandigheden, kan niet worden bevestigd op basis van dit onderzoek.

Op basis van het onderzoek worden de volgende beleidsaanbevelingen gedaan:

- Erken als lokale en regionale overheden de waarde van de wijkondernemingen in de volle breedte. De waarde van de affectieve component van processen blijkt van grotere betekenis dan soms wordt verondersteld.
- Onderzoek de mogelijkheden van meer wijkgerichte financieringsvormen. In Emmerhout wordt momenteel onderzocht welke mogelijkheden er zijn voor wijkgerichte financiering en monitoring van budgetten.
- Combineer de veelal sectorale financiering van lokale en regionale overheden tot wijk- of buurtbudgetten.
- Geef ruimte en tijd aan wijkondernemingen om zich te ontwikkelen tot succesvolle initiatieven en ondernemingen en oordeel niet te snel.

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD SAMENVATTING INHOUDSOPGAVE

1.	
INLEIDING	8
1.1. Aanleiding	8
1.2. Achtergrond	8
1.3. Maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie	11
1.4. Probleemstelling en doelstelling	12
1.5. Afbakening en definities	13
1.6. Methode van onderzoek	14
1.7. Resultaten	16
1.8. Leeswijzer	16

2.	
VITALE WIJKEN: THEORETISCH KADER	18
2.1. Aandacht voor de wijk	18
2.1.1. Wijkbeleid en wijkgericht werken	18
2.1.2. Burgerparticipatie, burgerinitiatief en zelforganisatie	19
2.1.3. Buurtrechten	21
2.2. De wijk	21
2.2.1. De wijk	21
2.2.2. Complexiteit van wijken	22
2.3. Vitale wijken	23
2.3.1. Het begrip vitaliteit	23
2.3.2. Collectieve weerbaarheid	26
2.3.3. Coöperatieve verbindingen en sociale netwerken	28
2.3.4. Openbare ruimte en ontmoetingsplaatsen	29
2.4. Waarde voor de wijk	30
2.4.1. Herkennen van waarde	30
2.4.2. Waarde voor de wijk	30
2.5. Expertmeeting	31
2.6. Synthese	33
2.7. Conceptueel model	34

3.	
WIJKONDERNEMINGEN: NADERE DEFINIËRING EN ANALYSEKADER PRAKTIJKONDERZOEK	36
3.1. Wijkondernemingen	36
3.1.1. De term wijkonderneming	36
3.1.2. Community development trusts	37
3.1.3. Wijkondernemingen in Nederland	38
3.2. Analyse kader praktijkonderzoek	40
3.3. Hypotheses	41
3.4. Onderzoeksmethode	42
3.4.1. Casusselectie	42
3.4.2. Interviews	43

4.	
WIJKONDERNEMINGEN AAN ZET: CASESTUDIE	45
4.1. Utrecht: De Nieuwe Jutter	45
4.1.1. De wijk	45
4.1.2. Aanleiding en ontstaan van de Nieuwe Jutter	46
4.1.3. Organisatie, bewoners en coalities	47
4.1.4. Waarde voor de wijk	48
4.1.5. Conclusies	49
4.2. Emmen: Op Eigen Houtje	50
4.2.1. De wijk	50
4.2.2. Aanleiding en ontstaan van BewonersBedrijf Op Eigen Houtje	52
4.2.3. Organisatie, bewoners en coalities	53
4.2.4. Waarde voor de wijk	54
4.2.5. Conclusies	55
4.3. Delfzijl: Bewonersbedrijf Delfzijl-Noord	56
4.3.1. De wijk	56
4.3.2. Aanleiding en ontstaan van Bewonersbedrijf Delfzijl Noord	57
4.3.3. Organisatie, bewoners en coalities	58
4.3.4. Waarde voor de wijk	59
4.3.5. Conclusies	59
4.4. Analyse en vergelijking	60

5.	
CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	67
5.1. Inleiding	67
5.2. Conclusies	67
5.3. Beperkingen	68
5.4. Aanbevelingen voor aanvullend onderzoek	69
5.5. Beleidsaanbevelingen	69
5.5. Persoonlijke bespiegelingen	70

LITERATUURLIJST EN ACHTERGRONDINFORMATIE	72
BIJLAGEN 1	78

1

INLEIDING

1.1. AANLEIDING

In september 2013, toen ik startte met mijn opleiding, was ik directeur van een publiek-privaat samenwerkingsverband: Seaports Xperience Center. Een initiatief, dat aanvankelijk werd gefinancierd vanuit het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling en waarin gemeenten, provincie, onderwijsinstellingen en meer dan 50 technische en high-tech bedrijven in het Noorden met succes samenwerkten aan de versterking van de regio. Door impact van de economische crisis in de regio kwam het samenwerkingsverband onder druk te staan.

De gevolgen voor het Seaports Xperience Center, inhoudelijk, organisatorisch en financieel, waren groot. Iedere te ondernemen activiteit werd een project op zich, waarbij herhaaldelijk nieuwe onorthodoxe (gebieds)coalities werden gevormd. Juist door die crisis kwam paradoxaal genoeg een ander soort creativiteit naar boven. De middelen werden op ingenieuze wijze aan “elkaar geknoopt” waardoor toch financiële ruimte ontstond (cross sectoraal, intergemeentelijk). Geen grote investeringen, maar kleine bijdragen werden handig gecombineerd: waarde-creatie door het creatief organiseren en verbinden. Het centrum werd een plek voor en door studenten en werkzoekenden. Vele studenten deden er hun afstudeeropdracht en droegen zo bij aan de verdere ontwikkeling van het samenwerkingsverband. Lokale vrijwilligers en werkzoekenden waren altijd bereid te ondersteunen bij evenementen en activiteiten.

Hoewel de crisis wellicht een en ander heeft versterkt, bleek deze vorm van “zelforganisatie” en maatschappelijk initiatief een belangrijke bron van (ontwikkel)kracht, creativiteit, energie en inspiratie te zijn. Gefascineerd door dit ontwikkelingsproces besloot ik hier mijn scriptie over te gaan schrijven.

1.2. ACHTERGROND

In de stedelijke gebiedsontwikkeling is een dergelijke beweging de laatste jaren eveneens waar te nemen: aandacht voor de menselijk maat, bottom up ontwikkelen, aansluiten bij wat er al is, waarde-creatie door het slim organiseren en de eindgebruiker centraal. Tegenwoordig is er zichtbaar meer aandacht en ruimte voor maatschappelijk initiatief vanuit de samenleving. Burgers worden betrokken bij de ontwikkeling, inrichting en het beheer van de publieke ruimte en nemen zelf meer en meer het initiatief om problemen in hun dagelijkse leefomgeving aan te pakken.

Door de financiële, economische en sociale ontwikkelingen is de grootschalige stedelijke gebiedsontwikkeling van de laatste decennia in het slop geraakt en door de crisis tot stilstand gekomen. Tegelijkertijd is de stad als woon- en werkomgeving sterk in populariteit gestegen.

Dit heeft geleid tot een aantal cruciale heroverwegingen in het vakgebied van stedelijke gebiedsontwikkeling en meer specifiek van stadsontwikkeling. Deze heroverwegingen liggen ten grondslag aan mijn scriptie-onderwerp.

MAAKBARE SAMENLEVING?

Sinds de bankencrisis in 2008 hebben Nederlandse gemeenten miljarden (2,6 miljard van 2010 t/m 2012) afgeschreven op hun grondposities (Deloitte, 2013) en is rond 600 miljard aan woningwaarde afgeboekt (Boelhouwer, 2013). De grootstedelijke ontwikkelingsopgaven zijn onder druk komen te staan als gevolg van de financieel-economische omstandigheden. Ook zonder crisis was de economische groei echter onvoldoende geweest om in de toekomst de kosten van de verzorgingsstaat te blijven financieren. Door de vergrijzing en op termijn bevolkingskrimp, stijgen de kosten voor zorg en sociale zekerheid aanzienlijk. Dat maakt dat de nadruk verschuift van kwantiteit naar kwaliteit.

Deze crisis lijkt de nieuwe werkelijkheid van onze samenleving te zijn geworden. Er is een einde gekomen aan de jarenlange

economische groei, voor een belangrijk deel veroorzaakt door de demografische ontwikkelingen. Niet alleen de perifere gebieden laten demografische krimp zien, ook in veel steden is dit aan de orde. De vraag naar ruimte zal veranderen. De crisis heeft de negatieve kanten van een jarenlang succesvol gebleken planningssysteem blootgelegd.

In de discussies rond gebiedsontwikkeling leidt dit tot de regelmatig terugkerende vraag naar de stuurbaarheid en maakbaarheid van de samenleving. In vele publicaties wordt aangetoond dat de ruimtelijke planningstradities, van oudsher gericht op (economische) groei, zullen veranderen en meer gericht zullen moeten zijn op duurzaamheid en duurzame oplossingen (De Zeeuw, 2012; De Klerk, 2011; Buitelaar en Haijer, 2011; Buitelaar, Galle en Sorel, 2014)

Buitelaar (2011) wijst erop dat ruimtelijke ontwikkeling gebaseerd is op onvermijdelijke groei en pleit voor het bijstellen van ambities. Hergebruik en herbestemming van het bestaande kunnen naar zijn overtuiging interessante nieuwe vormen van gebruik opleveren.

Bergevoet e.a. (2013) pleiten in dit verband voor een ‘flexibele stad’, een stad waarin we op zoek moeten naar een ander en meer toekomstbestendig instrumentarium met een grote mate van lokale, gebruiksgeschiede en tijdsgeschiede relatieve flexibiliteit. Het inzicht dat maakbaarheid plaats heeft gemaakt voor onvoorspelbaarheid, heeft het vertrouwen van overheden, private partijen, investeerders, professionals en gebruikers aangetast, zo constateren zij. Het idee van een maakbare samenleving, waarbij de overheid grotendeels plant, controleert en financiert, lijkt achterhaald. Dus als groei niet meer vanzelfsprekend is, hoe is de vitaliteit van de stad en de wijken dan te waarborgen en te behouden?

NIEUWE KIJK OP BINNENSTEDELIJK ONTWIKKELEN

Stedelijke ontwikkeling zal zich in de komende jaren meer concentreren op de binnenstedelijke locaties. De vraag of top-down planning nog wel past bij de binnenstedelijke opgaven is momenteel

zeer actueel. De complexiteit van de binnenstedelijke opgaven is groot en leidt eveneens tot een zekere mate van onzekerheid. Dit onderzoek richt zich op de opgave in naoorlogse herstructureringswijken. Deze wijken zijn verouderd, veelal monofunctioneel, en voldoen niet meer. De sociale problematiek is enorm en de woningvoorraad is eenzijdig. Gebrek aan ontwikkel- en investeringsmogelijkheden maakt dergelijke transformaties moeilijk te realiseren. Door de urgentie ontstaan andere manieren van financieren en zijn vele (bestuurlijke) partijen betrokken bij de gebiedsontwikkeling en er zijn meer belangen in het spel. Dat maakt dergelijke opgaven zowel financieel als procesmatig complex.

Dergelijke complexe opgaven vereisen flexibiliteit en adaptie. Teisman (2012) stelt in dit verband dat complexiteit een sterke focus op het proces vraagt en een groot adaptief vermogen vereist. Hij constateert dat complexiteit als uitdaging dient te worden beschouwd en spreekt van het participeren in en organiseren van vitale ketens en netwerken, waarin de co-creatie centraal staat.

Jacobs wees al in 1961 op de complexiteit van steden. Jacobs beschouwt steden als problemen van “geordende complexiteit” en trekt een parallel met de bio-wetenschappen. Wat zij beschrijft in haar ‘Dood en leven van grote Amerikaanse steden’ benadert wellicht het dichtst de huidige Nederlandse binnenstedelijke ontwikkeling. Zij wees onder andere op het zelf-regenererend vermogen van wijken en steden en het feit dat vitalisering vanuit de wijk en stad zelf komt.

De vraag is op welke wijze steden en wijken zich kunnen blijven ontwikkelen en vernieuwen als het volgens plan top down ontwikkelen niet meer lukt. De laatste jaren is het antwoord vooral gezocht in het bottom up ontwikkelen, maar is dat voldoende voor het behouden en stimuleren van de vitaliteit en weerbaarheid van wijken? Duidelijk is wel dat de maakbaarheid of stuurbaarheid van stedelijke vernieuwing plaats heeft gemaakt voor een nieuwe kijk op binnenstedelijk ontwikkelen en stedelijke vernieuwing: niet meer vanuit de overheid, maar vanuit de stad of de wijk zelf, vanuit lokale interactie en (collectief) belang. Klaus Overmeyer bezocht in 2013 Rotterdam als

Guest Urban Critic 2013 op uitnodiging van de Van der Leeuwkring en schetste op inspirerende wijze de stadontwikkeling door Agenten en de nieuwe rollen die daarbij horen. Zoals onder andere de rol van de wichelroedeloper, die zoekt naar de onzichtbare krachten in de stad, de verzamelaarster, die veel mensen kent en weet te verbinden en de hands-on-activist, die onmiddellijk begint.

KWALITEIT VAN DE EIGEN LEEFOMGEVING

De aandacht verschuift van kwantiteit naar de kwaliteit van de eigen directe leefomgeving en naar meer zelforganisatie en maatschappelijk initiatief. Oplossingen voor maatschappelijke problemen in de buurt, de wijk en de stad worden gezocht bij degenen met een direct lokaal belang. Dat vraagt om nieuwe allianties, nieuwe partners en nieuwe verdienmodellen.

Zo raken burgers meer betrokken bij de inrichting, de exploitatie en het beheer van de openbare ruimte en nemen zelf initiatieven om problemen in de eigen leefomgeving op te pakken: of het nu gaat om het beheren van het openbaar groen in de wijk, het inrichten van een moestuin, het onderhouden van een speeltuin of het runnen van een bibliotheek, de voorbeelden zijn legio.

De “ontwikkelaars” van nu blijken steeds vaker de bewoners en de lokale ondernemers in de buurt of wijk te zijn.

VAN STURENDE NAAR FACILITERENDE OVERHEID

Meer ruimte voor burgers betekent een cultuuromslag in het denken en doen van overheden.

Mede vanwege de huidige economische realiteit, trekt de overheid zich meer terug, niet alleen in het sociale domein maar ook in het fysiek-ruimtelijke domein, waarbij een grotere betrokkenheid van burgers en marktpartijen wordt verwacht.

Burgerinitiatieven gedijen het beste, zo lijkt het, bij een terughoudende overheid. Voor bestuurders en ambtenaren blijkt dit echter een lastige opgave, omdat van oudsher onder andere de publieke ruimte als verantwoordelijkheid werd opgevat van de

overheid. Hierin schuilt ook een zekere pad-afhankelijkheid¹. In deze zoektocht naar een andere rol van de overheid wordt gesproken over een faciliterende overheid: een overheid die uitvoering van private- en burgerinitiatieven faciliteert en vergemakkelijkt en vooral ruimte laat.

Lokale en regionale overheden erkennen inmiddels het belang van bewonersinitiatieven en zoeken naar nieuwe manieren om deze zelforganiserende kracht meer te benutten en aan te wenden ten behoeve van gebiedsontwikkeling.

NIEUWE COALITIES EN COMMON GROUNDS?

Bovenstaande leidt tot meer hybride vormen van samenwerking tussen bestuur, burger en markt. Waarde-creatie, de menselijke maat, een open houding, verbinding en interactie en nieuwe samenwerkingsvormen kenmerken de gebiedsontwikkeling van nu. Het uitgangspunt is daarbij niet het beheersen van onzekerheden, maar het creëren van kansen en mogelijkheden, bottom-up en geleidelijk. Andere partijen schuiven aan aan steeds wisselende (dialoog)tafels en maken deel uit van allerlei netwerken en coalities. Waar eerder economische groei de bepalende factor was, zal aan deze tafels de waarde steeds opnieuw worden benoemd en vastgesteld. De wijk als schaalniveau en als plaats van betekenis blijkt daarin van grote waarde.

Als groei niet meer vanzelfsprekend is, als de binnenstedelijke opgaven complex blijven en de overheid zich meer terugtrekt, hoe behoudt en versterkt de stad dan datgene wat belangrijk is in wijken en buurten? Op welke wijze kan in deze context de vitaliteit en weerbaarheid van wijken worden vergroot en behouden?

¹De term pad-afhankelijkheid verwijst naar het proces waarbij gebeurtenissen of keuzes uit het verleden van invloed zijn op de loop van latere ontwikkelingen, vooral doordat bepaalde keuzemogelijkheden moeilijk of uitgesloten zijn. (wikipedia, 27 september 2015).

1.3. MAATSCHAPPELIJKE EN WETENSCHAPPELIJKE RELEVANTIE

Deze thesis is gericht op de rol die wijkondernemingen als specifieke vorm van burgerinitiatief innemen in de binnenstedelijke gebiedsontwikkeling. Wijkondernemingen kennen een grote gelijkenis met de zogenaamde Engelse ‘development trusts’ (KEI, 2011). Deze ‘civic economy’ is in Engeland van groot belang en laat verbazingwekkende cijfers zien. In deze scriptie wordt onderzocht wat het effect is van wijkondernemingen op de ontwikkeling van vitale wijken.

MAATSCHAPPELIJKE RELEVANTIE

De Nederlandse stedelijke ontwikkelingspraktijk richt zich momenteel vooral op de uitdaging om meer te doen met wat er in een wijk aanwezig is (arbeidskracht, ondernemerschap, betrokkenheid), waar mogelijk met behoud van kwaliteit voor nu en de toekomst. Dit heeft onder andere in verschillende wijken geleid tot het ontstaan van wijkondernemingen. Het blijkt een relevant en actueel onderwerp te zijn.

Zelforganisaties van burgers, wijk- en buurtondernemingen, bewonersbedrijven, coöperaties (energie, zorg, beheer openbare ruimte) en vele sociale en maatschappelijke ondernemingen dragen in toenemende mate bij aan het creatief oplossen van de huidige maatschappelijke opgaven. Deze “civic economy” is gebaseerd op een alternatieve, veelal lokale economie met andere bedrijfsmodellen. De “civic economy”, waarin de burger centraal staat, sluit aan bij het (Engelse) concept Big society. De Nederlandse equivalent ervan is de Doe-democratie, waarbij de overheid een stap terug doet en burgers of gemeenschappen door zelforganisatie en zelfredzaamheid een prominentere rol gaan innemen. De actieve betrokkenheid van burgers draagt bij aan het vergroten van de ruimtelijke kwaliteit van de directe leef- en werkomgeving en werkt in veel gevallen kostenbesparend. Aanhoudende economische groei is niet langer te verwachten en dit gegeven versterkt het besef dat de samenleving op zoek moet naar meer duurzame oplossingen. Zowel in het fysiek-ruimtelijke domein, als in het sociale domein. De overheid ondersteunt deze transitie

naar een samenleving, gebaseerd op meer zelfredzaamheid en eigen verantwoordelijkheid.

Tijdens onze MCD-studiereis werd zichtbaar hoe in een wereldstad als Berlijn burgerinitiatieven als Holzmarkt en Tempelhof inmiddels een stevige positie kennen, zowel bestuurlijk, organisatorisch als inhoudelijk. Holzmarkt is zelfs internationaal een voorbeeld voor vele stedelijke gebiedsontwikkelaars. Wat maakt dat deze ‘zelforganisaties’ of bewonersinitiatieven zo stevig in het zadel zitten?

Deze zoektocht naar meer hybride vormen is zowel in Berlijn, als in vele Nederlandse steden duidelijk voelbaar, evenals de spanning tussen meer organische vormen van gebiedsontwikkeling en de traditionele stedelijk gebiedsontwikkeling. Overheden en beleidsmakers zijn op zoek naar manieren om deze zelforganiserende kracht meer aan te wenden ten behoeve van stedelijke ontwikkeling

WETENSCHAPPELIJKE RELEVANTIE

Wijkondernemingen zijn een specifieke vorm van bewonersinitiatief en het aantal wijkondernemingen is de laatste jaren sterk gegroeid. In de literatuur is relatief weinig te vinden over de wijze waarop wijkondernemingen van invloed zijn op de vitaliteit van wijken. De vraag is of wijkondernemingen zelf vitaal zijn onder veranderende omstandigheden.

Vanuit economisch perspectief zijn sterke, vitale steden van essentieel belang. In maart 2014 bracht de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur (RLI) het advies uit over de toekomst van de stad. Enerzijds schetst de raad de lijn van zelforganisatie en maatschappelijke initiatieven in de stad waarin de actieve burger centraal staat. Anderzijds benadrukt de raad het belang van de stedelijke regio's en van regionale concurrentiekracht waarin de verbindingen en complementariteit tussen steden centraal staat (RLI, 2014).

Een 'global city' is veelal een gepolariseerde stad met hoogopgeleide kenniswerkers en laagopgeleide productiewerkers (Sassen, 1991). Om te voorkomen dat sociale uitsluiting van grote groepen in onze samenleving dreigt, kunnen allerlei vormen van burgerinitiatieven van belang zijn.

Burgerinitiatieven in de wijk, civic economy: ze hebben gemeen dat het collectief, de relatie en de menselijke maat centraal staan en dat het gaat om wederzijds voldoende waarde toevoegen.

In onze samenleving waarin steeds het gevaar van segregatie en uitsluiting dreigt, kan een grotere betrokkenheid van burgers leiden tot meer sociale cohesie en vertrouwen. Sociale cohesie en gemeenschapszin zijn van belang voor de leefbaarheid van wijken en buurten. De wijk of buurt blijkt daarin een veel grotere rol te spelen dan aanvankelijk werd aangenomen. Er zijn langdurige effecten gevonden, zoals onder andere het onderzoek van Sampson (2012) heeft aangetoond. Interessant is zijn theorie over 'collective efficacy'. Letterlijk betekent dit begrip collectieve doeltreffendheid. In het onderzoek van Sampson wordt 'collective efficacy' omschreven aan de hand van twee aspecten: de mate van sociale cohesie en de mate van gedeelde verwachtingen van bewoners om tot actie over te gaan. Grofweg kan gesteld worden dat een hogere mate van collective efficacy tot een hoger algemeen welzijn in wijken leidt.

Tegelijkertijd zijn zelforganisaties kwetsbaar (vrijwillige inzet, gevaar van segregatie) en soms problematisch (gebrek aan gedeelde verwachtingen, continuïteit). Justus Uitermark (2014) waarschuwt in dat verband terecht voor een te sterke idealisering van burgerkracht.

De opgave zal dus meer gericht zijn op het behouden en versterken van de vitaliteit van wijken. De vraag blijft echter hoe deze lokale initiatieven kunnen worden verbonden aan de stedelijke ambities.

1.4. PROBLEEMSTELLING EN DOELSTELLING

PROBLEEMSTELLING

In de Nederlandse stedelijke ontwikkelingspraktijk worden de mogelijkheden verkend om wijkondernemingen een prominenter positie te geven in de ontwikkeling van vitale wijken. De uitdaging is daarbij om meer te doen met wat er in een wijk aanwezig is (arbeidskracht, ondernemerschap, betrokkenheid), waar mogelijk met behoud en versterking van kwaliteit voor nu en de toekomst. Zelforganisatie en bewonersinitiatieven blijken van belang te zijn voor de leefbaarheid, de veiligheid, de waarde van vastgoed en voor de economische ontwikkeling van de wijk.

Het aantal coöperaties en wijkondernemingen is vanaf 2008 explosief gestegen, zo blijkt uit de gegevens van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. In diverse steden zijn wijkondernemingen actief, waarbij bewoners zelf initiatieven nemen in hun woonomgeving. Ze beheren hun eigen budgetten en streven naar financiële onafhankelijkheid. Ze zoeken de samenwerking op met andere organisaties en bedrijven.

In Engeland heeft men al vele jaren ervaring met deze zogenaamde Development trusts, die een bepalende rol vervullen in de economische, fysieke en sociale ontwikkeling van communities.

Wijkondernemingen worden gezien als een mogelijke oplossing om de vitaliteit van wijken duurzaam te bevorderen. Er is echter nog relatief weinig bekend in de literatuur op welke wijze dat effect kan hebben op de ontwikkeling van vitale wijken.

ONDERZOEKSDOELSTELLING

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te verkrijgen op het effect van wijkondernemingen als specifieke vorm van zelforganisatie op de ontwikkeling van vitale wijken. De vitaliteit van wijken en de factoren die daarbij een rol spelen, worden nader onderzocht. De focus in deze scriptie ligt op de vraag welke rol en betekenis

wijkondernemingen mogelijk kunnen hebben in het versterken van de vitaliteit van wijken.

CENTRALE ONDERZOEKSVRAAG

Op welke wijze dragen wijkondernemingen bij aan de vitaliteit van wijken?

Om deze hoofdvraag te beantwoorden zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

1. Hoe is vitaliteit te definiëren?
2. Hoe is de vitaliteit van wijken te duiden?
3. Welke factoren zijn van invloed op de vitaliteit van wijken?
4. Welke verbanden kunnen er in de praktijk worden gelegd tussen de vitaliteit van wijken en de rol van wijkondernemingen?
5. Welke aspecten van wijkondernemingen bevorderen de vitaliteit van wijken? Welke aspecten belemmeren de vitaliteit?
6. Op welke wijze is sprake van waardeontwikkeling van de wijk?
7. Zijn wijkondernemingen zelf vitaal onder veranderende omstandigheden?

Deelvragen

Hoe is vitaliteit te definiëren?	Literatuurstudie en
Hoe is de vitaliteit van wijken te duiden?	expertmeeting
Welke factoren zijn van invloed op de vitaliteit van wijken?	(hoofdstuk 2)
Welke verbanden kunnen er in de praktijk worden gelegd tussen de vitaliteit van wijken en de rol van wijkondernemingen?	Literatuurstudie, expertmeeting en praktijkonderzoek
Welke aspecten van wijkondernemingen bevorderen de vitaliteit van wijken?	(hoofdstuk 4)
Welke aspecten belemmeren de vitaliteit?	
Op welke wijze is sprake van waardeontwikkeling van de wijk?	
Zijn wijkondernemingen zelf vitaal onder veranderende omstandigheden?	Literatuurstudie, expertmeeting en praktijkonderzoek
	(hoofdstuk 5)

De focus ligt daarbij op wijkondernemingen, als specifieke vorm van bewonersinitiatief en de betekenis van wijkondernemingen in het versterken van de vitaliteit van wijken. Deze scriptie geeft inzicht in de factoren die daarbij een rol spelen.

1.5. AFBAKENING EN DEFINITIES

Dit onderzoek heeft allereerst betrekking op Nederlandse wijken. Er zullen geen uitspraken gedaan worden over de buitenlandse praktijk. De afbakening is in eerste instantie een geografische afbakening, waarbij de gemeentelijke grenzen en de wijk als administratieve, afgebakende eenheid bepalend zijn.

De vraag is of de omvang van gemeenten (aantallen inwoners per gemeente) van invloed is op de vitaliteit van wijken en de wijze waarop wijkondernemingen daaraan beogen bij te dragen. Bij de selectie van de cases zal daarom een variatie aangebracht worden in de omvang van de gemeenten, waarin de wijken zich bevinden.

De bestaansduur van de wijkondernemingen zal bij de selectie van de casussen variëren.

Het onderzoek is dan ook explorerend van karakter. De cases hoeven niet representatief te zijn, aangezien het doel van mijn onderzoek voornamelijk beschrijvend is.

De veranderende verhouding tussen overheid en bewoners en de ontwikkelingen binnen gebiedsontwikkeling beschouw ik als een gegeven en voldoende aangetoond. Deze onderwerpen maken geen deel uit van mijn onderzoek.

Een aantal termen wordt in deze scriptie veelvuldig gebruikt zoals vitaliteit, bewonersinitiatief en wijkonderneming. Sommige definities zijn letterlijk overgenomen uit de literatuur, andere zijn gebaseerd op de literatuur aangevuld met de input vanuit de experts.

VITALITEIT

Vitaliteit is het vermogen van mensen om te reageren op continu veranderende omstandigheden in de directe leefomgeving en oplossingen te creëren en uit te voeren, gericht op duurzame ontwikkeling en vernieuwing. (gebaseerd op Stedelijke Vernieuwing op Uitnodiging (KEI/NICIS, 2012) en bewerkt tot een eigen definitie)

BEWONERSINITIATIEF

“Collectieve activiteiten van burgers die zich richten op het verbeteren van de kwaliteit van de buurt op het gebied van leefbaarheid en veiligheid. Bewoners bepalen zelf wat ze willen, hoe ze dat willen bereiken en wanneer ze dat doen. Gemeenten en instellingen hebben daarbij een stimulerende, faciliterende of een coproducerende rol”. (Denters et. al, 2013, p. 7).

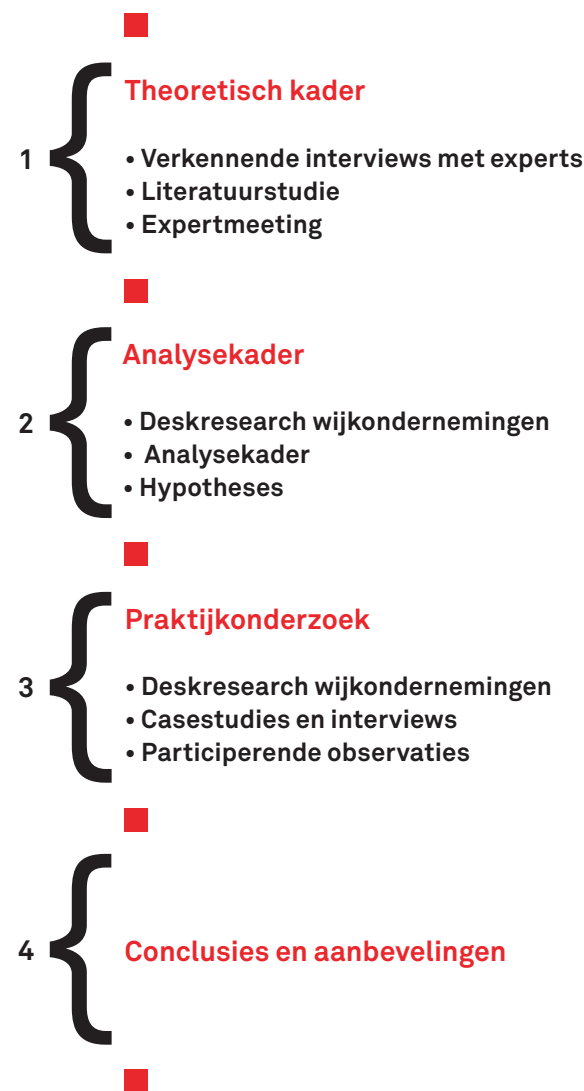
WIJKONDERNEMING

Een onderneming van en voor wijkbewoners, hetgeen veelal is vastgelegd in de bestuurs- en/of eigendomsstructuur, die werkt aan duurzame economische, fysieke en/of sociale verbetering van de wijk, kleinschalig en lokaal, waarde creëert in en toevoegt aan de wijk. (gebaseerd op definitie bewonersbedrijven, LSA, www.bewonersbedrijven.nl en bewerkt tot een eigen definitie)

1.6. METHODE VAN ONDERZOEK

Bovenstaande onderzoeksvraag vraagt om een onderzoek met een kwalitatief, exploratief karakter. Deze keuze past het beste bij het onderwerp en de vraagstelling. Het perspectief is de wijkonderneming. Om de vragen te beantwoorden worden verschillende onderzoeksmethoden toegepast: literatuurstudie, expertmeetings, diepte-interviews en praktijkonderzoek door middel van deskresearch en casestudies. Hiernaast wordt de onderzoeksmethode nader toegelicht en wordt de gevolgde onderzoekstrategie voor het beantwoorden van hoofd- en deelvragen nader uiteengezet.

De onderzoeksopzet ziet er als volgt uit:

Figuur 1.1. Model van de onderzoeksopzet

VERKENNENDE INTERVIEWS MET EXPERTS

Voorafgaand aan het literatuuronderzoek is een aantal mensen geïnterviewd. Deze interviews hadden een verkennend karakter en waren bedoeld om meer te weten te komen over wijkontwikkeling en vitaliteit en specifiek de elementen en randvoorwaarden die mogelijk van belang zouden kunnen zijn. Deze gesprekken brachten een eerste afbakening in het onderwerp van onderzoek.

De verkennende interviews zijn gevoerd met:

- Prof. dr. Gert de Roo, hoogleraar Planologie, hoofd van de basiseenheid Planologie, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen en President van de Association of European Schools of Planning (AESOP).
- Martine de Jong, (extern) docent bij de basiseenheid Planologie en promofenda op het thema 'new collectives in a post-policy environment'. Martine de Jong is tevens één van de initiatiefnemers van *Plugdedag*.
- Dr. Arjen van Klink, senior adviseur Strategie & Innovatie Rabobank Rotterdam

LITERATUURONDERZOEK

In het literatuuronderzoek is gezocht naar bestaande (wetenschappelijke) theorieën en empirisch onderzoek, die richtinggevend zijn voor de beantwoording van de onderzoeksvragen. Daarbij zijn tevens wetenschappelijke inzichten uit andere disciplines aangehaald. Op basis daarvan is een conceptueel model en raamwerk (zie hoofdstuk 2) voor onderzoek opgesteld. Dit raamwerk dient als hulpmiddel om de praktijk te kunnen onderzoeken en te beschrijven (Baarda e.a. 2005).

EXPERTMEETING

Het conceptueel model is voorgelegd aan een aantal experts in verschillende settings. Met behulp van een expertmeeting en

een individueel interview is het conceptueel model aangescherpt. Het doel was meer inzicht te krijgen in de vitaliteit van wijken en de wijkontwikkelingspraktijk in een aantal grote steden. De professionals zijn geselecteerd op basis van hun expertise en deskundigheid in wijkontwikkeling en bewonersinitiatief.

De achtergrond en deskundigheid van de experts is divers: (sociale) gebiedsontwikkeling, wijkontwikkeling, wijkondernemingen en bewonersparticipatie.

De expertmeeting vond plaats op 2 juni 2015 in Amsterdam.

De aanwezige professionals waren:

- Drs. Kees Fortuin, eigenaar Fortuin Instituut voor Sociale Gebiedsontwikkeling.
- Henny de Kok, Buurtcoördinator Cremer-, Helmers- & Vondelparkbuurt, gemeente Amsterdam, stadsdeel West.
- Lucy Goslinga MCD, manager afdeling Beleid en Organisatie, woningcorporatie Stichting Woonconcept.

Daarnaast is er op 9 juni 2015 een apart interview afgenomen met Frank Belderbos van de gemeente Rotterdam Stadsontwikkeling en betrokken bij de Wijk BV.

Uit het aangescherpte conceptueel model zijn een aantal hypothesen gedestilleerd aan de hand waarvan de informatie uit de casestudies wordt getoetst.

DESKRESEARCH

Bij het casestudie onderzoek is deskresearch verricht naar de achtergrond en organisatie van wijkondernemingen in Nederland en van de drie casussen in het bijzonder, door middel van het bestuderen en raadplegen van diverse databronnen, zoals beleidsnota's, verslagen, onderzoeksrapportages, presentaties en gegevens van bijvoorbeeld CBS en LISA.

CASESTUDIES

Voor het empirisch gedeelte van dit onderzoek is gekozen voor de methodiek van casestudies en interviews met de direct betrokkenen van wijkondernemingen. Er zijn voor dit onderzoek drie Nederlandse cases geselecteerd op basis van een aantal criteria, die in hoofdstuk 3 verder uiteenzet zijn. Casestudies zijn een goede methode om de wijkondernemingen in de dagelijkse realiteit te onderzoeken, waardoor een completer beeld ontstaat van werkwijze, inhoud, proces, onderlinge relaties, belangen en emoties, complexiteit en risico's. Het hoe en waarom staat centraal. Case studies worden uitgevoerd op locatie zelf en geven daarmee ook een beeld van de omgeving.

Nadeel van deze methode is het niet of onvoldoende kunnen aantonen van de validiteit van de resultaten en de representativiteit (Tulder, van, 2012). De informatie blijft beperkt en er kunnen geen algemeen geldende uitspraken worden gedaan.

Bij de casestudies zijn per case diverse achtergronddocumenten en plannen bestudeerd. Ook zijn onderzoeken en scripties geraadpleegd, waarin dezelfde wijkondernemingen eerder zijn onderzocht (indien van toepassing).

De interviews met de betrokken actoren van wijkondernemingen zijn half-gestructureerd aan de hand van een topic lijst (zie bijlage 1). Deze interviews zijn zowel individueel als in groepsverband afgenomen.

PARTICIPERENDE OBSERVATIE

De drie casussen zijn allemaal diverse keren bezocht. Tijdens die bezoeken is met bewoners en vrijwilligers gesproken en is de dagelijkse gang van zaken geobserveerd en ervaren. Deze observaties vormden een waardevolle aanvulling op de interviews.

De conclusies en aanbevelingen van dit onderzoek zijn gebaseerd op de theorie, de expertmeeting, interviews en de bestudeerde cases en observaties ter plaatse. De scriptie wordt afgesloten met een persoonlijke reflectie.

1.7. RESULTATEN

De resultaten van dit onderzoek zullen, gezien het voorgaande, interessant zijn voor stadsbestuurders, bewoners, ondernemers en corporaties, op zoek naar alternatieve manieren van stedelijke ontwikkeling en gebiedsontwikkeling. Met dit onderzoek wordt kennis toegevoegd aan het actuele debat over de transformatie van de bestaande stad en de wijze waarop wijkondernemingen bijdragen aan vitale, weerbare wijken.

1.8. LEESWIJZER

Het onderzoeksrapport is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk 2 wordt de theoretische basis geschetst. Dit hoofdstuk geeft inzicht in de ontwikkelingen in het Nederlandse wijkbeleid en verschuiving van de aandacht van leefbaarheid naar vitaliteit. Tevens worden in dit hoofdstuk de elementen en randvoorwaarden benoemd die de vitaliteit van wijken mogelijk bepalen.

Tot slot bevat hoofdstuk 2 het conceptueel model en de synthese op basis van de uitkomsten van het literatuuronderzoek, de expertmeeting en de interviews.

In hoofdstuk 3 volgen de hypothesen en wordt het analysekader weergegeven aan de hand waarvan het empirisch onderzoek wordt uitgevoerd.

Hoofdstuk 4 omvat het deskresearch naar de Nederlandse wijkondernemingen en de beschrijving van drie casussen. De resultaten van de casestudies worden onderling vergeleken en afgezet tegen de geformuleerde hypothesen. Tenslotte wordt een antwoord gegeven op de vraag op welke wijze wijkondernemingen bijdragen aan de vitaliteit van wijken en welke waarde de wijkondernemingen hebben voor de wijk.

In hoofdstuk 5 wordt tenslotte afgesloten met de belangrijkste conclusies en aanbevelingen. Ook worden de beperkingen van het onderzoek geschetst.

2

VITALE WIJKEN: THEORETISCH KADER

In dit hoofdstuk wordt door middel van literatuurstudie het theoretisch kader geschetst en uitgewerkt tot een in deze scriptie te toetsen conceptueel raamwerk. Het conceptueel raamwerk is vervolgens voorgelegd aan een aantal experts en uitgewerkt in een synthese.

2.1. AANLEIDING

Om de vraag te kunnen beantwoorden op welke wijze wijkondernemingen bijdragen aan de vitaliteit van wijken is het van belang eerst een beeld te schetsen van het wijkbeleid tot dusverre en de rol van burgerinitiatieven, burgerparticipatie en zelforganisatie in het Nederlandse beleid.

2.1.1. WIJKBELEID EN WIJKGERICHT WERKEN

De populariteit en aandacht voor wijken en de “wijkenaanpak” is in Nederland niet nieuw. Vooral niet waar het de leefbaarheid en de aanpak van sociale problemen in de wijken en de visie op wijken in stedelijk beleid betreft. De aanleiding ligt in de geconstateerde maatschappelijke problemen, die per periode verschillen. Grofweg zijn er drie periodes te onderscheiden:

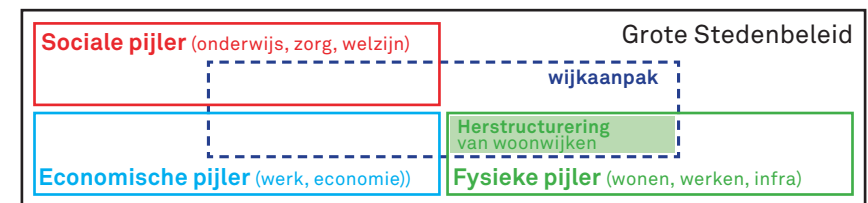
- de periode na de Tweede Wereldoorlog, waarin de angst voor ontworteling en losbandigheid, destijds beoordeeld als een belangrijke voedingsbodem van het fascisme, groot is. In de wederopbouwjaren leidde dit tot het ontstaan van de verzorgingsstaat.
- de periode van de stadsvernieuwing in de 70’er jaren, waarin het tegengaan van de sociaaleconomische ongelijkheid in inkomens, kennis en macht centraal staat. In deze fase

ontstaat ook aandacht voor de actieve inbreng van bewoners.

- de periode startend rond het einde van de 90’er jaren, waarin de angst voor de maatschappelijke tweedeling en segregatie de aanleiding is voor het beleid rond De Sociale vernieuwing, het Grotestedenbeleid en de Stedelijke vernieuwing (De Boer, 2001; WRR, 2005).

Dit onderzoek richt zich op de laatste periode. Het Grote Stedenbeleid is gericht op de vitalisering en versterking van (de positie van) steden langs drie pijlers: economisch (economische structuur, werkgelegenheid, ondernemerschap), sociaal (onderwijs, welzijn, zorg) en fysiek (woningvoorraad, infrastructuur, bedrijventerreinen). Met de Nota Stedelijke vernieuwing (1997) als onderdeel van het Grote Stedenbeleid wordt stedelijke vernieuwing een belangrijk agendapunt. Dit beleid was gericht op het doorbreken van het voortdurende vertrek van gezinnen met midden- en hoge inkomens uit de naoorlogse stadswijken. De eenzijdige woningvoorraad voldoet niet meer aan de wensen van deze doelgroep (Winkels, 2010).

Deze selectieve migratie vormt een bedreiging voor de vitaliteit van de steden, doordat de kansarme gezinnen achterblijven. Dit kan leiden tot een cumulatie van maatschappelijke problemen. Met de Nota Stedelijke Vernieuwing wordt ingezet op herstructurering van deze naoorlogse wijken en dit vormt als het ware de uitwerking van de fysieke pijler van het Grote Stedenbeleid. Stedelijke vernieuwing wordt in samenhang met de sociale en economische pijlers verweven tot een integrale wijkaanpak. Winkels (2010) visualiseert de onderlinge samenhang als volgt:

Figuur 2.1: Onderlinge samenhang drie pijler Grote Stedenbeleid
(Bron: Winkels, 2010, p.13)

Dit beleid wordt voorgezet in het Actieprogramma voor de 56 prioriteitswijken (2003) en vervolgens in de aanpak van de 40 probleemwijken (2007), die door de toenmalige Minister van Wonen, Wijken en Integratie eufemistisch werden aangeduid als krachtwijken.

Het beleid krijgt vorm op het schaalniveau van de wijk en zet in op een integrale aanpak. De wijk is vindplaats voor maatschappelijke problemen, maar is ook de plek waar de oplossing moet worden gezocht (van onderaf). Bewoners worden meer betrokken bij het beleid, gericht op sociaal economische stijging van individuele burgers en het werken aan de leefbaarheid. Sprekende voorbeelden van de laatste zijn de Deventer Wijkaanpak, Opzoomeren in Rotterdam en de buurtpreventieprojecten.

In het hedendaagse wijkgericht werken zijn uiteenlopende doelen terug te vinden (De Boer & Lugtmeijer, 2009):

- vergroten van betrokkenheid van bewoners bij hun wijk,
- een grotere responsiviteit van het gemeentebestuur,
- minder afstand tussen burger en overheid,
- een effectievere gemeente,
- een sterkere (sub)lokale democratie,
- betere professionele samenwerking.

De Boer en Lugtmeijer stellen dat het wijkgericht werken nog steeds sterk gericht is op de fysieke problemen (verbetering van het beheer van de openbare ruimte vanuit “schoon, heel en veilig”), maar dat de belangstelling voor het sociale en in minder mate ook voor de economische aspecten toe is genomen. Deze ontwikkeling heeft zich sindsdien voortgezet.

2.1.2. BURGERPARTICIPATIE, BURGERINITIATIEF EN ZELFORGANISATIE

De laatste jaren is het aantal bewonersinitiatieven sterk gegroeid, waarbij termen als actief burgerschap, eigen verantwoordelijkheid, burgerparticipatie en burgerkracht veelvuldig worden gebruikt. In diverse onderzoeken constateert men dat burgers een steeds actievere rol spelen in het publieke domein en daar ook toe worden uitgenodigd

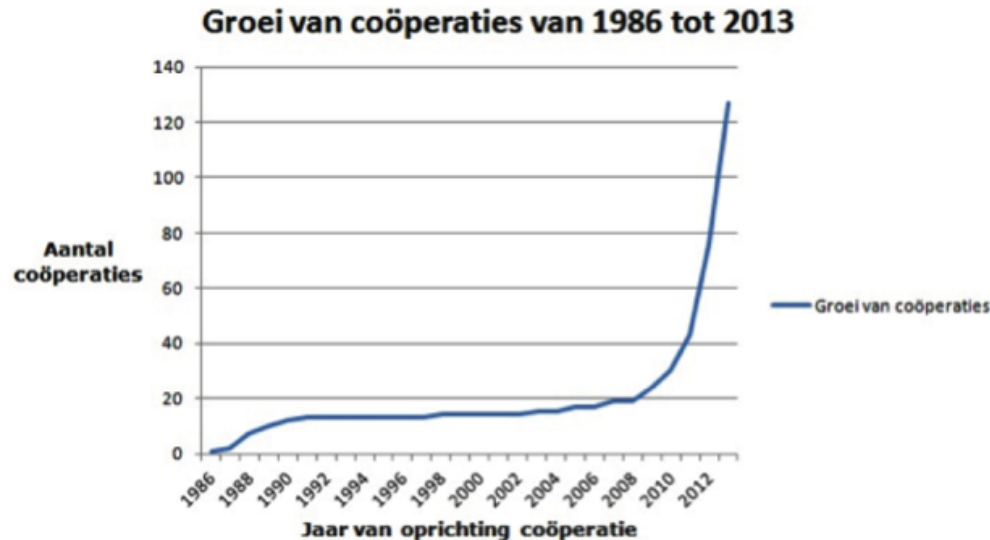
door de overheid (Tonkens, 2008; Van de Wijdeven en Hendriks, 2010; Van der Zwaard en Specht, 2013; Van der Heijden, 2010). Dit betekent niet dat er geen rol meer is voor de overheid en de markt, maar eerder dat sprake is van een veranderende verhouding tussen overheid, markt en burger. Deze ontwikkeling lijkt deel uit te maken van een bredere maatschappelijke discussie over de relatie overheid-burger, zoals bijvoorbeeld in de Britse Big Society gedachte (Blond, 2010) en in de Nederlandse variant ervan, de doe-democratie (Van de Wijdeven, 2010; WRR, 2012), tot uitdrukking komt.

Van de Wijdeven e.a (2013) beschrijft dat de *“beleidsaandacht voor (het stimuleren van) burgerinitiatief ‘van onderop’ de laatste jaren nóg steviger is opgekomen als beleidsuitgangspunt”*, zowel op sociaal, fysiek-ruimtelijk, ecologisch en economisch terrein.

In de samenleving is een beweging gaande, waarin bewoners collectief in hun wijk of dorp zelf initiatieven nemen op terreinen waar voorheen de traditionele instituties, zoals overheden, woningcorporaties en het maatschappelijk middenveld actief waren. Een beweging waarin deze traditionele partijen steeds meer ruimte laten aan de burger.

Van der Heijden (2010) spreekt van vele honderden burgerinitiatieven, die de laatste 15 jaar zijn ontstaan op het gebied van energie, zorg, welzijn, mobiliteit, openbare ruimte en veiligheid. De uitingvormen zijn zeer divers: lokale zorgcoöperaties, beheer en exploitatie van theaters, bibliotheken, dorps- of buurthuizen, burger-energiemaatschappijen, buurtbussen, wijkfaciliteiten voor ZZP-ers etc.

Deze toename wordt onder andere geïllustreerd door de volgende grafiek, waarin het aantal coöperatieve initiatieven explosief is gegroeid na 2010.

Figuur 2.2: Groei coöperatieve initiatieven in Nederland
(Bron: Ministerie van BZK en Netwerk Platteland, op: www.tijdvoorsamen.nl.)

De huidige vormen van burgerinitiatieven worden ook wel aangeduid met de term “derde generatie burgerparticipatie” (Lenos e.a., 2006; Van der Heijden, 2011).

In het beleid rondom burgerparticipatie onderscheiden Lenos e.a. (2006) drie verschillende generaties. In onze huidige samenleving bestaan deze generaties naast elkaar: er is dus geen sprake van volgorde. De eerste generatie burgerparticipatie betreft het wettelijk recht van burgers op inspraak in besluitvormingsprocessen. In de Wet Ruimtelijke Ordening, de Omgevingswet, de Gemeentewet en de Algemene wet bestuursrecht is deze inspraak en participatie gewaarborgd en op lokaal niveau vertaald in gemeentelijke inspraak- en participatieverordeningen. De interactieve beleidsvorming wordt gezien als tweede generatie en gaat een stap verder. Een voorbeeld hiervan is de mogelijkheid om zitting te nemen in Wmo-raden om

gemeentebesturen te adviseren: dus de burger als adviseur en mede-uitvoerder van beleid.

Bij de derde generatie is de verhouding overheid-burger wezenlijk veranderd: niet de overheid maar de burger (civil society) bepaalt en initieert. Deze ‘informele burgerinitiatieven’ vormen de derde generatie burgerparticipatie (Van de Wijdeven e.a., 2013).

Van de Wijdeven en Hendriks (2010) spreken in dit verband van actief burgerschap in de doe-democratie.

Hoewel het belang van zelforganiserende initiatieven in de diverse onderzoeken wordt aangetoond, roepen zelforganisaties ook vragen op en is er kritiek op dergelijke initiatieven.

De civil society zou leiden tot segregatie en per definitie de bestaande sociale ongelijkheid versterken, omdat hoogopgeleiden beter in staat zijn tot het nemen van dergelijke initiatieven.

In het traditionele vrijwilligerswerk waren met name oudere, witte en hoger opgeleide mannen actief. Het stimuleren van bewonersinitiatieven in zogenoemde Vogelaarwijken heeft de samenstelling van de groepen vrijwilligers zichtbaar en aantoonbaar verbreed (Tonkens & Verhoeven 2011).

Zo blijkt bijvoorbeeld uit kwantitatief onderzoek in een aantal Enschedese wijken van Bakker, Denters en Klok (2011) dat burgers met een gemiddeld opleidingsniveau juist oververtegenwoordigd zijn bij buurtgerichte burgerinitiatieven. De hoger opgeleiden zijn opvallend ondervertegenwoordigd waar het gaat om collectieve actieve betrokkenheid.

Het onderzoek van Tonkens en Verhoeven (2012) naar bewonersinitiatieven in Amsterdam toont aan dat een meer diverse groep burgers actief is. De initiatiefnemers van bewonersinitiatieven blijken meer vrouwen (61%), nieuwe Nederlanders (40%), mensen met een lage en middelbare opleiding (50%) en met een laag inkomen (32%) te zijn en kent een evenredige verdeling naar leeftijdsgroepen.

Ook de verschillen tussen wijken in de mate van zelforganisatie hebben niet bij voorbaat te maken met de sociaal economische status

van bewoners in wijken. Er blijken geen rechtstreekse verbanden tussen objectieve wijkenmerken en collectieve redzaamheid. In Het Oude Westen in Rotterdam zijn bijvoorbeeld ruim zeventig bewonerswerkgroepen actief. Er zijn wel degelijk verschillen, maar die hebben bijvoorbeeld te maken met de actiegeschiedenis van een wijk en de aanwezigheid van actieve mensen (Van der Zwaard & Specht, 2013).

Uitermark (2014) wijst er op dat enige terughoudendheid op zijn plaats is, aangezien in publicaties over zelforganisatie vooral succesverhalen zijn terug te vinden en geen mislukkingen. Deze zijn echter volop aanwezig. Daardoor ontstaat gedeeltelijk een vals beeld van de mogelijkheden van zelforganisatie en bewonersinitiatieven.

2.1.3. BUURTRECHTEN

In een onderzoek van de DSP-groep (Dautzenberg e.a., 2008) wordt nog een andere belangrijke kanttekening bij de wijkaanpak geplaatst: wijkgericht werken impliceert dat zowel in beleid als in financiering bewust gekozen wordt voor de wijk. Gemeentelijk beleid is overwegend probleem- en doelgroepgericht, niet gebiedsgericht, zo stellen zij en de aanpak en organisatie van professionals en de budgetallocatie is veelal 'bovenwijks' vormgegeven.

De laatste jaren lijkt daar verandering in te komen. Daarin past ook de actuele discussie over buurtrechten en maatschappelijk aanbesteden, gebaseerd op de ervaringen in het buitenland en met name op de zogenaamde Localism Act van Groot-Brittannië. Uitgangspunt van deze wet is dat lokale vraagstukken het beste lokaal kunnen worden aangepakt en opgelost. In deze wet zijn de volgende rechten en mogelijkheden opgenomen (LSA, 2015):

- **Community Asset Transfer:** de mogelijkheid voor overheden om het beheer en/of programmering van een gebouw over te dragen aan de gemeenschap, voor minder dan de marktwaaarde.
- **Right to Bid:** het recht om een bod te doen op een gebouw of een stuk land dat van belang is voor de wijk of buurt, zodra dit op de markt komt.

- **Right to Plan:** het recht van bewoners om eigen ruimtelijke plannen voor de buurt te ontwikkelen
- **Right to Build:** het recht om een eigen bouwplan in te dienen
- **Right to Challenge:** het recht van een (wijk)gemeenschap om bepaalde publieke taken over te nemen.

Het gaat hierbij om wettelijk verankerde rechten. In Nederland is dit nog niet het geval, hoewel sommige steden al experimenteren op dit gebied. Zo is Amsterdam actief in de voorbereiding van een Buurtwet, waarmee bijvoorbeeld wijkondernemingen meer ruimte en zeggenschap kunnen krijgen in de wijk. Bij maatschappelijk aanbesteden is in feite sprake van een overdracht van (delen van) taken en verantwoordelijkheden van de overheid naar de samenleving. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan bepaalde zorgtaken.

Recentelijk, op 14 september 2015, heeft de Vaste Kamercommissie voor binnenlandse zaken gesproken over de initiatiefnota Buurtrechten voor iedereen², ingediend in oktober 2014 door Kamerlid Tanamal van de PvdA. Wellicht zal ook Nederland in navolging van Groot-Brittannië een belangrijke vervolgstap gaan zetten op het gebied van bewonersparticipatie.

2.2. DE WIJK

2.2.1. DE WIJK

Om de vitale wijk te kunnen omschrijven, dient allereerst de wijk nader gedefinieerd te worden. Beleidsmatige aandacht voor de wijk is er al vele jaren in Nederland (zie 2.1.), maar een eenduidige definitie van de wijk is niet te vinden in de vele (wetenschappelijke) publicaties. Meestal wordt een administratief afgebakend gebied bedoeld, dat vaak niet aansluit bij de beleving van de bewoners en worden de termen wijk en buurt nogal eens door elkaar gebruikt.

Afhankelijk van het vakgebied van de onderzoeker, worden beide termen steeds vanuit een ander perspectief beschouwd en beschreven. Zo wordt de buurt of wijk aangemerkt als een

² www.lsabewoners.nl/nota-overleg-buurtrechten

administratieve eenheid, een gemeenschap van bewoners (community) of bijvoorbeeld in de planologie of stedenbouw als een fysiekruimtelijke eenheid. Ook kan de wijk of buurt een bepaalde beleving uitdrukken (Ouweland & van Meijeren, 2006).

Fortuin en Ouweland (2003) stellen dat de identiteit van een wijk het gevolg is van fysieke, ruimtelijke, sociale, economische, historische en culturele factoren. Deze identiteit is niet stuurbaar of maakbaar, maar wordt onder andere bepaald door het sociale leven, de gewoonten, de verhalen, de fysiek ruimtelijke structuur, de openbare ruimte en de menselijke interactie en verhoudingen in de wijk. De wijk vertelt volgens de auteurs haar eigen verhaal. Identiteit is geen statisch gegeven, maar een dynamisch begrip, continu onderhevig aan veranderingen. De betekenis van de wijk voor degenen die er deel van uitmaken, is niet eenduidig. Mensen ervaren dezelfde leefomgeving allemaal anders. De betekenis van de wijk is alleen te doorgronden en te begrijpen vanuit de werkelijkheid van de wijk zelf, vanuit de menselijke interactie.

De wijk staat niet op zichzelf, maar maakt deel uit van de stedelijke context. Veranderingen in de omliggende wijken, een bedrijfssluiting, toenemende werkloosheid of de repressieve aanpak van drugsproblemen in een andere wijk, kunnen een impact hebben op de omliggende omgeving of wijk. De wijk is niet een afgebakend en geïsoleerd gebied. Zelfs de kleinste veranderingen in de directe omgeving kunnen effect hebben op het dagelijkse leven in de wijk.

Iedere definitie van een wijk of buurt is op een bepaalde manier ontoereikend. Jane Jacobs (1961) stelt dat de stad behoort aan wie er woont en beschrijft hoe de stad (*'federation of neighborhoods'*) moet worden begrepen vanuit de dynamiek van het alledaagse leven, op straat, in de *'neighborhood'* (Jacobs, 1961; Franke & Hospers, 2009).

In deze scriptie wordt vanuit praktische overwegingen de door de gemeentelijke overheid begrensde en vastgestelde administratieve wijkindeling als uitgangspunt genomen. Daarmee wordt de wijk

in al haar verscheidenheid en diversiteit tekort gedaan. Het is echter het niveau waarop veel statistisch materiaal kan worden gegenereerd (CBS) en waarop ook gemeentelijke afdelingen veel onderzoeksgegevens beschikbaar stellen. Voor de beantwoording van de onderzoeksvraag is de begrenzing van de wijk verder niet van belang.

2.2.2. COMPLEXITEIT VAN WIJKEN

Het veranderen van de bestaande situatie van wijken is geen eenvoudige opgave, maar een complex proces gedurende een lange periode.

Köbben-Stoppelenburg (2011) beschrijft wijkontwikkeling als een bijzondere vorm van stedelijke gebiedsontwikkeling, vanwege de aard van de complexiteit. Door de hoeveelheid actoren, de beïnvloeding vanuit de context en de onbegrensbaarheid van de ontwikkeling neemt de onzekerheid en onvoorspelbaarheid van wijkontwikkeling toe en daarmee ook de complexiteit.

Volgens Teisman (2005) dient onze huidige samenleving opgevat te worden als een complex systeem, waarin mensen geconfronteerd worden met zogenaamde complexe vraagstukken (*wicked problems*). De door de auteur aangehaalde complexiteitstheorieën beschrijven complexe systemen als samengesteld, non-lineair en niet te sturen. Ontwikkeling binnen complexe, samengestelde systemen ontstaat vanuit co-evolutie tussen deelprocessen (patronen van samenwerking) en vanuit onverwachte gebeurtenissen.

Interconnectiviteit speelt daarbij een belangrijke rol: interacties op lokaal niveau hebben gevolgen voor de interacties op regionaal en zelfs op landelijk niveau. Lokale patronen verbinden met en vormen patronen op hogere schaalniveaus. Deze verbindingen tussen micro, meso en macro niveau zijn kenmerkend voor de complexe vraagstukken in wijken.

Teisman (2012, p.18) pleit er voor complexiteit te beschouwen als uitdaging en dat vereist *'proceskunst'* en *'denken vanuit ketens'*. Proceskunstenaars sturen op dynamica en zijn in staat om vitale

processen te laten ontstaan. Gebiedsontwikkeling dient in deze vorm gezien te worden *‘als proces waar variëteit van inhoud ingebracht wordt en uit voortvloeit’*.

2.3. VITALE WIJKEN

2.3.1. HET BEGRIP VITALITEIT

Om de vitale wijk te kunnen omschrijven, dient allereerst de wijk nader gedefinieerd te worden. Beleidsmatige aandacht voor de wijk is er al vele jaren in Nederland (zie 2.1.), maar een eenduidige definitie van de wijk is niet te vinden in de vele (wetenschappelijke) publicaties. Meestal wordt een administratief afgebakend gebied bedoeld, dat vaak niet aansluit bij de beleving van de bewoners en worden de termen wijk en buurt nogal eens door elkaar gebruikt. Afhankelijk van het vakgebied van de onderzoeker, worden beide termen steeds vanuit een ander perspectief beschouwd en beschreven. Zo wordt de buurt of wijk aangemerkt als een administratieve eenheid, een gemeenschap van bewoners (community) of bijvoorbeeld in de planologie of stedenbouw als een fysiekruimtelijke eenheid. Ook kan de wijk of buurt een bepaalde beleving uitdrukken (Ouwehand & van Meijeren, 2006).

De onderzoeksvraag vraagt om een nadere duiding van het begrip vitaliteit. Wat wordt nu eigenlijk bedoeld met een vitale wijk? Vitale bewoners, vitale ondernemers, vitale wijk economie of misschien toch een vitale overheid?

Een nadere beschouwing van het Nederlandse wijk- en buurtbeleid van de laatste decennia toont aan dat met name de leefbaarheid en de aanpak van sociale problemen in de wijken, veelal ingegeven vanuit angst, centraal heeft gestaan (zie 2.1.). Of het nu gaat om de angst voor losbandigheid, voor sociaaleconomische ongelijkheid of voor maatschappelijk tweedeling en segregatie, eraan ten grondslag ligt de overtuiging van de noodzaak van een sterk sturende rijksoverheid. Lange tijd heeft deze gedachte van stuurbaarheid en

maakbaarheid van onze samenleving ten grondslag gelegen aan het overheidsbeleid.

Leefbaarheid is een term die in vele (wetenschappelijke) publicaties wordt gehanteerd om aan te geven hoe de mens en de leefomgeving zich tot elkaar verhouden. Het laat een arsenaal aan definities zien. Leidelmeijer en van Kamp (2003) hebben dit overzichtelijk in beeld gebracht en onderzocht op welke wijze begrippen als leefbaarheid, ‘quality of life’, kwaliteit van de leefomgeving, ‘quality of place’ en duurzaamheid dienen te worden begrepen in hun onderlinge samenhang. Mede op basis van dit onderzoek wordt in het rapport “De Leefbaarometer: rapportage instrumentontwikkeling (RIGO/Stichting Atlas voor Gemeenten, 2008, p.14) leefbaarheid gedefinieerd als *“de mate waarin de leefomgeving aansluit bij de voorwaarden en behoeften die er door de mens aan worden gesteld.”* De omgeving is het object en de mens het perspectief van waaruit naar de omgeving wordt gekeken.

Breman (2011) bepleit het hanteren van het begrip vitaliteit in plaats van leefbaarheid. Hij constateert op basis van bovenstaande dat wanneer de juiste voorwaarden worden gecreëerd de leefbaarheid dus verondersteld wordt op peil te blijven.

Hij signaleert eenzelfde redenatie waar het de discussies over leefbaarheid en krimp betreft in het landelijk gebied, waarbij het behoud van de fysieke infrastructuur en voorzieningen veelal centraal staat. Zo wordt in de voortgangsrapportage van het Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling (juni, 2011) gesteld dat het hoofddoel het op peil houden is van de leefbaarheid in gebieden die te maken hebben met bevolkingsdaling.

Hij beschrijft in zijn essay een aantal studies, die laten zien dat de voorzieningen geen voorwaarde zijn voor leefbaarheid, maar dat het vooral gaat om de individuele betrokkenheid van mensen bij de wijk. Voorzieningen zijn juist veel meer een resultaat van vitaliteit, aldus de auteur.

Leefbaarheid en probleemwijken worden regelmatig in één adem

genoemd. In de brief van Minister Vogelaar aan de Tweede Kamer (24-04-2007) lag de focus voor de selectie van de 40 aandachtswijken *“op het brede concept van leefbaarheid: een cumulatieve van sociale en fysieke problemen en achterstanden”*. Leefbaarheid heeft een negatieve bijklank en lijkt juist impliciet het onvermogen van mensen om iets te kunnen en willen doen aan hun eigen leefomgeving, te benadrukken.

In Stedelijke Vernieuwing op Uitnodiging (KEI/NICIS, 2012, p.6) hanteren de schrijvers het begrip vitaliteit. Vitaliteit, in tegenstelling tot leefbaarheid, refereert aan weerstandsvermogen en veerkracht, maar ook aan vindbaarheid en flexibiliteit. Letterlijk betekent het ‘levenskracht’. Het begrip is dynamischer en gaat uit van de eigen kracht en energie van de mens. In Stedelijke Vernieuwing op uitnodiging wordt het als volgt omschreven:

“Vitaal zijn is continu kunnen reageren op een omgeving die verandert. Als we streven naar vitale leefomgevingen, dan zoeken we naar de ‘levenskracht’ en naar de dynamiek: in hoe mensen leven, hoe ze werken en zich vermaken. (...) En dat eigene verandert voortdurend, soms sneller, soms trager, omdat de mensen en de omstandigheden veranderen”.

Vitaliteit heeft dus te maken met het vermogen om te reageren op veranderende omstandigheden in de (directe) leefomgeving.

Jacobs (1961) zag diversiteit als belangrijkste voorwaarde voor de vitaliteit van steden en binnenstadswijken. Jacobs beschrijft de vitaliteit van wijken vooral vanuit de levendigheid op straat, het intensieve gebruik van de straat op alle momenten van de dag en de mix van functies, bouwblokken en concentratie van mensen. Zij schetst het belang van diversiteit in de wijk en stelt dat diversiteit essentieel, zelfs voorwaardelijk is, voor de vitaliteit van een stad. Diversiteit ontstaat volgens haar wanneer aan de volgende voorwaarden wordt voldaan:

- Functiemenging: een mix van primaire gebruiksfuncties (wonen, werken, winkelen, recreëren), waardoor veel ‘traffic’ en levendigheid op straat ontstaat.

- Kleine, korte woonblokken.
- Variatie van oude en nieuwe gebouwen.
- Voldoende (dichte) concentratie van mensen.

Jane Jacobs (1961, p. 577) benadrukte al in die tijd het regenererende vermogen van stadswijken en het belang van diversiteit. *“Vitale steden hebben geweldige intrinsieke vermogens om te begrijpen, duidelijk te maken, te beramen en te bedenken wat er vereist is om hun moeilijkheden te bestrijden.”*

Planvorming reduceert volgens Jacobs deze diversiteit. Een (stads)wijk moet worden opgevat als een complex, dynamisch systeem. Alleen door de wijk te aanschouwen vanuit de leefwereld van de bewoners, vanuit menselijk gedrag en handelen, kan de wijk volledig worden begrepen. Vanuit de statistische of administratieve gegevens zal de dynamiek van een wijk nooit ten volle kunnen worden aangeduid.

Vitaliteit is echter in tegenstelling tot wat Jacobs beweert, niet voorbehouden aan de stad of aan de binnenstadswijken alleen. In relatie tot de hedendaagse discussies rondom stedelijke vernieuwing en vitaliteit wijst ook Reijndorp (2009, In: De Levende Stad) erop dat de zichtbare stedelijke vitaliteit, zoals geprezen door Jacobs, bedrieglijk kan zijn. De diversificatie voltrekt zich niet altijd, waar men dat verwacht. Sociale en economische dynamiek openbaart zich soms op geheel andere wijze dan de door Jacobs geschetste levendigheid op straat of in de wijk. Om die dynamiek te ontdekken, is eenzelfde onderzoekende blik vereist als die Jacobs (1961) hanteerde: aanschouw de interactie en luister naar het verhaal van de wijk, aldus Reijndorp.

Mensen zijn meer dan ooit verbonden door netwerken en ontlent daar hun identiteit aan. Castells (2009, p.xliv) wijst in dat verband op de gevolgen van de toenemende globalisering en op de snelle veranderingen door de opkomst van de informatie-technologie en de opkomst van de ‘network society’.

“Networks have become the predominant organizational form of every domain of human activity. Globalization has intensified and

diversified (...) The space of flows has taken over the logic of the space of places (...).

Ondanks de globalisering en de toegenomen mobiliteit ligt er tegelijkertijd een nadrukkelijke wens naar een stimulerende en inspirerende leefomgeving, een betekenisvolle plek, waar de kwaliteit van de omgeving zelf wordt bepaald en vormgegeven.

In dit onderzoek wordt op basis van bovenstaande de volgende werkdefinitie van vitaliteit gehanteerd (gebaseerd op Stedelijke Vernieuwing op Uitnodiging (KEI/NICIS, 2012) en bewerkt tot een eigen definitie):

Vitaliteit is het vermogen van mensen om te reageren op continu veranderende omstandigheden in de directe leefomgeving en oplossingen te bedenken en te realiseren, gericht op duurzame ontwikkeling en vernieuwing.

Vitaliteit van de wijk is het vermogen van (delen van) een wijk- of buurtgemeenschap om gezamenlijk te reageren op continu veranderende omstandigheden in de directe leefomgeving en om met elkaar nieuwe oplossingen te bedenken en te realiseren, gericht op duurzame ontwikkeling en vernieuwing.

Nadrukkelijk gaat het hierbij om het zoeken naar en ontwikkelen van nieuwe oplossingen, die leiden tot verdere ontwikkeling en vernieuwing, hoe klein ook. Om het begrip vitaliteit verder te duiden is een verkenning van het begrip resilience (veerkracht) van belang. Davoudi (2012) heeft het begrip resilience verkend (zie kader 1). Vitaliteit benadert het begrip 'evolutionary resilience'.

Kader 1

Resilience (veerkracht)

Tijdens één van de verkennende interviews kwam het begrip resilience (veerkracht) aan de orde. Het boek van Judith Rodin (2014, p. 3-5), president van de Rockefeller Foundation, 'The Resilience Dividend' verscheen in 2014. In haar boek definieert zij resilience als: "the capacity of any entity—an individual, a community, an organization, or a natural system—to prepare for disruptions, to recover from shocks and stresses, and to adapt and grow from a disruptive experience (...) You also develop greater capacity to bounce back from a crisis, learn from it, and achieve revitalization".

De term is sterk in opkomst in de stedelijke ontwikkelingspraktijk. Wereldwijd zijn vele steden aangesloten bij het platform '100 resilient cities', waaronder de stad Rotterdam. Resilience is een dynamisch concept en doet daarmee recht aan de complexiteit van stedelijke systemen.

Veerkracht is evenals vele andere termen in de stedelijke ontwikkelingspraktijk ontleend aan de natuurwetenschappen. Davoudi et al. (2012) stelt dat resilience een nieuwe loot is aan het repertoire van stedelijke gebiedsontwikkelaars. Davoudi beschrijft het verschil tussen 'engineering resilience' en 'ecological resilience'. 'Engineering resilience' betreft het vermogen van systemen om na een ernstige gebeurtenis (aardbeving, overstroming) te herstellen en een nieuw evenwicht te vinden. 'Ecological resilience' betreft de omvang van de gebeurtenis, die een systeem aankan, voordat het van structuur verandert.

Davoudi constateert dat met name de eerste vorm van resilience een sterke invloed (gehad) heeft binnen de sociale wetenschappen. Met name de nadruk op het element van 'bounce-back ability' heeft veel normatieve vragen en discussies opgeroepen.

Davoudi beschrijft vervolgens de 'evolutionary resilience'. Vanuit deze stroming wordt het totale principe van 'evenwicht'

ter discussie gesteld en betoogt dat de aard van systemen kan veranderen in tijd, al dan niet door een externe verstoring of gebeurtenis en zich het beste laat beschrijven door de metafoor van een adaptieve cyclus. Davoudi beargumenteert dat met name de 'evolutionary resilience' een goede basis zou kunnen vormen voor de stedelijke planningspraktijk, daar deze het principe van evenwicht verwerpt en uitgaat van onzekerheid en discontinuïteit, hetgeen volgens de auteur aansluit bij het huidige tijdsbeeld. Davoudi beschouwt het dan ook als een 'bridging concept'.

Simin Davoudi, (2012) Resilience: A Bridging Concept or a Dead End?
In: Planning Theory & Practice, Vol. 13, No. 2, 299–308, June 2012

Voor het onderzoek wordt de term vitaliteit gehanteerd, zoals gedefinieerd in bovenstaande. Om tot een conceptueel raamwerk te komen en de centrale onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden, is het van belang in te zoomen op de factoren die mogelijk van invloed zijn op de vitaliteit van wijken, waarbij vooraf nadrukkelijk wordt gesteld dat de bestaande wijk als uitgangspunt dient.

2.3.2. COLLECTIEVE WEERBAARHEID

Het blijkt dat sociale samenhang een grote rol speelt in het functioneren van buurten en wijken. Het belang van actieve burgers en burgerparticipatie wordt nadrukkelijk onderkend en is opmerkelijk aanwezig in het Nederlandse beleid rondom wijken en buurten. De vele studies en onderzoeken, alsmede de diverse monitoringssystemen (leefbarometer, veiligheidsmonitor) hebben een schat aan informatie opgeleverd over buurtproblemen en leefbaarheid. Deze vormen gezamenlijk een solide basis voor het beleid ten aanzien van vele wijken en buurten.

Voor de vitaliteit van de wijk gaat het echter niet alleen om de factoren die de betrokkenheid van bewoners met de wijk bepalen, maar meer nog om hoe die betrokkenheid wordt geactiveerd in initiatieven ter verbetering van de leefomgeving.

In recente studies en onderzoeken over burgerkracht en leefbaarheid van wijken wordt in dat verband regelmatig verwezen naar het begrip 'collective efficacy' (Sampson e.a. 2012) of te wel collectieve weerbaarheid. Sampson e.a. verklaren overlast en criminaliteit uit een gebrek aan 'collective efficacy' van buurtbewoners. De theorie van Sampson wordt beschouwd als vernieuwend daar de relevantie van de wijk en de invloed van sociale netwerken mede worden onderkend en wijkt daarmee af van het concept van sociale disorganisatie, voortkomend uit de traditie van de Chicago-school. De basis van de sociale disorganisatie theorieën is het onvermogen van de gemeenschap gezamenlijke normen en waarden te realiseren, zodanig dat dit leidt tot effectieve sociale orde.

De term 'collective efficacy' ontleent Sampson e.a. aan het werk van de sociaalpsycholoog Bandura. Letterlijk vertaald betekent 'efficacy' doeltreffendheid of werkzaamheid. In de Nederlandse onderzoeken wordt 'collective efficacy' veelal vertaald als collectieve weerbaarheid of collectieve zelfredzaamheid (Kleinhans en Bolt (2010), van der Zwaard en Specht (2013), Verwer en Walberg (2012).

Bandura stelt dat alleen als mensen verwachten bepaalde doelen op eigen kracht te kunnen bereiken, ze dat ook daadwerkelijk (willen) doen. Hij hanteert daarvoor de term 'self efficacy'.

Deze term benadrukt vooral het geloof dat iemand heeft in zijn/haar vermogen om dat doel te bereiken. Feitelijk gaat het om het geloof in de effectiviteit van eigen handelen. De keuze om iets te doen wordt beïnvloed door het geloof dat te kunnen bereiken.

De *collective efficacy* theorie legt de nadruk op het belang van een gemeenschap, die in staat is om gezamenlijk bepaalde problemen aan te pakken en op te lossen. In het onderzoek van Sampson wordt 'collective efficacy' omschreven aan de hand van twee aspecten: de mate van sociale cohesie (working trust) en de gedeelde verwachtingen van bewoners om tot actie over te gaan (Sampson e.a., 2004). Collective efficacy is nadrukkelijk context gebonden en taakgericht. Kleinhans en Bolt (2010) benadrukken dat de term 'efficacy' (zij hanteren de term zelfredzaamheid) vooral verwijst

naar de mate waarin mensen zelf capabel zijn om het doel te bereiken, maar meer nog naar de mate waarin zij zichzelf en anderen capabel achten.

Zowel een actief gevoel van betrokkenheid, als de gedeelde overtuiging van het vermogen van bewoners, dat de eigen acties een bepaald effect kunnen bewerkstelligen worden benadrukt. ‘Collective efficacy’ heeft dus zowel betrekking op kennis, gedrag en houding als op de gedeelde verwachtingen van de doeltreffendheid daarvan. Daarin verschilt het bijvoorbeeld van het begrip mentaal eigenaarschap en van collectief mentaal eigenaarschap (zie kader 2).

Kader 2

Collectief mentaal eigenaarschap

Tijdens de expertmeeting d.d. 2 juni 2015 komt het begrip mentaal eigenaarschap in relatie tot ‘collectieve doeltreffendheid’ aan de orde. Van Luin et al. (2012) onderzochten de mogelijkheden van collectief mentaal eigenaarschap voor gebiedsontwikkeling. De auteurs signaleren een groeiende stroom van gezamenlijke lokale initiatieven van burgers, maar ook van burgers, ondernemers, maatschappelijke organisaties en overheden gezamenlijk. Betrokken mensen, die vanuit collectief mentaal eigenaarschap voor hun wijk of buurt duurzame waardenketens (people, profit planet) smeden, zogenaamde ‘waardenmakerijen’. Zij tonen aan dat zonder collectief mentaal eigenaarschap geen duurzame gebiedsontwikkeling tot stand komt en stellen dat mentaal eigenaarschap moet worden beschouwd als een voorwaarde voor succes.

Mentaal eigenaarschap kan niet worden opgelegd, maar komt veelal voort vanuit passie voor het gebied, waardoor ze vrijwillig (willen) werken aan de verbetering van de directe leefomgeving. De auteurs beschrijven de volgende basiselementen van collectief mentaal eigenaarschap:

Ambities: mensen voelen zich mentaal eigenaar van een idee of concept ter verbetering van hun fysieke leefomgeving en zijn gemotiveerd hier iets in te betekenen, vanuit bezieling en passie.

Gezamenlijkheid: mentaal eigenaarschap overstijgt het individuele niveau, aangezien niemand een gebied individueel kan ontwikkelen en beheren. Er is dus sprake van een ‘community of ownership’. Er ontstaan vruchtbare verbindingen op basis van de verbondenheid met het gebied en/of de gedeelde intenties om de kwaliteit van de leefomgeving te verbeteren. Collectief betekent volgens de auteurs niet dat betrokkenen dezelfde ideeën en doelen hebben. Juist de variatie versterkt de kracht van de collectiviteit.

Vertrouwen: afstemming van doelen en ambities vraagt onderling vertrouwen. Volgens Van Luin et al. is onderling vertrouwen van belang vanwege de verwachtingen van elkaars gedrag en de uitkomst van het initiatief of project. Gebiedsontwikkeling kent vele onzekerheden en daarmee gedurende het proces vele momenten van twijfel. Aansluiten op de leefwereld van de betrokkenen is daarom essentieel, alsmede vertrouwen in de intenties van elkaar.

Collectieve intenties: bovenstaande elementen leiden uiteindelijk tot collectieve intenties en mogelijk een gezamenlijke inspanning voor het gebied. Deze collectieve intenties zijn ook zichtbaar (wij-gevoel).

Van Luin et al. beschrijven vier mechanismen die volgens hen het collectief mentaal eigenaarschap kunnen bevorderen (Van Luin, et al., 2012, pp. 19-21), namelijk een gedeelde probleemdefinitie en/of gedeelde ambitie, gezamenlijke formele en informele netwerken, de aanwezigheid en erkenning van leiderschap en een gemeenschappelijk gevoel van urgentie of het doormaken van een gezamenlijke crisis.

Van Luin e.a. (2012), Waardenmakerij. Cahier gebiedsontwikkeling. NederlandBovenWater.

Essentieel in de theorie zijn de informele sociale controle en het onderling vertrouwen. Sampson (2006) stelt dat om het doel van bijvoorbeeld een veilige buurt te bereiken, de bewoners informele

sociale controle moet toepassen. De bereidheid daartoe is afhankelijk van het onderling vertrouwen. Het onderling vertrouwen wordt vervolgens beïnvloed door de gedeelde verwachting, dat andere buurtbewoners eveneens zullen optreden tegen overlast en criminaliteit.

Collectieve weerbaarheid is daarmee een complex en samengesteld begrip van sociale cohesie, gedeelde belangen en verwachtingen, actiebereidheid, informele sociale controle en onderling vertrouwen.

Het begrip wordt in de Nederlandse studies onder andere gebruikt in de onderzoeken naar kwetsbare buurten in relatie tot burgerkracht en participatie. In het omvangrijke onderzoek van Kleinhans en Bolt (2010) naar de betekenis van collectieve zelfredzaamheid in het functioneren van buurten blijkt dat collectieve zelfredzaamheid een positief effect heeft op de ontwikkeling van buurten. Collectieve zelfredzaamheid is in dit onderzoek gedefinieerd als de sociale samenhang tussen buurtbewoners en hun bereidheid om sociale controle uit te oefenen en zich in te zetten voor gedeelde belangen in de buurt.

In het onderzoek wordt aangetoond wat het belang is van collectieve zelfredzaamheid voor de buurtontwikkeling. Zo blijkt onder andere dat:

- de mate waarin bewoners elkaar kennen, cruciaal is voor de totstandkoming van informele sociale controle.
- bewoners die de daadkracht van professionals als positief beoordelen, zich meer met de buurt verbonden voelen.
- vertrouwen in de instanties er voor zorgt dat een gebrek aan sociale controle en anonimiteit wordt verminderd.
- goede ontmoetingsplekken essentieel zijn
- gedeelde opvattingen over hoe men met elkaar omgaat, gunstig zijn voor de leefbaarheid in de wijk.

Ook Sampson (2004, p.161) constateert in latere onderzoeken dat bij het tot stand komen van *collective efficacy* de sociale netwerken en het sociaal kapitaal moeten worden gestimuleerd. *“Social networks foster the conditions under which collective efficacy*

may flourish, but they are not sufficient for the exercise of control”.

Hij constateert dat het bestaan van netwerken in de wijk alleen onvoldoende verklaringskracht heeft en niet gelijk kan worden gesteld aan mechanismen van effectieve sociale actie.

Netwerken van lokale organisaties en vrijwilligersorganisaties blijken dus een hogere mate van *collective efficacy* te voorspellen. In grote lijnen leidt een hogere mate van *collective efficacy* tot een hoger algemeen welzijn in wijken.

Het belang van *collective efficacy* is duidelijk. In dit onderzoek wordt het begrip collectieve weerbaarheid gehanteerd. Deze vertaling doet het meest recht aan de complexiteit van het begrip.

2.3.3. COÖPERATIEVE VERBINDINGEN EN SOCIALE NETWERKEN

Zoals uit voorgaande blijkt, is een sociale infrastructuur een belangrijke voorwaarde voor collectieve doeltreffendheid. Netwerken en coalities kunnen het sociaal kapitaal stimuleren en activeren. Buurtverschillen blijken vooral verklaard te worden door professionele inzet en de organisatiegraad van een buurt (Kleinhans en Bolt, 2010). Lokale organisaties zijn in staat om *collective efficacy* te bevorderen bijvoorbeeld door middel van hun strategisch netwerken.

Verwer en Walberg (2012) stellen dat de collectieve weerbaarheid zowel berust op het onderlinge vertrouwen in elkaar als ook op het vertrouwen in professionals van instellingen, actief in de wijk. Zij werken het begrip onderling vertrouwen verder uit. Zij stellen dat de mate van vertrouwen afhankelijk is van de legitimiteit en de effectiviteit van in dit geval de sociale controle in het bestrijden van de overlast en criminaliteit en komen tot de volgende drie vormen:

- Cynisch wantrouwen: bewoners en professionals twijfelen aan de legitimiteit en effectiviteit;
- Gezond wantrouwen; bewoners en professionals twijfelen niet aan de legitimiteit, maar zijn ontevreden over de effectiviteit;
- Vertrouwen; bewoners en professionals hebben vertrouwen in zowel de legitimiteit als de effectiviteit.

Zij tonen in hun onderzoek aan dat professionals een cynisch

wantrouwen hebben ten aanzien van bewoners en een gezond wantrouwen ten aanzien van elkaar.

In de praktijk blijkt dat professionals en ambtenaren tot dusverre weinig vertrouwen hebben in de capaciteiten en mogelijkheden van burgers. Diverse bewonersinitiatieven hebben echter aangetoond, dat bewoners, hoog- of laagopgeleid, uitstekend in staat zijn bij te dragen en te beschikken over zichtbaar, relevante competenties.

Het versterken van de collectieve weerbaarheid vraagt andere competenties, ander gedrag en andere organisatievormen van professionals en ambtenaren.

Deze ‘nieuwe professionals’ kennen beide kanten, de wereld van de systemen en de wereld van de bewoners, de leefwereld. Zij weten het vertrouwen te winnen van zowel de bewoners als de professionals. Deze stadsprofessionals, de ‘best persons’ uit het onderzoek van Van den Brink e.a. (2012), weten op deskundige wijze om te gaan met deze dubbelheid.

Teisman (2012) wijst in dit verband op het belang van ‘*assemblerend vermogen*’, het vermogen om combinaties te maken vanuit realistische initiatieven van verschillende partijen door te voeden, verrijken, verbeteren en verbinden van initiatieven (meerwaardecreatie en synchroniciteit).

In *Stedelijke vernieuwing op uitnodiging* (2012) gaan de opstellers nog een stap verder en wordt voorzichtig een nieuw soort maatschappelijk middenveld geïntroduceerd. Professionals die op uitnodiging van bewoners en ondernemers werken en niet in opdracht van de overheid. Dat impliceert een grotere rol van bewoners en ondernemers in hun woon-, werk- en leefomgeving. Initiatieven ontstaan op een ‘*gelijk speelveld*’ en de taak van een lokale overheid is de daarbij behorende uitnodigende houding te bewaken.

Niet de veronderstelde maakbaarheid en stuurbaarheid is daarbij leidend, maar de mate waarin bewoners daarin eigen keuzes (kunnen) maken.

2.3.4. OPENBARE RUIMTE EN ONTMOETINGSPLAATSEN

Vanuit sociaal oogpunt (sociaal-culturele diversiteit, veranderende bevolkingssamenstelling, segregatie) is het niet verwonderlijk dat er veel aandacht is voor de publieke ruimte. Jacobs (1961) beschreef het belang van de geleidelijke overgang tussen de woning en de straat (‘ogen op straat’, levendigheid).

Hajer en Reijndorp (2003) benadrukken het onderscheid tussen openbare ruimte en publiek domein, waarbij een openbare ruimte in essentie een ruimte is, die toegankelijk is voor iedereen. In het publieke domein gaat het om de gedeelde ervaringen van mensen vanuit diverse leefwerelden.

Essentieel voor mijn theoretisch kader is het feit dat het dagelijkse gebruik van de openbare ruimte mede bepalend is voor de vertrouwdheid met en het vertrouwen in elkaar en andere groepen. In het onderzoek in de Amsterdamse Westelijke Tuinsteden, benadrukken Nio e.a. (2008) dat deze vertrouwdheid zorgt voor goed functionerende publieke ruimten en dus voor een goed sociaal weefsel. Dit is wat zij noemen ‘publieke vertrouwdheid’. Wanneer mensen elkaar op straat of in de winkel regelmatig tegenkomen, zonder dat ze elkaar echt kennen of spreken, ontstaat vertrouwdheid ofwel publieke familiariteit. Jacobs (1961) benoemde dit als ‘vertrouwde vreemden’.

Ontmoetingsplaatsen, zoals een school, een park, een bibliotheek of een supermarkt in de buurt hebben een positief effect op ‘publieke vertrouwdheid’ en kunnen negatieve beeldvorming in een buurt of wijk doorbreken.

Van der Zwaard en Specht (2013) geven aan dat onder andere kwalitatief aantrekkelijke en toegankelijke wijkvoorzieningen belangrijke randvoorwaarden vormen voor collectieve zelfredzaamheid.

In de praktijk blijkt dat door de overheidsbezuinigingen de afgelopen jaren vele ontmoetingsplaatsen in de wijk zijn gesloten. Wijkgebouwen, club- en buurthuizen zijn verdwenen, hetgeen

een enorme verschraling heeft opgeleverd in wijken, buurten en dorpen. Tegelijkertijd lijkt dit nu ook weer kansen te bieden. Nieuwe voorzieningen ontstaan en creëren nieuwe waarde in wijken en buurten, waarbij andere bestuurs- en eigendomsverhoudingen worden ingezet. Lokaal eigenaarschap en meer zeggenschap voor en door bewoners over inhoud en invulling van voorzieningen versterkt het verantwoordelijkheidsgevoel. Controle over de eigen leefomgeving en over eigen keuzes blijkt een belangrijke factor voor levensgeluk.

Een sociale en fysieke infrastructuur blijkt bovendien een essentiële conditie te zijn voor de doorontwikkeling van burgerinitiatieven naar economisch productieve sociale ondernemingen, zo schrijven Van der Zwaard en Specht (Compendium 2011 p.147), Uit: Van Zwaard en Specht, (2013).

2.4. WAARDE VOOR DE WIJK

Waarde is wat de wijkgemeenschap als waardevol beschouwd. In onze samenleving lijkt er een overspannen verwachting te bestaan waar het waardevermeerdering betreft. De waarde voor de wijk bepalen de bewoners uiteindelijk zelf. Economische groei in termen van werkgelegenheid, koopkracht of inkomensgroei, laat zich moeilijk voorspellen. De crisis van 2008 heeft dat onmiskenbaar aangetoond. Chang (2010) stelt dat economische groeicijfers veelal zijn gebaseerd op subjectieve definities en pleit voor actief economisch burgerschap.

2.4.1. HERKENNEN VAN WAARDE

Steeds meer gemeenten komen onder preventief toezicht van provincies, voornamelijk omdat hun begrotingen niet sluitend zijn. Toegevoegde waarde zal ontstaan daar waar gemeenten de systeemwereld willen inruilen voor de leefwereld van de burgers.

In het Compendium for the civic economy (2011, p.187) wordt geconstateerd dat het juist gaat om het ontdekken en herkennen waar de waarde ligt. Op basis van de beschreven praktijkervaringen wordt

geconstateerd dat een andere invulling van het begrip waarde meer recht doet aan deze 'civic economy', omdat de gecreëerde waarde soms zichtbaar is (werkgelegenheid, training en educatie, productie), maar soms ook minder zichtbaar is (participatie, zelfvertrouwen).

De herkenning en aandacht voor een breder scala aan resultaten (outcomes) op nationaal niveau zou recht doen aan deze civic economy. Ook een beter begrip van de impact van sociale investeringen kan positief werken op de besluitvorming en andere financieringsstromen ontsluiten en mogelijk maken.

Kader 3

Development en co-development

Jane Jacobs (2000) stelt in 'The Nature of Economics' dat ontwikkeling een open-ended proces is, dat in toenemende mate diversiteit en gevarieerde co-development relaties produceert. Dit proces vereist een denken in netwerken en is niet-lineair. Ook economische ontwikkeling is gebaseerd op dit basisprincipe. De complexiteit ervan kan alleen worden begrepen vanuit het denken in ketens van co-development. Hier is een parallel te trekken met Teisman (2005). Hij benoemt dat als proceskunst die variëteit benut.

Jane Jacobs (2000), The Nature of Economies.

2.4.2. WAARDE VOOR DE WIJK

Indachtig bovenstaande kan de waarde liggen op diverse terreinen, die zichtbaar en minder zichtbare resultaten geven en laten zien. De waarde is niet altijd eenduidig te kwantificeren.

De waarde voor de wijk is wat de wijk als waardevol benoemd en ziet. Dat is voor iedere wijk of buurt weer anders.

Teisman (2012) wijst op een belangrijk aspect in het proces van waardeontwikkeling namelijk het assemblerend vermogen. Assemblage volgt het vijf V model van voeden en verrijken van initiatieven, verbeteren en verbinden en voeden met ontwikkelingen, gebeurtenissen en kansen.

In dit onderzoek wordt volstaan met het benoemen van de waarden voor de wijk. In het Compendium (2011) worden de volgende waarde(gebieden) benoemd:

- Diversiteit van lokale leveranciers
- Economische opbrengsten op de lange termijn
- Sociale opbrengsten en welzijn
- Milieupbrengsten

Dit onderzoek beperkt zich tot de eerste drie. De milieupbrengsten worden verder buiten beschouwing gelaten.

Op basis van de voorgaande paragrafen worden de volgende vormen van waarde onderscheiden:

Waarde	Zichtbare en onzichtbare voorbeelden
Fysieke waarde	Diversiteit lokale bedrijven Kwaliteit leefomgeving
Economische waarde	Lokaal ondernemerschap Directe en indirecte werkgelegenheid Vrijwilligerswerk en zinvolle tijdsbesteding Gevarieerd aanbod van lokale, betaalbare en gezonde producten Intern transacties in de wijk
Sociale waarde	Ontmoeting Betaalbare sociale buurtactiviteiten Ontplooiing Trainingen en educatie Participatie Trots
Gezondheidswaarde	Eenzaamheid Gezonde leefstijl Sociale steunstructuur

2.5. EXPERTMEETING

De belangrijkste inzichten van het theoretisch kader zijn voorgelegd aan de experts.

Met behulp van de expertmeeting en een individueel interview is het conceptueel model verder aangescherpt. Het doel was meer inzicht te krijgen in de vitaliteit van wijken en de wijkontwikkelingspraktijk in een aantal grote steden. De professionals zijn geselecteerd op basis van hun expertise en deskundigheid in wijkontwikkeling en bewonersinitiatief (zie hoofdstuk 1.6). De uitkomsten van de expertmeeting zijn verwerkt in het conceptueel model en de synthese in paragraaf 2.6.

COÖPERATIEVE VERBINDINGEN EN SOCIALE NETWERKEN

De experts onderschrijven de toenemende aandacht voor zelforganisatie en voor bewonersinitiatief. Ook lokale en regionale overheden erkennen het belang en zijn op zoek naar manieren om deze bewonersinitiatieven in te zetten ten behoeve van gebiedsontwikkeling. Daardoor ontstaan meer hybride vormen van samenwerking tussen bestuur, burger en markt. De experts benadrukken het belang van meer coöperatieve vormen van samenwerking, die functioneren als een soort ecosysteem van wederkerigheid. Daarbinnen ontstaat energie.

In Rotterdam is de omslag gemaakt naar een participatieorganisatie met gebiedswerkers en wordt in de wijk Bospolder-Tussendijken gewerkt in een coöperatieve samenwerkingsvorm aan de ontwikkeling van de wijk. Delfshavencoöperatie heeft een sterke kartrekker, hetgeen algemeen wordt onderschreven als essentieel. Het proces ontwikkelt zich in kleine stappen. Het delen van het succes en het zichtbaar maken van de parels in het gebied blijft een continu aandachtspunt. De ervaringen in de wijk zijn positief en er is een open sfeer, gericht op samenwerking, delen van kennis en informatie en een toenemende buurtbetrokkenheid.

Een mooie aanwinst in de wijk is het bedrijf Stroop, opgericht door een aantal jonge creatieve mensen. Zij zijn gevestigd in een leegstaand winkelpand, geheel duurzaam ingericht en verkopen stroopwafels naar eigen recept. Deze vorm van lokaal ondernemerschap zorgt voor de juiste diversiteit in het gebied. Andere voorbeelden zijn de Waterstokerij, het Dakpark en de Kledingbank in Rotterdam.

Stap voor stap komen de bewoners meer in beeld.

Gebiedsgericht werken, zo geven de experts aan, is gebiedsontwikkeling nieuwe stijl. Het belang van gebiedsgericht werken is het snel kunnen delen van aanwezige gedetailleerde wijkkennis. Het dwingt tot keuzes op kleiner schaalniveau. De bewonersbetrokkenheid wordt beschouwd als essentieel, omdat deze betrokkenheid leidt tot realistischer (kleine) en zichtbare doelen en keuzes in de wijk.

Er is veel know how in de steden. Het betrekken van studenten en het verbeteren van de verbindingen zou een meerwaarde kunnen betekenen, bijvoorbeeld in de vorm van pop up initiatieven.

Enig realisme is echter ook op z'n plaats. Nog steeds zijn er organisaties die hun budgetten bevechten en snel terugvallen in hun oude rol. Het proces vereist veel begeleiding en ondersteuning de komende jaren.

ROL VAN DE PROFESSIONALS

De gentrificatie is in steden als Amsterdam, Utrecht en Rotterdam duidelijk zichtbaar. De openbare ruimte wordt krappere en vormt tegelijkertijd voor bewoners een belangrijk aspect in de kwaliteit van hun leefomgeving. Het bewaken van het gezamenlijk belang is essentieel, maar tegelijkertijd een lastige opgave. In bepaalde wijken is het individueel belang soms groter dan het gezamenlijk belang. Het geschetst conceptueel model is volgens de experts op bepaalde type wijken niet van toepassing. In de 'dure' buurten werkt het inzetten op gedeelde belangen contraproductief, volgens de experts.

De experts benadrukken het belang van communicatie, zowel in de eigen (gemeentelijke) organisatie als richting de bewoners. Het gaat erom de kleine stapjes, die vooruit worden gemaakt, zichtbaar te maken als resultaten. Het belang van goede kartrekkers wordt daarbij onderstreept. De experts, werkzaam 'tussen de gemeentelijke organisatie en de bewoners', benadrukken dat deze positie weerstand organiseert. Zij vormen de schakel tussen binnen en buiten. Zij erkennen het belang van de informele sociale contacten en van het maatschappelijk middenveld. De experts zitten letterlijk tussen twee werelden in en zien dat als de werkelijkheid van gebiedsgericht werken. Nog steeds ervaren zij veel weerstand binnen de eigen organisatie. Men ziet veel beren op de weg. 'The right to challenge' (zie 2.1.3.) veel ruimte om te handelen geven.

COLLECTIEVE WEERBAARHEID

Het begrip diversiteit wordt besproken. Diversiteit wil niet zeggen dat men van de ander houdt. Segregatie vormt een reëel probleem in bepaalde wijken en vraagt om serieuze aandacht van professionals. De begrippen sociale cohesie en sociale samenhang worden onderkend als een belangrijke factor in deze.

De basale behoeften moeten op orde zijn, anders komt de buurtbetrokkenheid niet van de grond. Veiligheid en gezondheid zijn voor bewoners van groot belang. Dat betekent dat de zichtbare overlast moet worden aangepakt (schoon, heel en veilig).

Het begrip wederkerigheid komt aan de orde en wordt vergeleken met het begrip collectieve weerbaarheid. Er is een duidelijk verschil volgens de experts. Het begrip collectieve weerbaarheid is meer dan wederkerigheid en vormt een soort netwerkqualiteit.

WAARDE VOOR DE WIJK

De waardevermeerdering in de wijk is meer dan alleen de monetaire waarde. De experts stellen zich de vraag of de monetaire waarde het juiste uitgangspunt vormt als het gaat om waarde voor de wijk.

De experts benoemen verschillende waarden voor de wijk, zoals trots, interne transacties in de wijk, minder uitkeringen, minder schuldhelpverlening, de gezondheidswaarde en wederkerigheid. Hoewel er geen aantoonbaar verband is, zijn deze waarden van groot belang voor de bewoners zelf. De experts onderschrijven het conceptueel model op dit punt.

Economische vitaliteit kan werken als een multiplier door bijvoorbeeld het verevenen tussen arme en rijke wijken.

Het kapitaliseren van de interne transacties wordt eveneens als mogelijkheid geschetst. De huidige discussies over buurtbudgetten, leefbaarheidsbudgetten en bewonersbudgetten getuigen van een zoektocht naar nieuwe vormen van financiering in het gebiedsgericht werken.

De experts stellen dat een vorm van metasturen en van metastabiliteit is vereist. Als voorbeeld wordt Opzoomeren in Rotterdam genoemd. Door de enorme bekendheid ligt het overnemen van het initiatief door gemeenten en professionals op de loer.

Om het eigene te borgen, moet het initiatief de vrijblijvendheid weten te behouden. Het moet van de bewoners blijven. Dergelijke initiatieven vereisen 'anders sturen'.

De transities in het sociale domein bieden volgens de experts mogelijkheden. De mogelijkheden op het terrein van right to challenge en right to bid kunnen van enorme betekenis worden voor bewonersinitiatieven.

Tenslotte stellen de experts dat ook wijkondernemingen als specifieke vorm van bewonersinitiatief nog steeds zeer afhankelijk zijn van subsidies van de overheid.

2.6. SYNTHESE

Bovenstaand theoretisch kader en de expertmeeting leiden uiteindelijk tot onderstaande synthese. De synthese dient als conceptuele basis voor de beantwoording van de onderzoeksvraag:

Op welke wijze dragen wijkondernemingen bij aan de vitaliteit van wijken?

De huidige praktijk van gebiedsontwikkeling wordt geconfronteerd met een grote mate van onzekerheid en onvoorspelbaarheid. Het idee van een maakbare samenleving is grotendeels achterhaald. De volgende vraag dringt zich dan op: hoe versterkt de stad datgene wat belangrijk is in wijken en buurten en op welke wijze kan de vitaliteit en weerbaarheid van wijken worden vergroot en behouden?

Zelforganisaties van burgers, wijk- en buurtondernemingen, bewonersbedrijven, coöperaties (energie, zorg, beheer openbare ruimte) en vele sociale en maatschappelijke ondernemingen dragen in toenemende mate bij aan het creatief oplossen van de huidige maatschappelijke opgaven. Er is een duidelijke transitie zichtbaar naar meer zelfredzaamheid en eigen verantwoordelijkheid.

In onze samenleving waarin steeds het gevaar van segregatie en uitsluiting dreigt, kan een grotere betrokkenheid van burgers bovendien leiden tot meer sociale cohesie en vertrouwen. De wijk of buurt blijkt daarin een veel grotere rol te spelen dan aanvankelijk werd aangenomen. Iedere wijk is uniek en kent een eigen identiteit. Mensen ervaren dezelfde leefomgeving allemaal anders. De betekenis van de wijk is alleen te doorgronden en te begrijpen vanuit de werkelijkheid van de wijk zelf, vanuit de menselijke interactie (Jacobs, 1961).

Vitaliteit van de wijk wordt in dit onderzoek beschouwd als het vermogen van (delen van) een wijkgemeenschap om gezamenlijk te reageren op continu veranderende omstandigheden in de directe leefomgeving.

Dit vermogen van wijkgemeenschappen wordt in sterke mate

bepaald door een aantal factoren, die nauw met elkaar verbonden zijn en elkaar op een bepaalde manier beïnvloeden. Voor de vitaliteit van de wijk gaat het niet alleen om de factoren die de betrokkenheid van bewoners bij de wijk bepalen, maar meer nog hoe die betrokkenheid wordt geactiveerd in initiatieven ter verbetering van de leefomgeving.

De ‘collective efficacy’ theorie (Sampson, 2012), in dit onderzoek vertaald als collectieve weerbaarheid, legt de nadruk op het belang van een gemeenschap, die in staat is om gezamenlijk bepaalde problemen aan te pakken en op te lossen. Het is een complex en samengesteld begrip van sociale cohesie, gedeelde belangen en verwachtingen, actiebereidheid, informele sociale controle en onderling vertrouwen. Zowel een actief gevoel van betrokkenheid, als de gedeelde overtuiging van het vermogen van bewoners, dat de eigen acties een bepaald effect kunnen bewerkstelligen worden benadrukt. In grote lijnen leidt een hogere mate van collective efficacy tot een hoger algemeen welzijn in wijken.

Netwerken van lokale organisaties en vrijwilligersorganisaties blijken een hogere mate van collective efficacy te voorspellen. Een positief oordeel over de daadkracht van professionals in de wijk of buurt versterkt de mate van buurtbinding en zorgt voor een sterkere collectieve weerbaarheid. Het vertrouwen in instanties blijkt een positief effect te hebben op de mate van collectieve weerbaarheid in de wijk of buurt (Kleinhans en Bolt, 2010). In deze verbinding tussen deze leefwereld en systeemwereld spelen de zogenaamde ‘best persons’ (Van den Brink, 2012) een cruciale rol.

Ontmoetingsplekken zijn essentieel voor de vereiste onderlinge vertrouwdheid en de vertrouwdheid met anderen en kunnen negatieve beeldvorming in een buurt of wijk doorbreken, hetgeen weer een positieve uitwerking heeft op de collectieve weerbaarheid.

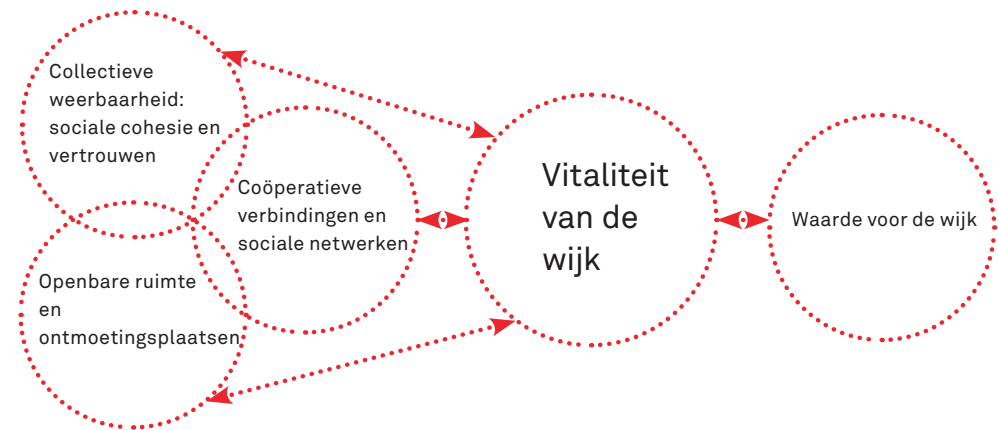
Verwer en Walberg (2012) tonen aan dat professionals een cynisch wantrouwen hebben ten aanzien van bewoners en een gezond wantrouwen ten aanzien van elkaar

Deze drie factoren zijn in onderlinge samenhang bepalend voor de betrokkenheid van bewoners en de wijze waarop die betrokkenheid wordt omgezet in daadwerkelijke acties.

Een hogere mate van collectieve weerbaarheid in de wijk of buurt zal leiden tot een grotere vitaliteit en vervolgens tot waardeontwikkeling en tot verbetering van de kwaliteit van de directe leefomgeving. Deze synthese leidt tot een conceptueel model en raamwerk voor onderzoek, dat als hulpmiddel dient voor het praktijkonderzoek.

2.7. CONCEPTUEEL MODEL

Samengevat leiden de inzichten vanuit de literatuurstudie, de expertmeeting en de (verkennde) interviews tot een aantal in samenhang te begrijpen begrippen. De begrippen zijn conceptueel verbeeld in onderstaand model:

Figuur 2.3: Conceptueel model

3

WIJKONDERNEMINGEN: NADERE DEFINIËRING EN ANALYSEKADER PRAKTIJKONDERZOEK

In hoofdstuk 3 worden allereerst de algemene ontwikkelingen van de wijkondernemingen in Nederland geschetst en wordt het begrip wijkonderneming nader gedefinieerd. Vervolgens wordt in dit hoofdstuk het analysekader voor het praktijkonderzoek beschreven.

3.1. WIJKONDERNEMINGEN

Allereerst worden door middel van deskresearch de voornaamste ontwikkelingen van wijkondernemingen in Nederland geschetst. Deze paragraaf vormt daarmee het eerste deel van het empirische onderzoek. Ook wordt de gehanteerde terminologie verder uitgediept.

3.1.1. DE TERM WIJKONDERNEMING

Om de term wijkonderneming te duiden, dient allereerst gekeken te worden naar de term onderneming. Zowel de Kamer van Koophandel als de Belastingdienst hanteren richtlijnen om te bepalen of er sprake is van een onderneming en er BTW moet worden afgedragen. Een onderneming voldoet aan de volgende criteria³:

- Er moet sprake zijn van levering van goederen of diensten;
- Daar wordt een vergoeding voor gevraagd;
- Er is sprake van regelmatige deelname aan het normale economische verkeer;
- Er is sprake van meer dan 1 opdrachtgever;
- De werkzaamheden kunnen naar eigen inzicht worden uitgevoerd.

De term wijkonderneming is afgeleid van het Engelse begrip *community enterprise* of *community-based enterprise*. Bij een wijkonderneming⁴ gaat het om de bewoners van de wijk en de activiteiten die zij zelf ondernemen in de wijk of buurt. Wijkondernemingen kunnen worden beschouwd als een specifieke vorm van bewonersinitiatief⁵, veelal gericht op de eigen leef- en woonomgeving en de leefomstandigheden in de wijk of buurt.

Met de term *community enterprise* wordt in de Britse ontwikkelingspraktijk een grote diversiteit van organisaties op verschillende schaalniveaus aangeduid (Bailey, 2012 In: OTB, 2015), zoals buurthuizen in zelfbeheer, *community development trusts* en samenwerkingsverbanden rondom stedelijke vernieuwing, die bekend zijn onder de noemer *New Deal for Communities*. In dit onderzoek wordt verder niet ingegaan op de Britse ontwikkelingspraktijk. Belangrijk is wel te constateren dat deze diversiteit eveneens in wijkondernemingen in Nederland is terug te vinden.

Het Landelijk Samenwerkingsverband Actieve Bewoners, voorheen Landelijk Samenwerkingsverband Aandachtswijken (LSA) hanteert een andere benaming voor wijkonderneming: bewonersbedrijf. De term Bewonersbedrijven wordt voor het eerst geïntroduceerd door het LSA, nadat tijdens een georganiseerde studiereis naar London in 2011 een aantal *development trusts* werden bezocht. Onder de indruk van de mogelijkheden en ervaringen in het Verenigd Koninkrijk zette LSA de bewonersbedrijven op de kaart in Nederland. In essentie is een bewonersbedrijf hetzelfde als een wijkonderneming of *development trust*.

De bewonersbedrijven zijn veelal aangesloten bij het Landelijk Samenwerkingsverband Actieve Bewoners (LSA) .

⁴ www.wijkonderneming.nl (bezoekt op 10-10-2015)

⁵ Denters beschrijft bewonersinitiatieven als 'collectieve activiteiten van burgers die zich richten op het verbeteren van de kwaliteit van de buurt op het gebied van leefbaarheid en veiligheid. Bewoners bepalen zelf wat ze willen, hoe ze dat willen bereiken en wanneer ze dat doen. Gemeenten en instellingen hebben daarbij een stimulerende, faciliterende of een coproducerende rol' (Denters et. al, 2013, p. 7).

³ www.kvk.nl (bezoekt op 10-10-2015)

Volgens het LSA is een bewonersbedrijf⁶ “een onderneming in handen van bewoners om hun wijk fysiek, economisch en sociaal te verbeteren”. Bewonersbedrijven kenmerken zich door de volgende uitgangspunten:

- 1 werkt aan economische, fysieke en sociale ontwikkeling van een gebied waarin bewoners zichzelf herkennen;
- 2 is onafhankelijk, zelfvoorzienend en winst vloeit terug naar de wijk;
- 3 komt voort uit bewoners, is in bezit van bewoners en wordt bestuurd door bewoners;
- 4 is gericht op samenwerking met bewonersverenigingen, de lokale overheid, instellingen en bedrijven.

Naast de termen wijkonderneming en bewonersbedrijf worden in de Nederlandse ontwikkelingspraktijk onder andere ook termen gebruikt zoals buurthuizen in zelfbeheer, zorgcoöperaties en broedplaatsen. Deze initiatieven zijn vergelijkbaar met wijkondernemingen en bewonersbedrijven en zijn voornamelijk publiek georiënteerd en kapitaal extensief (zie figuur 3.1.).

Figuur 3.1.: Vormen van zelforganisatie
(Bron: Maatschappelijk vastgoed in de Etalage.
Publicatie Bouwstenen voor Sociaal, 2014)

In de Eindrapportage Kennisontwikkeling Experiment Bewonersbedrijven (OTB, 2015) worden de community enterprises vergeleken met en afgezet tegen de kenmerken van social enterprises. Community enterprises worden beschouwd als “ruimtelijk gebonden sociale ondernemingen” (OTB, 2015: p. 63). De onderzoekers stellen dat zowel in het Verenigd Koninkrijk als in Nederland deze wijkondernemingen met name worden gekenmerkt doordat:

- 1 zij hun doelstellingen proberen te verwezenlijken door met commerciële activiteiten geld te genereren;
- 2 ze hun winst of dividend niet uitkeren aan individuele personen;
- 3 ze assets (in bezit of beheer) hebben ten behoeve van de gemeenschap.

De overige kenmerken (sociale doelstellingen, onafhankelijkheid en achterban betrokken bij bestuur van de onderneming), zijn tevens van toepassing op “reguliere” bewonersorganisaties.

In deze scriptie gebruik ik de term wijkonderneming. Op basis van bovenstaande wordt in dit onderzoek de volgende definitie van wijkondernemingen gehanteerd:

Een onderneming van en voor wijkbewoners, hetgeen veelal is vastgelegd in de bestuurs- en/of eigendomsstructuur, die werkt aan duurzame economische, fysieke en/of sociale verbetering van de wijk, kleinschalig en lokaal, waarde creëert in en toevoegt aan de wijk.

3.1.2. COMMUNITY DEVELOPMENT TRUSTS

Zoals gesteld kennen wijkondernemingen en bewonersbedrijven een grote gelijkenis met de zogenaamde Engelse ‘development trusts’ (OTB, 2015). Deze trusts ontvangen hun middelen uit projectsubsidies, exploitatie van gebouwen of deelnemersbijdragen, vaak in de vorm van aandelen (community shares). De meeste trusts hebben professionals in dienst, die de activiteiten ontwikkelen en uitvoeren, aangestuurd door een bestuur bestaande uit een meerderheid van bewoners.

⁶ www.bewonersbedrijven.nl (bezoekt op 10-10-2015)

Economische winst wordt aangewend voor investeringen in nieuwe projecten. Economische winst is in die zin tevens te beschouwen als sociale winst.

Deze zogenaamde ‘civic economy’ met inmiddels imponerende cijfers en resultaten, is in het Verenigd Koninkrijk de laatste decennia enorm gegroeid, zoals blijkt uit het onderzoek (2014) onder de aangesloten leden van Locality⁷, de netwerkorganisatie van development trusts in de UK. De uitgangspunten van deze development trusts zijn te vinden in figuur 3.2.

Locality members are:

- **Community led** – led by local people and developing joined-up approaches to meet the many needs of a community of place.
- **Committed to driving social change** – bringing about positive economic, social or environmental change to make communities fairer and more inclusive.
- **Committed to community enterprise** – earning income for community benefit, not for private profit, and aiming for long-term sustainability.
- **Developing assets** – maximising community assets: people, community enterprises, land and buildings.
- **Independent** – working in partnership with other sectors and stakeholders but accountable to the local community and free to determine their own direction, priorities and objectives.

Figuur 3.2. Uitgangspunten Locality leden
(bron: Locality Membership Survey 2014)

Zoals blijkt uit het onderzoek, hebben ruim 384.000 mensen wekelijks baat bij de activiteiten, diensten en voorzieningen van de community development trusts en wordt de totale waarde van het (maatschappelijk) vastgoed (assets) in bezit of beheer van development trusts geraamd op ruim 652 miljoen pond (zie figuur 3.3.). Gezamenlijk zijn ongeveer 24.000 vrijwilligers actief en ruim 10.000 stafmedewerkers in dienst van de trusts.

Key findings in 2014:

- 492 Locality members in England ▲ 4%
- 10,500 staff employed ▲ 3%
- 24,000 volunteers mobilised ▲ 6%
- 384,000 people benefited from services and activities ◀▶
- £315m combined income ◀▶
- £223m combined earned income ▲ 3%
- £652m community-owned assets ◀▶

Figuur 3.3. Key findings in 2014 Locality leden
(bron: Locality Membership Survey 2014)

3.1.3. WIJKONDERNEMINGEN IN NEDERLAND

De wijkondernemingen in Nederland zijn zeer divers. Ze variëren in aandachtsgebied (zorg, energie, buurtbeheer, kunst en cultuur, sport, eetbaar groen), samenwerkingsvorm, rechtsvorm, verdienmodel en financieringsstructuur.

Kortgezegd gaat het om bewoners, die collectief in hun wijk of dorp initiatief nemen tot bijvoorbeeld een zorgcoöperaties, beheer en exploitatie van een buurthuis, dorps huis of zwembad,

⁷ www.locality.org.uk (bezoekt op 6 juli 2015)

een buurtsupermarkt, restaurant, bibliotheek of energiebedrijf. De directe aanleiding voor een bewonersinitiatief is, zo blijkt uit de vele voorbeelden van wijkondernemingen en bewonersbedrijven in Nederland, gelegen in bijvoorbeeld de sluiting van een voorziening (buurtcentrum, zwembad), de leegstand van maatschappelijk vastgoed of ernstige problemen in de directe leefomgeving en leefomstandigheden. Wijkondernemingen zijn regelmatig actief in het publieke domein, waar overheden, woningcorporaties en maatschappelijk middenveld door de bezuinigingen taken hebben moeten afstoten.

De samenwerking tussen bewoners onderling is een belangrijk aandachtspunt. De wijkondernemingen zijn in de eerste plaats ondernemingen van en voor bewoners. Wijkbewoners moeten de wijkonderneming dus ervaren als iets wat van hen is, als hun eigen onderneming. Dat stelt eisen aan de samenwerking tussen en met bewoners, maar ook aan de inrichting van de formele organisatie met daarbij de meest passende rechtsvorm.

Samenwerking heeft een relationele en affectieve kant en een organisatorische kant. In de publicatie over wijkondernemingen ‘Samenwerken, dat doe je sámen’ van het Ministerie van BZK (2014) wordt onder andere gewezen op het belang van actief én passief draagvlak. Draagvlak, zo stelt men in de publicatie, is geen doel op zich. Het gaat om een goed evenwicht tussen draagvlak, zeggenschap en omvang van activiteiten. Passief draagvlak wordt aangeduid als draagvlak onder niet-actieve bewoners. Beide zijn essentieel voor een wijkonderneming, daar niet iedereen in staat is een actieve bijdrage te leveren en betrokkenheid zich niet alleen toont in actieve deelname. Passief draagvlak is ‘onderdeel van het fundament waar de wijkonderneming op draait.’ (Ministerie BZK, 2014, p. 6). Ook ten aanzien van de collectieve weerbaarheid (hoofdstuk 2.3.2.) wordt een soortgelijke constatering gedaan.

Ieder bewonersinitiatief komt vroeg of laat voor de afweging te staan om een formele organisatie op te richten met een passende

rechtsvorm, soms doordat er voorwaarden van buitenaf worden gesteld. Een gemeente of fonds honoreert bijvoorbeeld alleen aanvragen van (niet-particuliere) rechtspersonen.

Er zijn rechtsvormen⁸ met en zonder rechtspersoonlijkheid. Zonder rechtspersoonlijkheid wil zeggen dat de eigenaar van een bedrijf privé aansprakelijk is voor de schulden van zijn of haar bedrijf. De rechtsvorm bepaalt dus onder andere de aansprakelijkheid voor schulden van het bedrijf en de belastingverplichtingen, maar ook de zeggenschapsverhoudingen, de interne inrichting van de (bestuurlijke) organisatie. De rechtspersoon is een juridische entiteit, die kan handelen als een zelfstandig persoon.

De rechtsvormen met rechtspersoonlijkheid zijn:

- vereniging (eventueel met beperkte bevoegdheid)
- stichting
- coöperatie
- besloten vennootschap
- naamloze vennootschap.

De eerste twee zijn het meest voor de hand liggend voor de wijkondernemingen. Zowel een stichting als een vereniging dienen een maatschappelijk doel, vaak als rechtsvorm ook erkend door fondsen. De laatste drie dienen veelal een commercieel doel. Bij enkele wijkondernemingen worden ook mengvormen gehanteerd, om de commerciële en de maatschappelijke doelen van de wijkonderneming te kunnen scheiden (Ministerie BZK, 2012).

Het LSA gebruikt specifiek voor de bewonersbedrijven een organisatiemodel, waarin bovenstaande afwegingen gedeeltelijk zijn terug te vinden. Bewoners zijn eigenaar van het bewonersbedrijf. Het bewonersbedrijf wordt geleid door een bestuur van wijkbewoners, eventueel bijgestaan door een Raad van Advies. In schema ziet dat er als volgt uit:

⁸ www.ondernemersplein.nl (bezoekt op 11-10-2015)

Figuur 3.4.: Organisatiemodel bewonersbedrijf (Bron: LSA)

Het totaal aantal wijkondernemingen en bewonersbedrijven in Nederland is niet bekend. De ledenlijst van LSA toont aan, dat in ruim 30 steden in Nederland, inmiddels één of meerdere bewonersbedrijven zijn gevestigd. Niet bekend is of alle bewonersbedrijven zich hebben aangesloten bij het LSA. Op de website⁹ van het platform voor zelfstandige buurthuizen staan ruim 100 wijkondernemingen vermeld, waarvan een deel ook aangesloten is bij het LSA.

De spreiding van de wijkondernemingen in Nederland is groot. Zowel in de grote steden in de Randstand als in de perifere gebieden zijn bewonersinitiatieven te vinden.

Zoals in hoofdstuk 2 al is beschreven heeft de Vaste Kamercommissie voor binnenlandse zaken onlangs de initiatiefnota Buurtrechten voor iedereen¹⁰ besproken. Daarmee wordt mogelijk een belangrijke stap gezet op het gebied van bewonersparticipatie.

3.2. ANALYSEKADER PRAKTIJKONDERZOEK

Centraal in dit onderzoek staat de vraag op welke wijze wijkondernemingen als specifieke vorm van bewonersinitiatief beogen bij te dragen aan de vitaliteit van wijken.

Het begrip vitaliteit is vanuit de literatuur onderzocht en nader beschouwd. Vitaliteit van de wijk wordt in deze scriptie gedefinieerd als het vermogen van wijkgemeenschappen om gezamenlijk te reageren op continu veranderende omstandigheden in de directe leefomgeving en om met elkaar nieuwe oplossingen te bedenken en uit te voeren, gericht op duurzame ontwikkeling en vernieuwing (zie hoofdstuk 2). Op basis van de literatuurstudie en expertinterviews zijn de factoren benoemd die bepalend zijn voor en bijdragen aan de vitaliteit van de wijk. Uit literatuuronderzoek blijkt dat de mate van 'collective efficacy', de aanwezigheid van coöperatieve verbanden en netwerken, ontmoetingsplaatsen en openbare ruimte daarin een belangrijk rol spelen en kunnen leiden tot waardeontwikkeling in wijken. Deze factoren zijn verder uitgediept door middel van literatuuronderzoek en vervolgens voorgelegd aan een panel van experts. Deze stappen hebben geleid tot een conceptueel model (weergegeven in figuur 2.3).

Over de manier waarop wijkondernemingen als specifieke vorm van bewonersinitiatief hierin van betekenis zijn en hoe zij hierin trachten bij te dragen, is vooralsnog weinig bekend. Om antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvraag is daarom gekozen voor kwalitatief exploratief onderzoek. In hoofdstuk 1 is de gekozen methode van onderzoek uitvoerig beschreven (zie paragraaf 1.6).

Aan de hand van de conclusies uit de literatuurstudie, de expertinterviews en de beschreven synthese worden in dit hoofdstuk de hypothesen geformuleerd. De hypothesen worden getoetst aan de praktijk, en indien nodig aangescherpt door de uitkomsten van het praktijkonderzoek, door middel van een meervoudige casestudie. Voor het toetsen en aanvullen van het conceptueel model zijn de

⁹ www.wijkonderneming.nl (bezoekt op 10-10-2015)

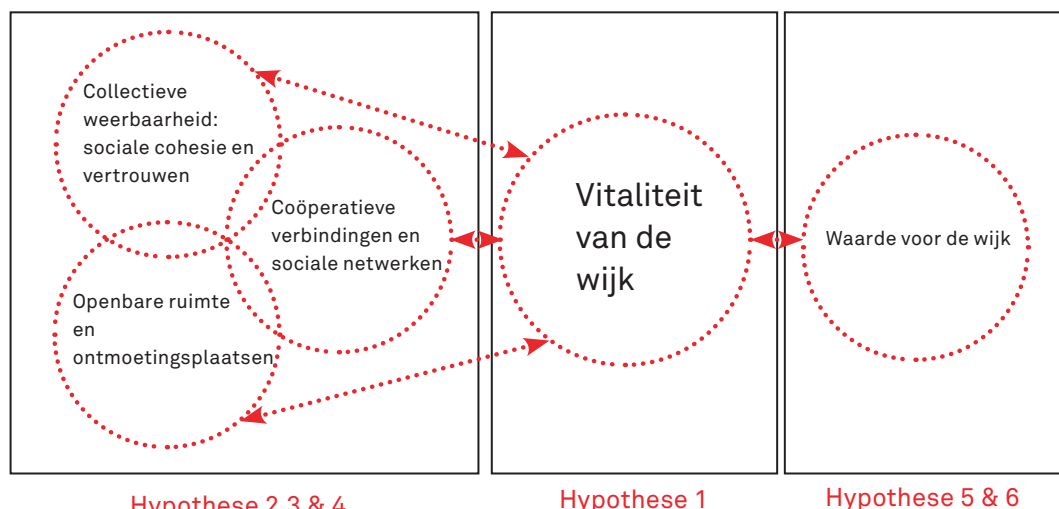
¹⁰ www.lsabewoners.nl/nota-overleg-buurtrechten (bezoekt op 11-10-2015)

gekozen casussen met elkaar vergeleken, om de overeenkomsten en verschillen tussen de gekozen casussen inzichtelijk te maken. Het praktijkonderzoek is tenslotte aangevuld met bevindingen op basis van de participerende observatiemethode.

3.3. HYPOTHESES

Het praktijkonderzoek heeft als doel het conceptueel kader uit hoofdstuk 2 en de geformuleerde synthese te onderzoeken en verder te verdiepen. Als basis daarvoor dient de meervoudige casestudie. De meervoudige casestudie wordt uitgevoerd aan de hand van zes hypothesen. Deze hypothesen komen voort uit het theoretisch kader en de synthese zoals beschreven in hoofdstuk 2. Hiervoor zijn het conceptueel model en de synthese vertaald naar een aantal hypothesen. Deze worden in het praktijkonderzoek van deze studie met de informatie uit de casestudies getoetst en verdiept.

Door de toetsing van hypothesen en waarnemingen in de drie geselecteerde cases wordt gezocht naar samenhang en patronen en naar de daadwerkelijke inzet van wijkondernemingen in de praktijk ten aanzien van de factoren die de vitaliteit van wijken bepalen.

■ **Hypothese 1:** Wijkondernemingen zijn een specifieke vorm van bewonersinitiatief, gericht op de eigen woonomgeving en op de economische, fysieke en sociale versterking van de wijk. **Wijkondernemingen dragen vanuit deze integrale benadering bij aan de vitaliteit van wijken.**

■ **Hypothese 2:** Wijkondernemingen streven een actieve betrokkenheid na van bewoners. Voor de vitaliteit van de wijk gaat het echter niet alleen om de factoren die de betrokkenheid van bewoners met de wijk bepalen, maar ook hoe die betrokkenheid wordt geactiveerd in initiatieven ter verbetering van de leefomgeving. **Door wijkondernemingen wordt de collectieve weerbaarheid van de wijk vergroot.** Gedeelde belangen en verwachtingen, vertrouwen (working trust) en sociale cohesie spelen daarbij een belangrijk rol.

■ **Hypothese 3:** Ontmoetingsplaatsen in de wijk zijn van belang voor de vertrouwdheid tussen bewoners onderling en tussen bewoners en professionals. **Wijkondernemingen versterken de sociale en fysieke infrastructuur in de wijk.**

■ **Hypothese 4:** Netwerken van lokale organisaties en vrijwilligersorganisaties blijken een hogere mate van collectieve weerbaarheid te voorspellen. **De aanwezigheid van strategische netwerken van lokale organisaties en vrijwilligersorganisaties is een noodzakelijke voorwaarde voor succesvolle wijkondernemingen.**

■ **Hypothese 5:** Wijkondernemingen zijn door hun assemblerend vermogen in staat bij te dragen aan waardeontwikkeling in de wijk in de brede zin van het woord. **Wijkondernemingen leiden via co-creatie tot economische, fysieke en sociale waarde(vermeerdering) van en voor de wijk.**

■ **Hypothese 6:** Het kost tijd om een effectieve wijkonderneming op te zetten. **Het geven van voldoende tijd aan wijkondernemingen is wenselijk om tot voldoende wasdom te komen en daadwerkelijk waarde toe te voegen.**

3.4. ONDERZOEKSMETHODE

De totale onderzoeksopzet is te vinden in hoofdstuk 1. Het betreft hier een exploratief onderzoek. Het onderzoek is zodanig opgezet dat er vanuit het theoretisch kader een synthese is opgesteld. Het conceptueel model en de synthese zijn vertaald in zes hypothesen aan de hand waarvan de beoogde bijdrage van wijkondernemingen aan de vitaliteit van wijken wordt getoetst. Daarbij zijn de factoren benoemd die mogelijk van invloed zijn op vitaliteit.

Het praktijkonderzoek bestaat, zoals al eerder aangegeven uit twee delen. In het eerste deel wordt door middel van deskresearch inzicht gegeven in het Nederlandse fenomeen wijkonderneming en de ontwikkelingen die wijkondernemingen als specifieke vorm van bewonersinitiatief hebben doorgemaakt in Nederland. Het tweede deel bevat de casestudies.

Casestudie is de meest voor de hand liggende methode van onderzoek, aangezien er weinig bekend is over wijkondernemingen in relatie tot de vitaliteit van wijken. Het onderzoek is om die reden kwalitatief, exploratief van karakter. Daarbij is gebruik gemaakt van interviews en deskresearch in bestaande (online) documenten en publicaties.

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van een meervoudige casestudie. In totaal worden drie casussen onderzocht. Kenmerkend voor een meervoudige casestudie is onder andere dat diverse databronnen worden gebruikt en er aandacht is voor variatie tussen de cases (Yin, 2009).

3.4.1. CASUSSELECTIE

Het praktijkonderzoek is uitgevoerd bij drie casussen. De casussen zijn geselecteerd op basis van een aantal criteria:

- de casussen hebben allen betrekking op de Nederlandse uitvoeringspraktijk;
- een variatie van grote, middelgrote en kleine gemeente, waarin de wijkonderneming is gevestigd;

- een mix van wijkondernemingen wat betreft het aantal jaren dat ze bestaan;
- de wijkondernemingen hebben allen vastgoed en/of grond in zelfbeheer;
- er moet voldoende schriftelijke informatie beschikbaar zijn.

Op basis van bovenstaande criteria zijn de volgende casussen geselecteerd en onderzocht:

- Op Eigen Houtje in de gemeente Emmen
- De Nieuwe Jutter in de gemeente Utrecht
- Bewonersbedrijf Delfzijl Noord Wijkcentrum en Groen voor Rood in de gemeente Delfzijl.

Van alle wijkondernemingen zijn de eigen websites bestudeerd. Daarnaast zijn door middel van deskresearch de casussen bestudeerd en onderzocht.

De beschikbare (online) informatie is aangevuld met informatie uit de interviews met praktijkexperts en direct betrokkenen van de wijkondernemingen.

Alle wijkondernemingen zijn meerdere malen bezocht, soms tijdens speciale gelegenheden. Door middel van de participerende observatie methode zijn bevindingen in kleine kaders hier en daar in de tekst opgenomen.

Wijkonderneming	Op Eigen Houtje Gemeente Emmen	De Nieuwe Jutter Gemeente Utrecht	Bewonersbedrijf Delfzijl Noord
Omvang gemeente (aantal inwoners)	50.000–150.000	> 150.000	< 50.000
Actief sinds	2013	2008	2014
Vastgoed in zelfbeheer	Wijkcentrum	Buurthuis	Wijkcentrum en 4 ha grond

3.4.2. INTERVIEWS

De interviews met de betrokken actoren bij de wijkondernemingen zijn zogenaamde semi- of half-gestructureerde interviews. Het semigestructureerde interview wordt uitgevoerd aan de hand van een vragenlijst (bijlage 1), welke is gebaseerd op het theoretisch kader en meer specifiek op het conceptueel model.

De respondenten binnen de wijkondernemingen zijn geselecteerd op basis van hun betrokkenheid bij de wijkondernemingen. Het betreft voornamelijk bestuursleden, zakelijk leiders en vrijwilligers en bewoners. De betrouwbaarheid en validiteit van de interviews is geborgd door de gehanteerde structuur van de vragenlijst en door de vooraf opgestelde en te toetsen hypothesen.

De volgende respondenten zijn geïnterviewd:

Bewonersbedrijf Op eigen houtje Emmen

- Theo Postma, lid van de Raad van Advies van Bewonersbedrijf Op Eigen Houtje. Voorheen werkzaam als professor Strategic Management en Corporate Governance op de Faculteit Bedrijfskunde en Economie van de Rijksuniversiteit Groningen, geïnterviewd op 25-09-2015
- Bruin Bruinsma, zakelijk leider van Bewonersbedrijf Op Eigen Houtje, geïnterviewd op 21 oktober 2015.
- Joke Bakker, voorzitter Wijkbelangen Emmerhout en voorzitter bestuur Landelijk Samenwerkingsverband Actieve Bewoners (LSA), geïnterviewd op 21 oktober 2015.
- Marieke Boeijs, medewerker Landelijk Samenwerkingsverband Actieve Bewoners (LSA), geïnterviewd op 21 oktober 2015.
- Diverse bewoners en vrijwilligers

Bezocht tijdens:

- Nationale Burendag op 26 september 2015.
- Internationale uitwisselingsbijeenkomst 'Acting for Deepening democracy, Budget Monitoring & Social Participation', georganiseerd door Movisie, OxfamNovib en LSA op 3 oktober 2015.

Stichting De Nieuwe Jutter Utrecht

- Titus Schlatmann, buurtpastor Stichting De Nieuwe Jutter, geïnterviewd op 20 oktober 2015.
- Kees Fortuin, betrokken professional, geïnterviewd op 8 juli 2015.
- Truus Postma, bewoonster en vrijwilligster (beheergroep), geïnterviewd op 20 oktober 2015.
- Diverse bewoners en vrijwilligers

Deelgenomen aan:

- Lunch voor oudere bewoners uit de wijk op 8 juli 2015.

Bewonersbedrijf Delfzijl Noord

- Silly Udem, bewoonster en voorzitter Bewonersbedrijf Delfzijl Noord, geïnterviewd op 22 oktober 2015.
- Roger Bergmans, bewoner en bestuurslid Bewonersbedrijf Delfzijl Noord, geïnterviewd op 22 oktober 2015.
- Janneke Stam, bewoonster en vrijwilligster project Groen voor Rood
- Diverse bewoners en vrijwilligers

Tijdens de bezoeken aan de wijkondernemingen is met diverse buurtbewoners en vrijwilligers gesproken. De deelname aan activiteiten alsmede de bezoeken tijdens speciale gebeurtenissen in de wijken gaven een mooi beeld van en inzicht in de wijze waarop bewoners en vrijwilligers zich vol passie en betrokkenheid inzetten in en voor deze wijkondernemingen. Daar toonde zich de ware kracht van bewoners.

4

WIJKONDERNEMINGEN AAN ZET: CASESTUDIE

Hoofdstuk 4 bevat een beschrijving en analyse van de drie geselecteerde casussen: de Nieuwe Jutter in Utrecht, Bewonersbedrijf Op Eigen Houtje in Emmen en Bewonersbedrijf Delfzijl-Noord in Delfzijl. De criteria voor de selectie van de cases zijn beschreven in het vorige hoofdstuk

4.1. UTRECHT: DE NIEUWE JUTTER

4.1.1. DE WIJK

De Nieuwe Jutter is gevestigd in de Rivierenwijk in Utrecht. De Rivierenwijk maakt deel uit van de wijk Zuidwest in Utrecht, tezamen met Kanaleneiland, Transwijk en Dichterswijk. De Rivierenwijk is gedeeltelijk voor- en naoorlogs, eind jaren 20 gebouwd als wijk voor de geschoolde arbeiders, ambtenaren en spoorwegpersoneel (Gemeente Utrecht, 2013). In de jaren 70 start de grootschalige stadsvernieuwing in de wijk, waarbij delen werden gesloopt en nieuwbouw ervoor in de plaats kwam. Vanaf de jaren 90 wordt ook ingezet op particuliere woningverbetering.

Aantal inwoners Rivierenwijk:	8.990 inwoners
Aantal Inwoners gemeente Utrecht:	334.176 inwoners
Bouwperiode:	Voor- en na-oorlogs
Wijk:	Gemengde wijk
Beleidskader:	Wijkambities Zuidwest 2014-2018 Wijkactieprogramma Zuidwest 2015

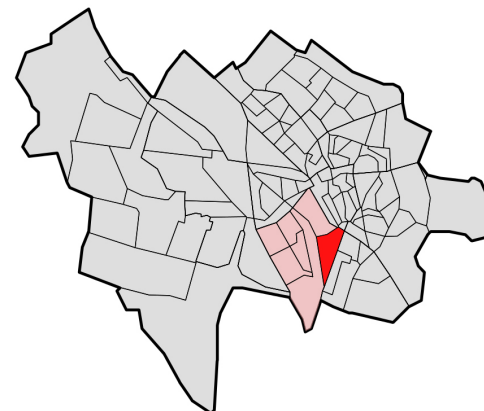
Bron: CBS, gemeente Utrecht

De regio Utrecht wordt gezien als een economisch aantrekkelijk vestigingsgebied. De bevolkingsaantallen groeien nog steeds. Het

inwonertal van de stad Utrecht stijgt. De samenstelling verandert, hetgeen te zien is aan het groeiend aantal eenpersoonshuishoudens. Opvallend is dat Utrecht de meest hoogopgeleide beroepsbevolking van Nederland kent. Beleidsmatig zet de gemeente Utrecht in op het versterken van deze kenniseconomie en op de versteviging van de internationale concurrentiepositie van Utrecht.

De gemeente Utrecht hanteert ten aanzien van haar maatschappelijke opgaven een wijkgerichte aanpak. Projecten en activiteiten in de wijk worden waar mogelijk afgestemd met de wijkbewoners, lokale ondernemers en maatschappelijke organisaties in de wijk. Eén keer in de 4 jaren worden de wijkambities vastgesteld. Deze ambities worden vervolgens jaarlijks vertaald in wijkactieprogramma's. De wijk Zuidwest is te typeren als een krachtige én tegelijkertijd kwetsbare wijk en heeft voor de periode 2014-2018 drie speerpunten benoemd:

- Voor kinderen van 0 jaar tot zelfstandigheid de mogelijkheden creëren om zichzelf zo goed mogelijk te kunnen ontwikkelen;
- Het versterken van de sociale weerbaarheid van wijkbewoners in een sociaaleconomisch kwetsbare situatie en het verbinden van hun eigen kracht met de economische vitaliteit van de wijk.
- Een op de buurt afgestemde aanpak voor de buurten in de wijk, die voor de Rivierenwijk gericht zal zijn in 2016 op meer verbinding tussen de bewoners onderling.

■ Wijk 08 Zuidwest
■ Buurt 66 Rivierenwijk

De wijk Zuidwest telt op 1 januari 2015 in totaal 37.263 inwoners en is daarmee de vierde wijk van de gemeente Utrecht wat betreft bevolkingsomvang. Ten opzichte van 2013 is het percentage huishoudens met een bijstandsuitkering gestegen van 8,5% naar 10,5 % in 2014. Dit aandeel ligt hoger dan het stedelijk gemiddelde. De werkgelegenheid in de wijk is vergelijkbaar met het stedelijk gemiddelde. Het gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden in de wijk Zuidwest is 30.100 euro.

Ook in het wijkactieprogramma 2016 zal de aandacht gericht blijven op het versterken van de sociaal-economische situatie van de bewoners in de wijk. De (maatschappelijke) problemen zijn hardnekkig en blijven om inzet vragen.

In 2014 benadrukte de wijk de verkeersoverlast, de vervuiling en beheer openbare ruimte én de jeugdproblematiek als top 3 van buurtproblemen. In het wijkactieprogramma 2015 is dat gedeeltelijk verschoven en ervaart de wijk volgende drie punten als de grootste problemen in de wijk¹¹:

- verkeersproblematiek in ruime zin (incl. verkeersoverlast) (35%)
- problematiek openbare ruimte (26%).
- criminaliteit en drugsoverlast (20%).

Opvallend zijn het toenemende onveiligheidsgevoel (41%) en de toenemende overlast van jongeren (37%). De wijkbewoners beoordelen hun wijk met een 6,1 en de sociale cohesie met een rapportcijfer 5,3. Een opvallend positieve score is het percentage actief in de buurt (36%), een stijging van 8% ten opzichte van 2010.

De Rivierenwijk is een gevarieerde volkswijk met ongeveer 9.000 inwoners. Het grenst aan Kanaleneiland, één van de 40 Vogelaarwijken, die de laatste jaren veel beleidsmatige aandacht heeft gehad. Aan de andere kant aan de wijk Hoograven. De Rivierenwijk kent eveneens kwetsbare onderdelen en straten, die om extra aandacht vragen. Ruim een kwart van de inwoners (28%) heeft een niet Nederlandse achtergrond, waarvan ruim 17% een niet Westerse allochtoon is.

De woningvoorraad bestaat voor bijna de helft uit koopwoningen (48%). Het aandeel huurwoningen is bijna 41%, grotendeels sociale huurwoningen. De Jutter is gevestigd in het gedeelte van de wijk met sociale huurwoningen. De aanblik van de wijk is monotoon en eenzijdig. Het aandeel meergezinswoningen en eengezinswoningen is nagenoeg gelijk verdeeld. Ook de buurtpastor bevestigt dat in bepaalde gedeelten van de wijk de problematiek achter de voordeur groot is, evenals de kwetsbaarheid van de gezinnen.

Het geschetste beeld van de gemeente Utrecht is vooral een gemiddeld beeld:

“De Rivierenwijk is nu, als een dorp in de stad, een gevarieerde wijk, zowel in bouw als in bevolking, met op sociaaleconomisch vlak weinig specifieke problemen. De Rijnlaan biedt een belangrijke winkelvoorziening voor de wijk. De bevolkingsopbouw komt over het algemeen overeen met het stedelijke gemiddelde.(...) Een bijzonderheid tot slot is veelgeprezen zelfbeheer door bewoners van Buurthuis de Jutter” (Gemeente Utrecht, 2013, p. 6).

4.1.2. AANLEIDING EN ONTSTAAN VAN DE NIEUWE JUTTER

De Nieuwe Jutter¹² ligt in de Utrechtse Rivierenwijk. De bewoners van de Rivierenwijk hebben samen met de Marokkaanse vereniging Tamount sinds 2008 het buurthuis in eigen beheer.

De directe aanleiding was gelegen in het feit dat het buurthuis in 2005 met sluiting werd bedreigd. Bewoners en gebruikers richtten de Stichting De Nieuwe Jutter op met als doel het buurthuis open te houden in zelfbeheer, daarbij ondersteund door de buurtpastor.

Sinds 2008 is het buurthuis in zelfbeheer van de bewonersgroepen en is de naam van het buurthuis gewijzigd in De Nieuwe Jutter.

Het buurthuis aan de Amerhof in Utrecht is in 1981 geopend en werd beheerd door welzijnsorganisatie Doenja. Welzijnsorganisatie Doenja organiseerde vele activiteiten vanuit het buurthuis, maar de verbinding en aansluiting met de wijkbewoners was minimaal.

¹¹ www.utrecht.nl/utrechts-onderzoek-en-cijfers/cijfers-en-feiten-zoeken/zuidwest (bezocht op 12-10-2015)

¹² www.denieuwejutter.nl (bezocht op 11-10-2015)

Aan de oprichting van Stichting De Nieuwe Jutter gaat een lange periode van “experimenteren met een soort zelfbeheer” vooraf. De buurtpastor vertelt dat hij al in 1996 betrokken was bij een groep wijkbewoners, voor wie het geen gemeengoed was “om collectief te worden”. Er was weinig te doen in de wijk en een aantal bewoners wilde daar graag wat aan doen. Spontaniteit paste destijds niet bij de cultuur van de wijk en men vroeg daarom de buurtpastor om hulp. Hij legde de vraag terug bij de bewoners zelf. Deze groep mensen was op zoek naar een plek en werd bij het toenmalige buurthuis geconfronteerd met een forse huurprijs voor gebruik van de ruimte.

Het toeval wilde dat er in de wijk een klein winkelpand leeg kwam te staan. Deze wilde men wel overnemen. Samen met de buurtpastor schreven ze collectief de brief, in hun eigen bewoordingen. Het verzoek werd gehonoreerd en tot op de dag van vandaag wordt het pand in zelfbeheer gebruikt. De beheergroep vond daar haar eerste onderkomen. Volgens de buurtpastor is daar al de basis gelegd voor “een cultuur van samen overleggen”. Het initiatief had een aanzuigende werking op andere bewoners.

Toen de welzijnsorganisatie besloot om een aantal buurthuizen te sluiten, waaronder buurthuis de Jutter, was de volgende stap snel gezet.

De voormalige Prinses Ireneschool aan de Noordzeestraat zou de nieuwe locatie worden en werd omgebouwd tot een vrijetijdscentrum. In dit nieuwe centrum wilde Welzijnsorganisatie Doenja haar activiteiten op één locatie voortzetten, waaronder de activiteiten van Buurthuis De Jutter. Ook de activiteiten van Stichting Tamount zouden hier worden ondergebracht.

De bewoners wilden echter graag, dat hun buurthuis behouden bleef en sloegen de handen ineen, hetgeen in 2005 leidde tot de Stichting. In een brief aan de gemeente werd voorgesteld De Jutter in zelfbeheer open te houden. Het duurde nog 3 jaar, voordat het buurthuis daadwerkelijk werd overgedragen aan de bewoners. De bewoners, inmiddels gesterkt in de mogelijkheden tot zelfbeheer,

De gemeente Utrecht en de woningcorporatie Bo-Ex

speelden hierin een belangrijke rol. In juli 2007 wordt duidelijk dat woningcorporatie Bo-Ex de aankoop van het pand overwoog. De woningcorporatie koopt het pand en verhuurt het sindsdien aan de Stichting de Nieuwe Jutter. De woningcorporatie betaalde tevens een bedrag per huurwoning. De gemeente Utrecht stelde een jaarlijkse subsidie beschikbaar en inmiddels is samen met een aantal vaste gebruikers in het pand een gezonde financiële basis ontstaan voor de lange termijn.

4.1.3. ORGANISATIE, BEWONERS EN COALITIES

De Nieuwe Jutter is een stichting. Het buurthuis is zeer laagdrempelig, gericht op ontmoeting, (interculturele) samenwerking, (persoonlijke) ontplooiing en ontwikkeling en verbinding. Op de website staat dat het een plek is waar mensen graag komen om anderen te ontmoeten. Iedereen is er welkom. De activiteiten worden georganiseerd door de bewoners zelf.

Het buurthuis in zelfbeheer is een echte ontmoetingsplek voor bewoners in de buurt. De gezamenlijke verantwoordelijkheid van bewoners en de Stichting Tamount, de diversiteit aan activiteiten en de gastvrijheid hebben daar zeker aan bijgedragen. Er is vanaf 2008 ingezet op een open, gastvrije sfeer, een plek voor en van iedereen en van gedeelde belangen en verwachtingen. Van der Zwaard en Specht (2013) hebben aangetoond dat aantrekkelijke wijkvoorzieningen een belangrijk randvoorwaarde zijn voor de collectieve zelfredzaamheid.

Wekelijks bezoeken 800-900 bewoners het buurthuis. Het buurthuis is alle dagen geopend. Het pand beschikt over een centrale ontmoetingsruimte met bar, kantoorruimtes, een computerruimte, soosruimte en biljartruimte en een professionele keuken.

De activiteiten zijn zeer divers. In het weekprogramma op de website is te zien welke activiteiten er wekelijks worden georganiseerd. Zo kent de Nieuwe Jutter onder andere een ouderensoos, een biljartclub, een dartclub, een handenarbeidclub, een kaartclub, bingo, een muziekgroep, diverse dansclubs,

gymnastiek, yoga, feest- en dansfestiviteiten, huiswerkbegeleiding, bijeenkomsten voor Marokkaanse vrouwen en voor Turkse vrouwen, schrijflessen, taallessen en diverse eetgelegenheden (Juttermaaltijd, buurtmaaltijden, buurtlunch, eetcafé, zzp-lunch, Iftar- en pinkstermaaltijd en de Wij-keuken).

De WIJ-keuken is een initiatief van bewoners. Zij bereiden maaltijden voor vergaderingen, conferenties en werkbezoeken.

Leerwerkbedrijf Terecht! is een project waarin studenten van het mbo-onderwijs de mogelijkheid wordt geboden tot een stageplaats. Zij zetten zich in om de wijkambities te realiseren samen met de bewoners, professionals en ondernemers. Een mooi voorbeeld van wederkerigheid.

Opmerkelijk en bijzonder is de rol van de buurtpastor in de Nieuwe Jutter. De buurtpastor werkt vanuit de presentiebenadering¹³. De presentiebenadering is een manier van werken, waarbij aandacht, de relatie tussen mensen, ruimte voor het onverwachte, dus meer de affectieve kant van maatschappelijke processen centraal staat.

De zeggenschap van bewoners staat centraal. Zijn taak is deze consequent te benadrukken en te ondersteunen. Hij benadrukt dat vanuit de Jutter nieuwe talenten en kansen (kunnen) ontstaan, vanuit de samenwerking met anderen. Sommige bewoners ontwikkelen vanuit de Jutter een eigen bedrijf.

De dagelijkse gang van zaken is in handen van de bewoners zelf, met respect voor ieders inzet en betrokkenheid. Ook als die inzet minimaal is of (door omstandigheden) kan zijn. De betrokkenheid van de vele bewoners die wekelijks de activiteiten bezoeken, is groot. Hier toont zich ook het belang van actief en passief draagvlak.

De Nieuwe Jutter kent een beheergroep van 10 vrijwilligers, bestaande uit buurtbewoners en bewoners van de Marokkaanse stichting Tamount. Deze beheergroep heeft het sleutelbeheer en is verantwoordelijk voor de dagelijkse gang van zaken, de bezetting en de programmering van de activiteiten. In de beheergroep wordt ruimte geboden om te leren, problemen met elkaar op te lossen en

verwachtingen met elkaar te delen. De beheergroep vormt als het ware het hart van de wijkonderneming. Een van de vrijwilligsters vertelt dat de beheergroep een actieve groep van buurtbewoners is, die zich al vele jaren met veel plezier inzet voor het buurthuis. Zelf is ze een vrijwilligster van het eerste uur.

Voor de vrijwilligers wordt de deelname aan de beheergroep gezien als een stap vooruit. De vrijwilligers doorlopen in het buurthuis een daadwerkelijke vrijwilligerscarrière.

Vanuit de Jutter wordt naast Tamount onder andere samengewerkt met de buurtgroepen, de buurtpastor, de woningcorporatie Bo-Ex, Oranjefonds, Wijkwelzijn en Lister.

Het bestuur van de Stichting De Nieuwe Jutter is een bestuur op afstand. De bestuursleden ondersteunen de beheergroep en laten het zelfbeheer over aan de bewoners. Het stichtingsbestuur treedt als rechtspersoon (contacten met financiers, contracten) en is voornamelijk faciliterend. De stichting is de officiële huurder van het pand van Bo-Ex namens de buurt. De exploitatiebegroting van 82.000 euro op jaarbasis bestaat voor de helft uit gemeentelijke subsidie en voor de helft uit inkomsten uit verhuur en barinkomsten.

4.1.4. WAARDE VOOR DE WIJK

De geïnterviewden schetsen de volgende elementen:

- Een warme ontmoetingsplek in de buurt, waar iedereen welkom is.
- Informele sociale steunstructuur voor de buurt.
- Toename van actieve betrokkenheid van bewoners en vrijwilligerswerk.
- Participatie van kwetsbare groepen in de wijk.
- Persoonlijke contacten tussen bewoners, die leiden tot nabuurschap.
- Opvang en verwijzing bij sociale problematiek.
- Integrale aanpak van maatschappelijke opgaven en problemen

¹³ De presentiebenadering is gebaseerd op het boek 'Een theorie van de presentie' van prof. dr. Andries Baart. www.presentie.nl (bezoekt op 21-10-2015).

in de buurt, waarbij de bewoners de prioriteiten benoemen.

- (Persoonlijke) ontplooiing en ontwikkeling (huiswerkbegeleiding, taallessen, computerlessen, ondernemerschap).
- Lokaal ondernemerschap in beschermde omgeving.
- Gezondere leefstijl (gezondere maaltijden tegen een goedkope prijs). Lagere kosten gezondheidszorg.
- Grotere sociale samenhang in de wijk.
- Multipliereffect door (integrale) aanpak van de wijk: kostenbesparing.

4.1.5. CONCLUSIES

De Nieuwe Jutter levert als ontmoetingsplek een positieve bijdrage aan de sociale cohesie. Er is duidelijk sprake van gedeelde belangen en verwachtingen, die mede door de gekozen organisatiestructuur al vanaf 2008 een basis hebben gelegd voor vertrouwen (working trust) en sociale samenhang. De beheergroep speelt daarin een belangrijke rol, maar ook de wijze waarop het bestuur afstand houdt en ruimte biedt. Binnen de Jutter bestaat een sfeer van leren van elkaar en ruimte om aan te geven wat je zelf wilt, hetgeen het vertrouwen in elkaar en het vertrouwen in de professionals van het bestuur heeft gesterkt.

Door het behoud van deze laagdrempelige wijkvoorziening is een belangrijke impuls gegeven aan de sociale en fysieke (infra)structuur in de Rivierenwijk. Er is een sterke informele sociale steunstructuur ontstaan voor de buurtbewoners, waardoor minder een beroep wordt gedaan op de formele voorzieningen (welzijn, gezondheidszorg, schuldhulpverlening).

De verbinding met de buurt is nadrukkelijk aanwezig. Het buurthuis voorziet in de behoefte van bewoners om elkaar te ontmoeten en versterkt daarmee een zekere vertrouwdheid met en vertrouwen in elkaar en met andere groepen. Het buurthuis functioneert niet alleen als ontmoetingsplek voor gelijkgestemden,

maar ook als plek voor ontmoetingen met anderen. Een mooi voorbeeld vormt de beheergroep zelf, waarin buurtbewoners vanuit verschillende culturen en invalshoeken met elkaar samenwerken en afstemmen. Deze verbindingen zijn ook zichtbaar in het initiatief WIJ-keuken en Leerwerkbedrijf Terecht!.

De Nieuwe Jutter biedt kansen tot verdere ontplooiing en ontwikkeling. Zo leren de bewoners in de beheergroep wat het betekent om een buurthuis in zelfbeheer te runnen. Bewoners worden daarmee sterker en productiever. Het bestuur en de betrokken professionals stellen zich bescheiden op en zijn vooral ondersteunend aan dit proces, zonder de verantwoordelijkheid over te nemen. De Nieuwe Jutter als wijkonderneming stimuleert in vele opzichten het ondernemerschap van buurtbewoners vanuit het principe van talentontwikkeling. De Jutter is vanaf 2008 een buurthuis in zelfbeheer en toont de waarde van een lange termijn aanpak.

4.2. EMMEN: OP EIGEN HOUTJE

4.2.1. DE WIJK

Het Bewonersbedrijf Op Eigen Houtje is gevestigd in de wijk Emmerhout in de gemeente Emmen. Emmerhout is een naoorlogse wijk, gebouwd in de tweede helft van de jaren 60 naar Fins voorbeeld. Een groene wijk, die in Nederland veel faam verwierf door de toegepaste woonerfstructuur. Emmerhout maakt al 17 jaar, tezamen met Angerslo en Bargeres, deel uit van Emmen Revisited¹⁴.

Aantal inwoners Emmerhout:	7.095 inwoners
Aantal inwoners gemeente Emmen:	107.775 inwoners
Bouwperiode:	Naorlogs: eind jaren 60.
Wijk:	Prioriteitswijk, naoorlogse herstructureringswijk
Beleidskader:	Emmen Revisited Wijkprogramma Emmerhout

Bron: CBS, gemeente Emmen

Emmen Revisited was één van de 56 prioriteitswijken, aangewezen in 2003 in het kader van de 56-wijkenaanpak door het toenmalige Ministerie van VROM. Het betrof destijds de wijken waar versnelling in de stedelijke vernieuwing noodzakelijk was vanwege de cumulatie van maatschappelijke problemen in combinatie met de herstructureringsopgave.

Emmen Revisited start in 1997 met de ondertekening van het samenwerkingsconvenant tussen de gemeente Emmen en woningcorporatie Wooncom. Hoewel de wijk Emmerhout in eerste instantie een voorbeeld vormde voor de rest van Nederland, bleek dat de wijk eind vorige eeuw steeds minder aan de wensen van de bewoners voldeed. De jonge gezinnen en oudere bewoners trekken weg, er ontstaat veel leegstand en de sociaal-maatschappelijke problemen nemen toe. De woningvoorraad is eenzijdig. Emmerhout ziet zich in toenemende mate gesteld voor grootstedelijke problemen zoals, langdurige werkloosheid, onveiligheid en verloedering.

Daarop besluiten de gemeente Emmen en de woningcorporatie een samenwerkingsverband op te richten, waar ook de wijkorganisaties en huurdersfederatie bij worden betrokken. Emmen werd daarmee een belangrijke speler in de landelijke stedelijke vernieuwingsdiscussie. De samenwerking binnen Emmen Revisited was erop gericht een werkwijze te ontwikkelen, waarbij fysiek-ruimtelijke opgaven, economische en sociaal-maatschappelijke vraagstukken integraal werden opgepakt. Destijds was Emmen daar uniek in, vooral vanwege de gekozen organisatiestructuur van Emmen Revisited.

De samenwerking was en is nog steeds op basis van gelijkwaardigheid: samenwerken in een alliantie. De wijk staat centraal en het zwaartepunt ligt bij het lokale wijkteam en het wijkprogramma. Gaandeweg is de werkwijze aangescherpt en aangepast aan de eisen van de tijd. Zo bleek bijvoorbeeld na 5 jaren dat de sociale indicatoren (verloedering, overlast, dreiging en sociale cohesie) nog steeds geen verbeterde leefbaarheid en veiligheid lieten zien (van der Graaf & Duyvendak, 2005).

Emmen Revisited vormde de basis voor het integraal, wijkgericht werken in Emmen, hetgeen inmiddels in vele Nederlandse steden wordt toegepast.

De huidige partners zijn de gemeente Emmen, de woningcorporaties Lefier, Domesta en Woonservice en de bewoners. Emmen Revisited bestaat na 17 jaar nog steeds, maar het Programmabureau is met ingang van december 2013 gesloten. De betrokkenheid en daadwerkelijke bijdragen van bewoners worden als onmisbaar beschouwd voor de wijkontwikkeling. Daarbij past een aanpak dicht bij de bewoners, in de wijk. In de loop van 2014 is Emmen Revisited 2.0 verder ontwikkeld.

In de drie wijken zijn forse stappen gezet, soms met vallen en opstaan. Het bottom-up werken is in Emmerhout gebruikelijk, door de jarenlange samenwerking binnen Emmen Revisited. De wijk behoorde mede door de vroegtijdig ingezette herstructurering, zowel fysiek als sociaal, niet bij de Vogelaarwijken. Toch zijn de verschillen in de wijk aanzienlijk. Er zijn woonerven met grote problemen en straten zonder problemen. De coherentie is er op het niveau van de woonerven, maar

 ¹⁴ www.emmenrevisited.nl (bezoekt op 09-10-2015)

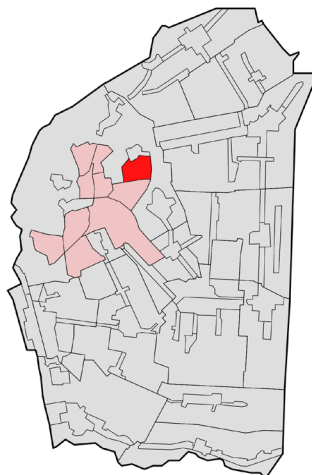
niet op het niveau van de wijk, aldus één van de geïnterviewden.

Binnen de context van Emmen Revisited heeft Emmerhout als wijk de afgelopen jaren enorme ontwikkelingen doorgemaakt op fysiek-ruimtelijk gebied (sloop, nieuwbouw, renovatie, openbare ruimte). Het oude winkelcentrum werd gesloopt en nieuw winkelcentrum kwam ervoor in de plaats, waarin meer en meer ondernemers en winkeliers zich langzamerhand vestigen. Het voorzieningen niveau in de wijk is laag.

Ook werden nieuwe woontorens gebouwd.

Emmen vervult een duidelijk regiofunctie, ook op het gebied van de werkgelegenheid.

De woningvoorraad in Emmerhout bestaat voor ongeveer de helft (50%) uit koop en voor de helft uit huur, waarvan 40% sociale huurwoningen en 10% particuliere huur. De woningen zijn voornamelijk rij- en gestapelde woningen.

■ Wijk 11 Emmen
■ Buurt 05 Emmerhout

Emmerhout kent een lage sociaal economische status (SES), lager dan gemiddeld in Emmen (Ondernemingsplan OEH, 2013). De wijk wordt gekenmerkt door een hoge werkloosheid, een laag opleidingsniveau, een verouderde woningvoorraad en verouderd openbaar gebied. Ongeveer 18% van de bewoners is van buitenlandse afkomst.

Het gemiddeld besteedbaar inkomen in Emmerhout is € 11.600.

Emmerhout, ‘opgevoed’ in de traditie van Emmen Revisited, is een wijk met actieve bewoners. Menig initiatief en projectidee in de wijk is vanuit bewoners gekomen en daadwerkelijk gerealiseerd. Wijkbelangen Emmerhout is de drijvende kracht in de wijk. De voorzitter van deze wijkvereniging maakt deel uit van het lokale wijkteam Emmerhout en is tevens voorzitter van het bestuur van het Landelijke Samenwerkingsverband Actieve Bewoners (LSA), die zich onder andere sterk maakt voor bewonersbedrijven en voor buurtrechten. Hoewel steeds meer bewoners willen meedenken over de inrichting van hun directe leef- en woonomgeving, blijft nog steeds een zekere terughoudendheid merkbaar (Drentse mentaliteit).

De wijkvereniging toont zich een sterk voorstander van wijkeigenaarschap en werkt sinds enkele jaren aan de verwezenlijking ervan. Al rond 2008 werd in de gemeenteraad, mede op aangeven van de bewonersorganisatie, het verzoek besproken om te mogen experimenteren met wijkeigenaarschap in Emmerhout, vanuit de visie dat de wijkbewoners zich meer verantwoordelijk moesten gaan voelen voor de wijk. In die periode werd de Wijkbelangen Emmerhout ook lid van het LSA. Een pilot, gericht op activering van de wijkbewoners, werd gestart gebaseerd op de methodieken van het LSA. Een bezoek aan London en Liverpool versterkte de gedachte om daar een economisch model aan te koppelen. De gemeente was daar destijds geen voorstander van.

Met het wijkeigenaarschap wilde Wijkbelangen bewonersparticipatie een stap verder brengen. Het bewonersbedrijf vormde daartoe een mooie aanzet.

De belangrijkste vraag aan de gemeente vanuit wijkbelangen was de vraag om experimenteerruimte. Dat bleek een lastig traject. Voor

de start van het bewonersbedrijf moesten alle collegeleden worden overtuigd.

Ten tijde van het onderzoek bezocht een internationale delegatie op 3 oktober 2015 het bewonersbedrijf. Emmerhout participeert als wijk in een gemeentelijk experiment, ondersteund en begeleid door Movisie, OxfamNovib en LSA. Het experiment draagt de naam 'Acting for Deepening democracy, Budget Monitoring & Social Participation'. Tijdens deze internationale uitwisseling wordt onder andere gesproken over het beheer van budgetten op wijkniveau, de right to challenge en to bid en governmental transparency. Interessant is de ontwikkeling van local naar district enterprises. Met name in Brazilië blijkt een grote transparantie in data te bestaan: tot op straatniveau zijn de budgetten inzichtelijk voor de bewoners. In Emmerhout wordt samen met de gemeente Emmen nagedacht over vormen van budgetmonitoring. Dit levert veel inzicht op in de hoeveelheid geld dat in een bepaald gebied wordt gestopt. De gemeentelijk organisatie is nog onvoldoende hierop ingericht.

4.2.2. AANLEIDING EN ONTSTAAN VAN BEWONERSBEDRIJF OP EIGEN HOUTJE

Het Bewonersbedrijf staat in een wijk die al jaren werkt aan lokale samenwerking op fysiek en sociaal niveau en kent een sterke wijkvereniging met een breed netwerk en inzicht in de lokale kracht. Wijkbelangen is een waardevolle partner.

Bewonersbedrijf Op Eigen Houtje is op initiatief van Wijkbelangen Emmerhout ontstaan en met name op initiatief van de voorzitter van Wijkbelangen. Aanleiding tot het oprichten van het bewonersbedrijf is, naast de wens om het wijkeigenaarschap verder te brengen, het met sloop bedreigde schoolgebouw aan de Lemzijde in gebruik te nemen als ontmoetingsplek in de wijk en ruimte te bieden aan de vele zzp-ers in de wijk. Het voormalige schoolgebouw, ontworpen door architect Groen uit Emmen, was gebouwd rond 1970 en nog in behoorlijke staat. In Emmerhout was bovendien het oude

wijkcentrum gesloopt en een nieuw onderkomen nog niet voorhanden.

In de aanloop naar het bewonersbedrijf worden een aantal bijeenkomsten georganiseerd voor de vele zzp-ers in de wijk. Deze bijeenkomsten worden druk bezocht en het enthousiasme blijkt op deze avonden groot. Vele zzp-ers meldden zich voor de beschikbare bedrijfsruimten. Doordat het te lang duurde voor het maatschappelijk vastgoed vrij kwam, zijn vele zzp-ers uiteindelijk afgehaakt.

De voorzitter van Wijkbelangen, tevens voorzitter van het LSA, bracht het idee van een bewonersbedrijf naar voren. Met een aantal enthousiastelingen werd het initiatief Op Eigen Houtje geboren, waarna in de zomer van 2013 de stichting Op Eigen Houtje een feit is. Begeleid door twee medewerkers van het LSA en een kwartiermaker gaat het bewonersbedrijf van start.

Pas in juni 2014 wordt het gebouw geopend.

De overname van het pand aan de Lemzijde gaat niet zonder slag of stoot. Het pand is op dat moment in bezit van de gemeente Emmen. Het bewonersbedrijf wilde het pand overnemen voor een symbolisch bedrag. Aanvankelijk is de gemeente Emmen geen voorstander van het idee om in de voormalige school 'De Tondel' een bewonersbedrijf te vestigen. Er is weinig vertrouwen in het plan.

Het schoolgebouw is tijdens de leegstand behoorlijk verloederd en de brandweer heeft het gebouw gebruikt voor brandoefeningen. In het voorjaar 2013 laat de gemeente weten het pand om niet te willen overdragen. De stichting wordt eigenaar van het pand voor een bedrag van €10 en verantwoordelijk voor het groot onderhoud en de eventuele bijkomende risico's. De gemeente Emmen toont zich minder bereid om bij te dragen in het onderhoud, ondanks het feit dat de gemeente met de overdracht veel kosten uitspaart (sloop).

Volgens één van de geïnterviewden ligt de oorzaak daarvan in het feit dat het initiatief niet vanuit het stadhuis is gekomen. Bewoners(initiatieven) worden nog steeds onvoldoende serieus genomen. "Wij helpen de gemeente veel meer om die kanteling te maken dan andersom".

De stichting heeft via het LSA een startkapitaal ontvangen. Ook de woningcorporatie draagt bij aan de noodzakelijke investeringskosten om het pand op te knappen. In de zomer van 2014 opende bewonersbedrijf Op Eigen Houtje.

4.2.3. ORGANISATIE, BEWONERS EN COALITIES

Het bewonersbedrijf onderschrijft de doelen van het Landelijk Samenwerkingsverband Actieve Bewoners, zoals beschreven in paragraaf 4.1.1.) en is in de eerste plaats een bedrijf van, voor en door bewoners en heeft tot doel de buurt economisch, fysiek en sociaal te helpen ontwikkelen. Het is daarbij het streven dat het zoveel mogelijk eigen geld gaat verdienen en dus onafhankelijker wordt van subsidies. In het ondernemingsplan staat de missie als volgt omschreven:

“Het BB is een sociale plek zijn waar de wijkeconomie in Emmerhout gestimuleerd wordt en waar mensen elkaar laagdrempelig ontmoeten. Waar krachten gebundeld worden, en creativiteit, eigen verantwoordelijkheid en samenwerken gestimuleerd worden.

Binnen deze missie is het hebben van een eigen plek een essentieel middel.

Financiële onafhankelijkheid geeft inhoudelijke onafhankelijkheid maar ook de ruimte om verantwoordelijk te kunnen zijn” (Ondernemingsplan, 2013)

Op Eigen Houtje is niet verbonden aan professionals van organisaties of bijvoorbeeld de overheid, maar staat dicht bij de bewoners. Daardoor ontstaat ruimte voor verschillende mensen om zich te verbinden aan het doel van het bewonersbedrijf. Doel van het bewonersbedrijf is een mix van sociale doelen en ondernemerschap. Het activeren van bewoners wordt als essentieel beschouwd. De activiteiten bestaan onder andere uit de verhuur van ruimte aan vaste huurders en verhuur van de grote zaal. Een deel van het gebouw zal een flexibele invulling krijgen.

Het restaurant wordt gerund in eigen beheer en is dagelijks

geopend en biedt zowel tussen de middag dagelijks een lunch en van 17.00 tot 18.30 uur een menu. Activiteiten zoals filmvoorstellingen (Cinekid), taal- en computerlessen etc. worden georganiseerd.

De zakelijk leider geeft aan dat de vaste huurders bijdragen door extra activiteiten te organiseren, waarbij de catering dan wordt verzorgd door het bewonersbedrijf.

Er is bewust gekozen voor het inzetten van bedrijven en zzp-ers uit de wijk bij de verbouwwerkzaamheden om de wijkeconomie te stimuleren.

Het bewonersbedrijf benoemt in het ondernemingsplan het belang van gedeelde positieve beleving voor de samenhang en ontwikkeling van de community.

Bewonersbedrijf Op Eigen Houtje is een stichting en qua (bestuurlijke) organisatie ingericht volgens het LSA-model (zie figuur 4.4.). Het kent een bewonersbestuur bestaande uit 7 personen. Een aantal bestuursleden heeft een vertegenwoordigende functie (wijkvereniging, huurders, winkelcentrum, jeugd en sport). Ten tijde van het onderzoek is er sprake van een bestuurscrisis. Er bestaan verschillen van inzicht binnen het bestuur en verschillen van mening hoe de acute liquiditeitsproblemen moeten worden aangepakt. “De informele en formele lijnen lopen door elkaar”. Vele bewoners hebben geen bestuurservaring.

De dagelijkse leiding is in handen van een zakelijk leider. Hij is in dienst van de stichting. Als zakelijk leider is hij verantwoordelijk voor het onderhouden van de contacten, het aanboren van financieringsbronnen en de dagelijkse leiding van het bewonersbedrijf. Gedurende de startfase (1e jaar) hebben de beheers- en organisatietaken echter de overhand gehad.

Naast het bestuur en de zakelijk leider is er een Raad van Advies, die conform het LSA-model bestaat uit mensen met expertise op een bepaald vakgebied en gevraagd en ongevraagd advies kan uitbrengen. As we speak zijn onder andere vanuit de Raad van Advies vragen gesteld over het ontstane tekort in de exploitatiebegroting. De Raad

van Advies lijkt ongemerkt bestuursverantwoordelijkheden over te nemen.

De zakelijk leider wordt ondersteund door een aantal mensen met een participatiebaan (3 koks en 1 communicatiemedewerkster). Er ligt tevens een verzoek voor een beheerder. Daarnaast staan ongeveer 25 vrijwilligers op de lijst, waarvan 10 actief zijn in het bewonersbedrijf.

Aanvankelijk wordt een voorzichtige prognose gemaakt op de inkomsten uit verhuur, uitgaande van 40% leegstand in het pand in het eerste jaar. Het gebouw zit nagenoeg vol op het moment van onderzoek. Het pand biedt ruimte aan 10 bedrijfjes en organisaties, zoals bijvoorbeeld de bibliotheek, twee dansscholen, een winkel, yogalessen en dagbesteding voor kwetsbare ouderen (onderdeel van een zorgboerderij). Dit zijn vaste huurders, hetgeen de mogelijkheden tot vestiging van nieuwe zzp-ers belemmert. Wel biedt het vaste huurinkomsten, hoewel de huur doelbewust laag is gehouden. Daarmee zet het bewonersbedrijf zich enigszins 'op slot'. Eén van de respondenten geeft aan dat het met name huurders zijn met een sociale functie. De financiële bal zou meer bij de vaste huurders moeten worden neergelegd. De oorspronkelijk beoogde groep van zzp-ers zijn in het bewonersbedrijf nu niet te vinden. Daardoor ontbreekt gedeeltelijk de (economische) verbinding met de wijk. Bovenstaand fenomeen is typerend voor de startfase. De afweging tussen de maatschappelijke doelstellingen van het bewonersbedrijven verhouden zich soms niet met de commerciële. Er liggen op dat terrein nog vele niet verkende mogelijkheden.

De inkomsten uit verhuur van ruimtes zijn onvoldoende om een gezonde financiële basis te verschaffen. Het restaurant draagt bij aan de inkomsten van het bewonersbedrijf, evenals de verhuur van de evenementenzaal. In het ondernemingsplan 2013 is de verwachting dat het bewonersbedrijf in drie jaar tijd een positief bedrijfsresultaat zal hebben.

Er is een verzoek ingediend bij het LSA om de eerste

jaren bij te dragen in de tekorten op de exploitatiebegroting en investeringsbegroting en een bijdrage te doen op nog te verwachten investeringen aan het pand. In totaal is een bedrag aangevraagd van €189.770.

Tijdens de landelijke burendag 2015 op zaterdag 26 september waren er diverse activiteiten op het schoolplein voor het gebouw en werd er een buurtbrunch georganiseerd. De opkomst was groot en de trots van de bewoners op hun 'wijkcentrum' eveneens.

“De successen moet je meer uitbaten naar de gemeente, zodat het vertrouwen toeneemt (...) zodat ze je als een goede partner gaan zien. (...) Er worden vaak eisen gesteld aan bewonersbedrijven, die bij normale instellingen niet gehaald worden.”

4.2.4. WAARDE VOOR DE WIJK

De geïnterviewden noemen de volgende elementen:

- Een fysieke, laagdrempelige ontmoetingsplaats in de buurt, goed onderhouden tegen relatief lage kosten.
- Vindplaats voor informele en formele informatie en contacten, zoals bijvoorbeeld de bibliotheek, Web in de Wijk en Het Gilde.
- Verbetering van de kwaliteit van de directe leefomgeving (veiligheid, openbare ruimte).
- Actieve betrokkenheid van bewoners, organisaties en zzp'ers in de wijk.
- Meer vrijwilligerswerk en participatiebanen.
- Bedrijfsmatige werkomgeving, waarin ook kwetsbare groepen actief worden.
- Directe en indirecte werkgelegenheid.
- Toegankelijk aanbod van betaalbare activiteiten in de wijk.
- Opvang en verwijzing bij sociale problematiek
- Integrale aanpak van maatschappelijke opgaven en problemen in de buurt (economisch, fysiek en sociaal), waarbij de bewoners de prioriteiten benoemen.

- (Persoonlijke) ontplooiing en ontwikkeling (bibliotheek, computerlessen, horeca, onderhoud, groenvoorziening).
- Collectief ondernemerschap en veilige broedplaats voor bedrijfjes.
- Gezondere leefstijl (gezondere maaltijden tegen een goedkope prijs). Lagere kosten gezondheidszorg.
- Verduurzaming en energiezuinige oplossingen door bijeenkomsten over mogelijkheden energiebesparing (informatievoorziening).
- Ontstaan en gebruik van coöperatieve netwerken in de wijk.
- Multipliereffect door integrale aanpak van de wijk: kostenbesparing en ‘verknopen’ van sectorale budgetten (budgetmonitoring).

4.2.5. CONCLUSIES

Op Eigen Houtje is in de eerste plaats een bedrijf, dat ruimte biedt aan startende ondernemers in de wijk en als ontmoetingsplek een positieve bijdrage aan de sociale samenhang. De uitgangspunten zijn helder geformuleerd en sluiten aan bij de door het LSA geformuleerde uitgangspunten van bewonersbedrijven. Deze uitgangspunten worden door iedereen gedeeld (bewoners, vrijwilligers, huurders), maar op verschillende manieren ingevuld. Binnen het bewonersbedrijf bestaat een open sfeer, waarbinnen de maatschappelijke en sociale doelstellingen niet uit het oog worden verloren. Wel lijkt er een spanningsveld te ontstaan tussen de meer commerciële en maatschappelijke uitgangspunten van het bedrijf.

De gedeelde belangen en verwachtingen liggen tevens op wijkniveau, als gevolg van de jarenlange integrale aanpak van Emmen Revisited. Het bewonersbedrijf is stevig verankerd in een netwerk van organisaties in de wijk, hetgeen gedeeltelijk te maken heeft met Wijkbelangen Emmerhout en de jarenlange integrale aanpak in het samenwerkingsverband Emmen Revisited. De verbinding tussen micro, meso en macro niveau is nog steeds uitdaging.

De waarde van het bewonersbedrijf ligt in het (durven) nemen van eigen verantwoordelijkheid en in het versterken van collectief ondernemerschap. De nadruk ligt daarbij op de kracht van de gemeenschap.

Voor de bewoners is de plek een laagdrempelige wijkvoorziening, waar de informatievoorziening, informele zorg en sociale steun en ontmoeting als waardevol worden beschouwd. De verbinding met de buurt is nadrukkelijk aanwezig. Als ontmoetingsplek voorziet het bewonersbedrijf in een behoefte en versterkt daarmee een zekere vertrouwdeheid met en vertrouwen in elkaar. Dit toont zich vooral in het restaurant. Alleenstaande bewoners zoeken elkaar op, eten samen en verdringen daarmee hun gevoel van eenzaamheid. Het bewonersbedrijf biedt veiligheid en geborgenheid.

4.3. DELFZIJL: BEWONERSBEDRIJF DELFZIJL-NOORD

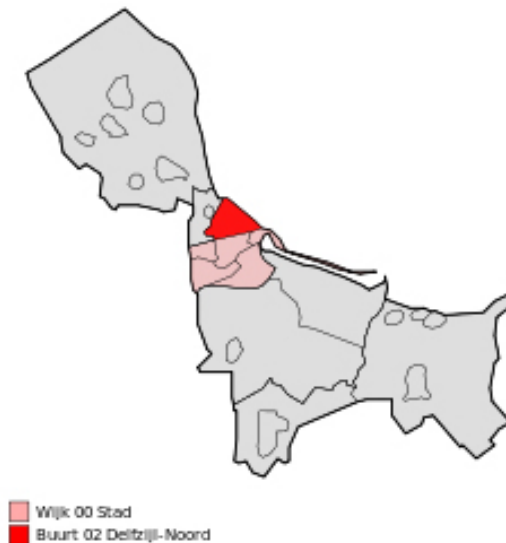
4.3.1. DE WIJK

Bewonersbedrijf Delfzijl-Noord is begin 2014 van start gegaan en gevestigd in de gelijknamige wijk in de gemeente Delfzijl. Delfzijl-Noord is een typische naoorlogse herstructureringswijk, grotendeels gebouwd in de jaren 60 en 70 en bedoeld om de ruimtedruk en woningvraag op te vangen. De aanleg van de diepzeehaven moest de economische ontwikkeling versterken en zou de werkgelegenheid in de regio stimuleren. Door de economische crisis bleef echter de industriële ontwikkeling uit in de 70'er jaren en daarmee ook de verwachte inwoneraantallen.

Delfzijl-Noord is tot begin jaren negentig een levendige wijk, maar al rond de eeuwwisseling kampt de wijk met grote leegstand. In de jaren die volgden besluit de gemeente tot sloop, hetgeen eind jaren 90 leidde tot het voorstel om in de jaren daarop volgend een groot aantal woningen in de wijk te slopen. Het duurde nog tot 2002, voordat de woningcorporatie Acantus de gemeente wist te overtuigen van deze noodzakelijke sanering en herstructurering. Bestuurders bleven, ondanks alles, toch lange tijd vasthouden aan groei.

Aantal inwoners Delfzijl-Noord:	6.055 inwoners
Aantal Inwoners gemeente Delfzijl:	25.087 inwoners
Bouwperiode:	Naoorlogs: eind jaren 50-80.
Wijk:	Herstructureringswijk, 40+-wijk
Beleidskader:	Woon- en Leefbaarheidsplan Regio Eemsdelta Integraal Investeringsprogramma Delfzijl 2012-2022 Actieplan Dorpen en Wijken

Bron: CBS, gemeente Delfzijl

Met het Provinciaal Actieplan Bevolkingsdaling 2010-2013 (Krimp in Groningen, 2010) wordt de problematiek van de krimp(gebieden) prominent op de bestuurlijke agenda's gezet. De gevolgen van de demografische ontwikkelingen (vergrijzing, krimpende beroepsbevolking) zijn groot. De Regio Eemsdelta (de gemeenten Delfzijl, Appingedam, Loppersum en Eemsdmond) wordt geconfronteerd met een bevolkingsdaling van ruim 20%. Het aantal huishoudens daalt met 14 % tot 2040. Het Actieplan is vertaald in regionale woon- en leefbaarheidsplannen (WLP's). Het WLP Eemsdelta van 35 partijen moet bijdragen aan de leefbaarheid van het gebied en is in het najaar van 2012 vastgesteld. Centraal staat het behouden van de ruimtelijke structuur, met Appingedam, Delfzijl en Uithuizen als belangrijkste regionale kernen. Daarnaast zet men in op een krimp van de woningvoorraad om leegstand te voorkomen en op verbetering van de kwaliteit van de woningvoorraad.

De gemeente Delfzijl vertaalt de maatregelen voor de eigen gemeente in een Integraal Investeringsprogramma Delfzijl (IIP) 2012-2022. Investerings en maatregelen zijn onder andere nodig om de

regionale voorzieningen op gebied van onderwijs, cultuur, zorg en winkelaanbod te kunnen behouden en uiteindelijk de woonkwaliteit van dorpen en wijken te verbeteren. Het IIP wordt verder uitgewerkt in een Actieplan Centrum Delfzijl en een Actieplan Dorpen en Wijken. Van de totale investeringsvraag zal 60% aangewend worden voor het centrum, 25% voor de wijken en 15 % voor de dorpen.

Doel van het Actieplan Dorpen en Wijken is een leefbare en sociale leefomgeving creëren samen met bewoners.

Rond 2012 zijn in Delfzijl-Noord ruim 1.600 sociale huurwoningen gesloopt, waarvan 900 leegstaande woningen. Voor de 1.600 afgebroken woningen kwamen uiteindelijk 450 ruimere woningen terug.

De sociale cohesie in de wijk loopt in die jaren hard achteruit en de sociale problemen nemen toe. Met behulp van financiering vanuit de 40+ gelden wordt ingezet op zowel fysieke als sociale versterking van de wijk. De wijk kampt met grote sociale problemen, zoals overlast, (huiselijk) geweld, opvoedingsproblemen, verslavingsproblematiek en psychiatrische problematiek, armoede en schulden. Eén van de geïnterviewden vertelt dat de wijk in de jaren tachtig en negentig vele buurtverenigingen kent, maar door de grote verhuisbeweging vele buurtverenigingen werden opgeheven. Dit kwam de sociale samenhang niet ten goede.

De krimp zet zich echter onverminderd voort in Delfzijl. De schaarse financiële middelen van gemeente en de waardedaling van de woningen als gevolg van de economische crisis, noodzaken tot uitbreiding van de saneringsopgave naar andere wijken en een bijstelling van de nieuwbouwambities. In Delfzijl-Noord blijft de nieuwbouw gedeeltelijk uit en leidt als het ware tot nieuwe openbare ruimte. Tegenover de nieuwe Brede School en het Winkelcentrum blijft een gebied van ongeveer 4 hectare braak liggen. Voorlopig zal hier geen nieuwbouw worden gepleegd, hetgeen een doorn in het oog is van de bewoners in de wijk.

Delfzijl-Noord kent 6.055 inwoners. Ruim de helft is 45 jaar en

ouder. 23% van de inwoners is van niet-westerse afkomst. De buurt vergrijsst en de gezinnen met kinderen trekken weg. In de afgelopen jaren zijn vrijwel alle buurthuizen en ontmoetingsplekken gesloten. Dat leidt in 2008 al tot het initiatief van een wijkplatform, sterk geregisseerd door de gemeente, aldus één van de geïnterviewden. De actieve bewoners in de wijk besluiten zich te verenigen in wijkvereniging Wijkbelangen Delfzijl-Noord met als doel de saamhorigheid en leefbaarheid van en in de wijk te versterken. Wijkbelangen sloot zich aan bij het LSA en hoorde daar voor het eerst van de mogelijkheden van bewonersbedrijven. In 2014 nemen de bewoners het initiatief tot de oprichting van een bewonersbedrijf gericht op duurzame wijkverbetering voor en door bewoners. Het bewonersbedrijf zet in op fysiek, economisch en sociaal in samenwerking met vele partners in de gemeente en de wijk.

4.3.2. AANLEIDING EN ONTSTAAN VAN BEWONERSBEDRIJF DELFZIJL NOORD

Begin 2014 start het Bewonersbedrijf in Delfzijl-Noord. Het Bewonersbedrijf is een stichting van, voor en door bewoners. Het initiatief komt van een aantal enthousiaste bewoners in de wijk, vertegenwoordigd door de wijkvereniging. Het idee van een bewonersbedrijf sprak de gemeente aan. Men zag de mogelijkheden en voordelen van zelfbeheer door bewoners, het stimuleren van lokaal ondernemerschap en bewonersparticipatie. Het zou de sociale samenhang in de wijk zeker ten goede komen.

Het Bewonersbedrijf startte zonder startkapitaal van het Landelijk Samenwerkingsverband Actieve Bewoners. Met behulp van alle opgebouwde expertise bij het LSA werd een plan ontwikkeld en voorgelegd aan de gemeente. Ook werd een zakelijk leider (via KAW Groningen¹⁵) aangesteld. Ook het bewonersbedrijf is inmiddels aangesloten bij het LSA.

Het bewonersbedrijf ontvangt in augustus 2014 een provinciale subsidie van ruim 96.000 euro voor het verbeteren van de leefbaarheid in Delfzijl-Noord. Het geld komt uit het subsidiebudget Reserve

¹⁵ www.kaw.nl/project/bewonersbedrijf-delfzijl-noord/ (bezoekt op 16-10-2015)

Leefbaarheid Krimpgebieden. De verantwoordelijkheid voor het bewonersbedrijf en ook voor het beschikbaar gestelde startkapitaal ligt volledig bij de bewoners van de wijk.

4.3.3. ORGANISATIE, BEWONERS EN COALITIES

Het bewonersbedrijf onderschrijft in grote lijnen de doelen van het Landelijk Samenwerkingsverband Actieve Bewoners, zoals beschreven in paragraaf 4.1.1.). Het Bewonersbedrijf Delfzijl Noord wil initiatieven van bewoners voor en in de wijk omzetten in bewonersbedrijfjes, het liefst met een interessant verdienmodel. Met de opbrengsten van deze bedrijfjes en de bestaande geldstromen in de wijk kan de organisatie, onafhankelijk van subsidie, bestaan en echte invloed uitoefenen de leef- en woonomstandigheden in de wijk. Door “samen doen” ontstaat verbinding en samenhang en werken bewoners gezamenlijk aan duurzame ontwikkeling van de wijk. Hierdoor ontstaat een gevoel van eigenwaarde en krijgen bewoners hun maatschappelijke positie terug.

Het bewonersbedrijf wordt gesponsord door een aantal organisaties en bedrijven.

Het bewonersbedrijf Delfzijl-Noord is een stichting. Het kent een bestuur bestaande uit 4 wijkbewoners. Zij zijn verantwoordelijk voor de dagelijkse leiding en gang van zaken. De zakelijk leider (KAW) ondersteunt het proces en adviseert. De onderlinge verhoudingen zijn goed.

Het bewonersbedrijf is gestart met het project “Groen voor Rood”. Groen voor Rood is een gebied van circa 4 hectare groot. Er was ooit nieuwbouw gepland, maar door de krimp zijn die ambities noodgedwongen bijgesteld. Het project Groen voor Rood was eerder in 2011 geïnitieerd door de gemeente, bedoeld om de ruimtes ontstaan na sloop een nieuwe invulling te geven. Aanvankelijk was de betrokkenheid van de bewoners bij dit gemeentelijk project niet groot.

De gemeente nodigde de wijkbewoners uit om mee te denken en ideeën aan te dragen.

Het bewonersbedrijf vormt de juridische entiteit en ondersteunt het project Groen voor Rood en de vrijwilligers, die er werkzaam zijn. Het terrein van 4 hectare is opgedeeld in zes deelprojecten: een belevingstuin, schooltuintjes, een dierenweide, een boomgaard, een openluchttheater en een speelweide. Zo is de Belevingstuin speciaal aangelegd voor ouderen van het woonzorgcentrum BetingeStaete Delfzijl. Elk deelproject heeft een eigen groep van vrijwilligers en gezamenlijk zijn zij verantwoordelijk voor de realisatie en het beheer van een mooi buurtpark.

De belevingstuin is een ontwerp van één van de wijkbewoonsters. Tijdens een voorlichting sprak het idee haar aan. Ze maakte een tekening en werd vervolgens de kartrekker van de belevingstuin. “Ik doe nu dingen, die ik, als ik dat van tevoren had geweten, niet had gedaan.” Zo geeft ze leiding aan de groep vrijwilligers, verzorgt presentaties voor bestuurders, die de tuin bezoeken en werkt alles uit. Iedere zaterdagmorgen en woensdagmiddag is ze aan het werk in de tuin met een vaste groep van 8 vrijwilligers.

In mei 2015 heeft de gemeente Delfzijl het beheer en onderhoud van het terrein officieel overgedragen aan de Stichting Bewonersbedrijf Delfzijl Noord. Gezamenlijk hebben ze een overeenkomst getekend met afspraken over het beheer en onderhoud van het totale terrein.

Naast het project Groen voor Rood heeft het bewonersbedrijf ondertussen een flink aantal bedrijfjes¹⁶ opgezet:

- Repair Café, waar mensen fietsen, kleding en huishoudelijke apparatuur kunnen laten maken tegen een kleine bijdrage;
- Milieubeheer i.o. een groen- en afvalbedrijf in de wijk;
- Hip & Happy, een bedrijf dat op basis van oude kleding nieuwe kleding en andere producten maakt en verkoopt en inmiddels gevestigd is in het centrum van Delfzijl;
- Beheerbedrijf, dat het wijkcentrum beheert en de horeca in de Brede School Noord runt;

¹⁶ www.bewonersbedrijfdelfzijlnoord.nl (bezoekt op 16-10-2015)

- Mothers United is een groep Antilliaanse vrouwen die samen een cateringbedrijfje runnen;
- Betekenisvol in Beweging; het verbeteren van de leefbaarheid in Delfzijl Noord samen met Zonnehuisgroep Noord door ouderen echt in beweging te laten komen.

In de Brede School Noord zal een wijkcentrum worden ingericht. In de Brede School Noord wordt momenteel al de horeca verzorgd door het bewonersbedrijf. Hiervoor is iemand in dienst.

Het nieuwe wijkcentrum van ruim 500 m2 is een initiatief van het Bewonersbedrijf Delfzijl Noord. Het ondernemingsplan is onlangs ingediend bij de gemeente Delfzijl. Er ligt inmiddels een toezegging. De exploitatie zal bij het Bewonersbedrijf worden ondergebracht. Ook met deze stap verwacht men de sociale samenhang te bevorderen. Wellicht dat wijkbelangen een vaste huurder wil worden in het wijkcentrum.

4.3.4. WAARDE VOOR DE WIJK

De geïnterviewden noemen de volgende elementen:

- Inrichting, onderhoud en beheer van een buurtpark van ruim 4 hectare, als nieuwe openbare ruimte in de wijk.
- Actieve betrokkenheid van bewoners.
- Vrijwilligerswerk.
- Directe en indirecte werkgelegenheid.
- Integratie aanpak van maatschappelijke opgaven en problemen in de buurt (economisch, fysiek en sociaal), waarbij de bewoners de prioriteiten benoemen.
- (Persoonlijke) ontplooiing en ontwikkeling
- Lokaal ondernemerschap en broedplaats voor bedrijfjes.
- Meer sociale cohesie en grotere sociale samenhang in de wijk.
- Ontstaan en gebruik van coöperatieve netwerken in de wijk.
- Multipliereffect door integrale aanpak van de wijk: kostenbesparing.

4.3.5. CONCLUSIES

In het project Groen voor Rood toont zich de kracht van het bewonersbedrijf. Het onderlinge vertrouwen en de sociale samenhang zijn voor het eerst sinds jaren weer aan het toenemen. De inzet en organisatie is duidelijk en zorgt voor gedeelde belangen en verwachtingen op wijkniveau en bij de bewoners. Op de website staat het als volgt:

Onze boodschap : “Het is onze wijk en wij weten hoe we die leefbaar kunnen maken. Onderhoud van het groen, opruimen van zwerfafval, beheer van het wijkcentrum, invullen lege plekken... Geef ons de kans en wij bereiken meer voor hetzelfde geld, omdat we het samen en zelf doen. Wij zijn in staat om te verbinden en het vertrouwen van bewoners terug te winnen en hen verantwoordelijk te laten voelen voor hun eigen wijk. Dat levert positieve duurzame energie in de wijk op!”

Het bewonersbedrijf zet actief in op het bevorderen van lokaal ondernemerschap en het realiseren van de ideeën van bewoners in de wijk. Er ontstaat een zekere vertrouwdheid onder bewoners. In het project Groen voor Rood is dit zichtbaar. Er is een hechte groep van vrijwilligers actief.

Het bewonersbedrijf is stevig verankerd in een netwerk van organisaties in de wijk en verbindt nadrukkelijk met andere organisaties en instellingen. De organisatie van het bewonersbedrijf versterkt de contacten met professionals en ondernemers in de wijk. De relatie met de gemeente is goed.

4.3. ANALYSE EN VERGELIJKING

De casestudies zijn uitgevoerd aan de hand van zes hypothesen. Deze hypothesen komen voort uit het theoretisch kader en de synthese zoals beschreven in hoofdstuk 2. Door de toetsing van de hypothesen in de drie geselecteerde casussen is gezocht naar samenhang en patronen en naar de daadwerkelijke inzet van wijkondernemingen in de praktijk ten aanzien van de factoren die de vitaliteit van wijken bepalen.

De analyse en vergelijking van de drie onderzochte casussen worden in deze paragraaf per geformuleerde hypothese beschreven.

■ **Hypothese 1:** Wijkondernemingen zijn een specifieke vorm van bewonersinitiatief, gericht op de eigen woonomgeving en op de economische, fysieke en sociale versterking van de wijk. **Wijkondernemingen dragen vanuit deze integrale benadering bij aan de vitaliteit van wijken.**

Zoals uit de beschrijvingen van de onderzochte casussen blijkt, kennen de wijken, waarin de wijkondernemingen zijn gevestigd, een historie van herstructurering en vernieuwing, waarin bewonersparticipatie een voortdurend aandachtspunt vormde. Dit is het duidelijkst zichtbaar in Emmen Revisited en in de herstructureringsopgave in Delfzijl-Noord. De Rivierenwijk, gelegen tussen de probleemwijken Kanaleneiland en Hoograven, kreeg binnen het stadsdeel Zuidwest in Utrecht altijd de minste aandacht, hoewel dat ten dele onterecht blijkt, gezien de problematiek achter de voordeur in het gedeelte van de wijk met sociale huurwoningen.

Al jaren wordt ingezet op de versterking van de wijk in de onderzochte casussen, waarbij de nadruk afwisselend op de fysieke, de sociale en/of de economische versterking van de wijken lag. Deze aanpak vormde een vruchtbare bodem voor de totstandkoming van de bewonersinitiatieven.

De wijkondernemingen in Utrecht, Emmen en Delfzijl zijn vanuit de eigen integrale aanpak een belangrijke speler in dat krachtenveld. Ze zijn echter evenzeer een resultaat van de integrale aanpak in de

diverse wijken en van een langlopend proces van experimenteren met vormen van bewonersparticipatie. De stap naar een buurthuis in zelfbeheer of een bewonersbedrijf, zo wordt door diverse betrokkenen aangegeven, is een logische stap geweest in het proces van wijkontwikkeling.

De onderzochte wijkondernemingen werken vanuit een integrale aanpak, waarbij dat het duidelijkst naar voren komt in de beide bewonersbedrijven. Bij de Nieuwe Jutter is vooral de fysieke en sociale versterking van de wijk uitgangspunt. Echter ook in de Jutter wordt gewerkt aan het versterken van lokaal ondernemerschap, maar dat lijkt geen doel op zich te zijn.

De wijkondernemingen blijken een belangrijke schakel te zijn in de verbinding tussen micro-, meso- en macro-niveau in de diverse gemeenten door de laagdrempeligheid van de voorziening. Het activeren van bewoners om zelf verantwoordelijkheid te nemen voor de kwaliteit van de leefomgeving, wordt in alle casussen als uitgangspunt geformuleerd en nagestreefd. In de Nieuwe Jutter is deze bewonersparticipatie en eigen verantwoordelijkheid duidelijk zichtbaar in de organisatiestructuur van de wijkonderneming (beheergroep). Bewoners worden gehoord en hebben een stem. De beide bewonersbedrijven geven de bewonersparticipatie vorm in de gekozen bestuursstructuur en/of eigendomsverhoudingen. De invulling van de activiteiten wordt volledig overgelaten aan de lokale bedrijfjes, de vrijwilligers en aan de andere betrokkenen uit de wijk. Het vermogen, waarmee bewoners in de wijk omgaan met veranderende omstandigheden wordt versterkt en de wijkgemeenschap wordt daardoor weerbaarder. Informatie is sneller voor handen. De bewoners kunnen gezamenlijk een vuist maken en daadwerkelijk een bijdrage leveren aan de kwaliteit van hun eigen omgeving. Voorbeelden zijn de bijeenkomsten in Emmerhout over energiebesparende maatregelen aan de woningen en de maatregelen ten aanzien van de informele zorg. De wijkondernemingen fungeren als een **intermediair**, waar de behoeften en wensen van de wijkbewoners worden gedeeld en besproken en naar een hoger schaalniveau worden getild.

Tijdens de expertmeeting kwam bovenstaande eveneens aan de orde. Het belang van gebiedsgericht werken is het snel kunnen delen van aanwezige gedetailleerde wijkkennis. Het dwingt tot keuzes op kleiner schaalniveau. De bewonersbetrokkenheid wordt beschouwd als essentieel, omdat deze betrokkenheid leidt tot voor bewoners **zichtbare doelen en realistische keuzes** in de wijk, zowel fysiek-ruimtelijk, als economisch en sociaal.

Door deze betrokkenheid zijn bovendien de publieke afwegingen beter te begrijpen voor bewoners. Het leidt daarmee ook tot een **steviger lokale democratie** en tot een kleinere afstand tussen burger en overheid. De leefwereld van de bewoners sluit beter aan bij de systeemwereld van de overheid. Overigens dient hier wel opgemerkt te worden dat ook wijkondernemingen niet alle bewoners in de wijk zullen bereiken. De zogenaamde ‘**best persons**’ (Van den Brink e.a., 2012) leveren een belangrijke bijdrage aan de verbinding tussen de leefwereld van de bewoners en de systeemwereld van de overheid en het maatschappelijk middenveld.

Wijkondernemingen versterken daarmee het vermogen van bewoners om te reageren op continu veranderende omstandigheden. Dit is een continu proces van geleidelijke verandering.

Omdat op basis van de verzamelde informatie nog onvoldoende gezegd kan worden over de impact op de vitaliteit van de onderzochte wijken kan hypothese 1 noch verworpen noch aangenomen worden.

■ **Hypothese 2:** Wijkondernemingen streven een actieve betrokkenheid na van bewoners. Voor de vitaliteit van de wijk gaat het echter niet alleen om de factoren die de betrokkenheid van bewoners met de wijk bepalen, maar ook hoe die betrokkenheid wordt geactiveerd in initiatieven ter verbetering van de leefomgeving. **Door wijkondernemingen wordt de collectieve weerbaarheid van de wijk vergroot.** Gedeelde belangen en verwachtingen, vertrouwen (working trust) en sociale cohesie spelen daarbij een belangrijk rol.

Het blijkt dat sociale samenhang een grote rol speelt in het functioneren van buurten en wijken. De *collective efficacy* theorie (Sampson e.a., 2012) benadrukt het belang van de wijkgemeenschap, die in staat is om gezamenlijk bepaalde problemen aan te pakken en op te lossen. Het betreft zowel een actief gevoel van betrokkenheid, als de gedeelde overtuiging van het vermogen van bewoners, dat hun acties het bedoelde effect bewerkstelligen. ‘Collective efficacy’ heeft dus zowel betrekking op kennis, gedrag en houding als op de gedeelde verwachtingen van de doeltreffendheid daarvan.

Alle onderzochte wijkondernemingen blijken de collectieve weerbaarheid te versterken. Hiermee kan hypothese 2 op basis van de geanalyseerde casussen aangenomen worden. De Nieuwe Jutter levert een positieve bijdrage aan de sociale cohesie. De bewoners werken al jaren samen op basis van **gedeelde belangen en verwachtingen**. De gekozen organisatiestructuur versterkt het onderling **vertrouwen** (working trust) en de **sociale samenhang**. De bewoners leren van elkaar en ervaren ruimte om te kunnen zeggen wat ze op hun hart hebben. Er bestaat vertrouwen in de professionals van het bestuur. De bewoners bereiken met de activiteiten in het buurthuis 800-900 bewoners per week.

Ook binnen de bewonersbedrijven wordt de collectieve weerbaarheid vergroot. Op Eigen Houtje kent een **open sfeer**, waarbinnen de maatschappelijke en sociale doelstellingen niet uit het oog worden verloren. De huurders worden betrokken bij de activiteiten en “moeten affiniteit hebben met het doel en concept van bewonersbedrijven, maar krijgen geen formele zeggenschap daarover”. De gedeelde belangen en verwachtingen liggen tevens op wijkniveau, als gevolg van de jarenlange integrale aanpak van Emmen Revisited. “Het hele scala aan talenten en mogelijkheden is aanwezig in de wijk, dat moet je stimuleren”.

In Delfzijl Noord waren de buurtverenigingen opgeheven door de sloop van woningen en de grote verhuisbeweging, die daardoor ontstond. Dit kwam de sociale samenhang niet ten goede. Het bewonersbedrijf Delfzijl Noord activeert bewoners en bevordert het collectief ondernemerschap in de wijk. Het project Groen voor Rood en

lokale bedrijven dragen vervolgens bij aan het herstel van de sociale samenhang in de wijk. Zo is de belevingstuin ontworpen door één van de wijkbewoonsters. Tijdens een voorlichting maakte ze kennis met de plannen voor het braakliggend terrein van 4 hectare. Ze meldde zich aan en is vanaf de start de kartrekker van de belevingstuin. Ze heeft veel geleerd, zegt ze zelf. Zo geeft ze inmiddels leiding aan de groep vrijwilligers, verzorgt presentaties voor bestuurders en regelt en organiseert alle zaken rondom de tuin.

In alle wijkondernemingen wordt de actieve betrokkenheid van bewoners omgezet in **daadwerkelijke acties en zichtbaar resultaat** in de wijk of buurt. De belevingstuin in Delfzijl Noord wordt intensief bezocht door de bewoners van Woonzorgcentrum BetingeStaete en wordt ervaren als een bijzondere aanwinst in de buurt. De Nieuwe Jutter trekt wekelijks vele bezoekers en Op Eigen Houtje kent een bijzondere mix van lokale bedrijvigheid, waardoor dagelijks vele bewoners naar het bewonersbedrijf komen.

■ **Hypothese 3:** Ontmoetingsplaatsen in de wijk zijn van belang voor de vertrouwdeheid tussen bewoners onderling en tussen bewoners en professionals. **Wijkondernemingen versterken de sociale en fysieke infrastructuur in de wijk.**

In de interviews is naar voren gekomen dat de wijkondernemingen een sterke gerichtheid kennen op de maatschappelijke en sociale doelstellingen. Het belang van een ontmoetingsplek wordt in alle casussen onderkend. Deze ontmoetingsplaatsen in de wijk bevorderen de sociale samenhang en de **vertrouwdheid in elkaar en in anderen**. De ontmoetingsplaats als onderdeel van de fysieke infrastructuur is van grote waarde voor de wijk en de bewoners. De fysieke en sociale component zijn nauw met elkaar verbonden in de wijk of buurt.

In en door de Nieuwe Jutter is een **sterke sociale steunstructuur** ontstaan in de wijk, waarin men elkaar helpt, klaar staat voor de ander en zorgt voor de medebewoners. De gehechtheid in de buurt is daadwerkelijk toegenomen. Hoewel dit minder duidelijk naar

voren komt bij de bewonersbedrijven, lijkt deze vorm van informele sociale ondersteuning en zorg ook in Emmerhout en Delfzijl-Noord te ontstaan. De vrijwilligersgroep van het project Groen voor Rood is na een jaar van intensieve samenwerking een hechte groep van bewoners geworden. Tijdens de werkzaamheden in de tuin wordt veel met elkaar gedeeld. Volgens één van de geïnterviewden wordt daardoor minder een beroep gedaan op de systeemwereld.

Er vormen zich in de wijk interessante **interne transacties**, zoals de kok van de Nieuwe Jutter, die langzamerhand zijn werkgebied uitbouwt naar andere buurthuizen en organisaties in de wijk. Er ontwikkelt zich een vorm van lokaal ondernemerschap, waar ook andere buurtbewoners bij worden betrokken.

Het Repaircafé in Delfzijl repareert van kleding tot fietsen, tegen een kleine vergoeding en biedt duurzame oplossingen voor mensen met een smalle beurs.

De werkzaamheden van de wijkondernemingen dragen direct bij aan de verbetering van de kwaliteit van de wijk. Vrijwilligers in de wijk zijn actief betrokken bij de inrichting en het beheer van de openbare ruimte, zoals in Emmerhout en Delfzijl Noord te zien is. De effecten zijn voor alle bewoners tastbaar en zichtbaar. Ze hebben **direct profijt** van de verbeteringen in het openbaar gebied, waardoor het onderling vertrouwen toeneemt en het vertrouwen in professionals, waardoor het onderling vertrouwen wordt versterkt en het vertrouwen in professionals toeneemt. Op basis van deze analyse lijkt hypothese 3 voor de onderzochte casussen aangenomen te kunnen worden.

De collectieve weerbaarheid stijgt naarmate het **vertrouwen in professionals** toeneemt. Bewoners die de bestuurlijke doorzettingskracht als positief ervaren, voelen zich meer verbonden met de buurt. Het vertrouwen in instanties is een belangrijk gegeven en zorgt voor een sterkere sociale samenhang. In de onderzochte casussen is het vertrouwen in instanties verbeterd door de aanwezigheid van de wijkonderneming. Dit is duidelijk waarneembaar

in de Nieuwe Jutter. De bewoners ervaren de professionals in het bestuur als ondersteunend. In Delfzijl Noord ervaart men een soortgelijk vertrouwen en in Emmerhout is door de actieve wijkvereniging eveneens een goede basis van vertrouwen ontstaan. De Raad van Advies van Op Eigen Houtje biedt vanuit de aanwezige kennis en deskundigheid ondersteuning aan het bestuur en de zakelijk leider.

Overigens blijkt dat de bewoner tegelijkertijd professional is en andersom. Het onderscheid tussen bewoner en professional wordt in wijkondernemingen minder duidelijk. Deze hybride vormen van samenwerking, waarin het onderscheid tussen bewoners en professionals langzaam verdwijnt, vraagt een andere manier van aansturing en organisatie. Met name binnen de bewonersbedrijven blijkt dit een zoektocht te zijn.

■ **Hypothese 4:** Netwerken van lokale organisaties en vrijwilligersorganisaties blijken een hogere mate van collectieve weerbaarheid te voorspellen. **De aanwezigheid van strategische netwerken van lokale organisaties en vrijwilligersorganisaties is een noodzakelijke voorwaarde voor succesvolle wijkondernemingen.**

Alle onderzochte wijkondernemingen streven een goede samenwerking na met wijkverenigingen, lokale organisaties, gemeenten en bedrijven. Het sterkst komt dit naar voren bij de bewonersbedrijven, hetgeen niet verwonderlijk is, daar het één van hun uitgangspunten is. De beide bewonersbedrijven zijn voortgekomen uit de jarenlange samenwerkingstraditie rondom de herstructurering en vernieuwing. Deze constatering lijkt hypothese 4 sterk te ondersteunen. Deze wijkondernemingen beschikken over de noodzakelijke wijkkennis en weten de juiste wegen te bewandelen. Daarin schuilt tevens een zekere **afhankelijkheidsrelatie**. Deze samenwerking is essentieel voor het behalen van de geformuleerde doelstellingen en daarmee voor het behalen van resultaten en succes, zo blijkt uit de onderzochte casussen.

De actieve betrokkenheid van de bewoners in de

wijkondernemingen en het lokaal ondernemerschap bevorderen de vorming van coöperatieve verbindingen en netwerken. Er ontstaat daardoor een vorm van **interconnectiviteit**. Interacties op lokaal niveau hebben gevolgen voor de interacties op gemeentelijk of regionaal niveau. Lokale patronen verbinden met en vormen patronen op hogere schaalniveaus. Dat leidt tot **opschaling van aandacht en maatregelen**.

Hierdoor ontstaan productieve verbindingen met strategische netwerken van lokale organisaties. Deze verbindingen zijn bepalend voor het succes van de wijkondernemingen.

■ **Hypothese 5:** Wijkondernemingen zijn door hun assemblerend vermogen in staat bij te dragen aan waardeontwikkeling in de wijk in de brede zin van het woord. **Wijkondernemingen leiden via co-creatie tot economische, fysieke en sociale waarde(vermeerdering) van en voor de wijk.**

Waarde is wat de wijkgemeenschap als waardevol beschouwd. Dat wijkondernemingen waardevol zijn voor de bewoners in de wijk, staat buiten kijf.

Door het stimuleren van lokaal ondernemerschap ontstaat in de wijk meer diversiteit. Jacobs (1961) gaf al aan dat diversiteit essentieel is voor de vitaliteit van de stad en van de wijken. In Emmerhout is naast het winkelcentrum met een snackbar en Chinees restaurant geen andere bedrijvigheid in de buurt. Er is dus onvoldoende **couleur locale**. Daardoor is er onvoldoende levendigheid op straat en in de wijk. Binnen de wijkondernemingen ontwikkelt zich een vorm van sociaal-maatschappelijke bedrijvigheid. Opvallend is in Emmerhout het grote aantal zzp'ers in de wijk. Het was aanvankelijk de bedoeling dat het bewonersbedrijf ruimte zou bieden aan de zzp'ers in de wijk. De animo was groot onder de zzp'ers in de buurt.

De daadkracht van de gemeente ontbrak, waardoor het oorspronkelijk idee voor de invulling van het bewonersbedrijf kwam te vervallen. Voor de toekomst zou op basis van de belangstelling van

zzp'ers een goed verdienmodel mogelijk zijn. Er is voldoende potentie in de wijk.

Delfzijl Noord benadrukt juist het **lokaal ondernemerschap** en heeft inmiddels een aantal lokale bedrijfjes gerealiseerd. In mei 2015 heeft de gemeente Delfzijl het beheer en onderhoud van het terrein officieel overgedragen aan de Stichting Bewonersbedrijf Delfzijl Noord. Gezamenlijk hebben ze een overeenkomst getekend met afspraken over het beheer en onderhoud van het totale terrein.

De onderzochte wijkondernemingen leiden via co-creatie tot waardevermeerdering in de wijk.

In Delfzijl Noord is de fysieke en economische waarde duidelijk waarneembaar. Het project Groen voor Rood leidt tot directe verbetering van de kwaliteit van de leefomgeving. De waarde van de belevingstuin, bedoeld voor de ouderen uit het woonzorgcentrum BetingeStaete wordt zowel door de bewoners als door de professionals onderkend. De Nieuwe Jutter heeft een duidelijke sociale waarde voor de bewoners uit de wijk, hoewel in deze buurt ook de gezondheidswaarde wordt benoemd.

Op Eigen Houtje realiseert vooral een economische en sociale waarde in de buurt. Het betreft hier kleinschalig sociaal-maatschappelijk ondernemerschap.

Voor alle wijkondernemingen geldt dat de **gecreëerde waarde op alle terreinen** zichtbaar is. Hypothese 5 kan hiermee aangenomen worden voor de in deze scriptie onderzochte casussen.

De waarde komt veelal tot stand in samenwerking met andere lokale organisaties. Daarbij maakt men over en weer gebruik van elkaars strategische netwerken. Duurzame allianties in de buurten bevorderen de waardevermeerdering en zorgen voor de noodzakelijke opschaling.

 Hypothese 6: Het kost tijd om een effectieve wijkonderneming op te zetten. **Het geven van voldoende tijd aan wijkondernemingen is wenselijk om tot voldoende wasdom te komen en daadwerkelijk waarde toe te voegen.**

Alle onderzochte wijkondernemingen zijn **afhankelijk van (overheids)subsidies**. Het blijkt een moeilijke opgave te zijn om zonder financiële ondersteuning van andere partijen, een goed verdienmodel te ontwikkelen. De maatschappelijke en sociale doelstellingen staan soms op gespannen voet met de financiële doelstellingen. Met name de bewonersbedrijven worstelen met dit gegeven, daar de discours gericht is op financiële onafhankelijkheid en zelfstandig ondernemerschap. Uit de interviews blijkt dat de bewonersbedrijven relatief veel aandacht besteden aan het vormgeven van een sluitend verdienmodel. Wellicht heeft dit te maken met de 'startfase' waarin beide bewonersbedrijven zich momenteel nog in bevinden.

Voor de Jutter lijkt dit minder een item. Dit buurthuis in zelfbeheer ervaart de exploitatie als een realistische en gezonde financiële basis.

Het initiatief tot de oprichting van een wijkondernemingen is meestal afkomstig van bewoners uit de buurt en vrijwilligers, die jarenlang actief zijn geweest in de wijk- en buurtverenigingen. Een deel van vrijwilligers is niet meer actief op de arbeidsmarkt of gepensioneerd. De wijkondernemingen zijn sterk **afhankelijk van de vrijwillige inzet** van deze bewoners uit de wijk. De continuïteit is daardoor soms een punt van aandacht, hoewel wel moet worden gezegd dat in alle casussen de belangeloze inzet van de vrijwilligers bewonderenswaardig is.

De wijkondernemingen benadrukken dat er doorgaans een **verschil in benadering** is door de gemeenten. Bewoners worden nog steeds met argusogen bekeken. Een bewoner, ongeacht zijn of haar achtergrond, kennis en deskundigheden wordt minder serieus genomen dan een professional. Dit is zeer hardnekkig volgens een aantal geïnterviewden. De gemeenten koesteren een cynisch

wantrouwen jegens bewoners, hetgeen de collectieve weerbaarheid ten goede komt.

Wijkondernemingen zijn kwetsbaar en hebben doorgaans meer tijd nodig om zich stevig te verankeren in de wijk en om uiteindelijk succesvol te kunnen zijn. Hypothese 6 lijkt hiermee ondersteund te worden. Omdat er echter onvoldoende kennis is opgebouwd over de daadwerkelijke waarde-opbouw over de langere termijn door wijkondernemingen kan deze hypothese met de kennis vanuit deze scriptie noch aangenomen noch verworpen worden.

.

5

CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

In dit hoofdstuk wordt tenslotte antwoord gegeven op de hoofdvraag, zoals geformuleerd in hoofdstuk 1. Dit hoofdstuk sluit af met een aantal aanbevelingen voor vervolgonderzoek en enkele bespiegelingen.

5.1. INLEIDING

In dit hoofdstuk zal antwoord worden gegeven op de hoofdvraag van dit onderzoek:

Op welke wijze dragen wijkondernemingen bij aan de vitaliteit van wijken?

In hoofdstuk 2 is het begrip vitaliteit nader gedefinieerd en is bepaald wat in dit onderzoek wordt bedoeld met de vitaliteit van wijken. Vitaliteit van de wijk wordt beschouwd als het vermogen van (delen van) een wijkgemeenschap om gezamenlijk te reageren op continu veranderende omstandigheden in de directe leefomgeving en om met elkaar nieuwe oplossingen te bedenken en te realiseren, gericht op duurzame ontwikkeling en vernieuwing. Er is de laatste jaren een duidelijke transitie zichtbaar naar meer zelfredzaamheid. Een grotere betrokkenheid van burgers kan leiden tot meer sociale samenhang en segregatie en uitsluiting helpen voorkomen. De wijk of buurt blijkt daarin een veel grotere rol te hebben dan aanvankelijk werd aangenomen. Mensen ervaren dezelfde leefomgeving allemaal anders. De waarde is dus datgene wat wijkbewoners als waardevol beschouwen en dat verschilt per persoon. Voor de ene bewoner zal dat vrijwilligerswerk zijn, voor de ander een veilige leefomgeving, voor weer een andere bewoner de ontmoeting in het wijkcentrum en het praatje tijdens een kop koffie.

Voor de vitaliteit van de wijk gaat het dus niet alleen om de factoren die de betrokkenheid van bewoners bij de wijk bepalen. Meer nog gaat het om de vraag hoe die betrokkenheid wordt geactiveerd in initiatieven ter verbetering van de leefomgeving. De factoren die een bepalende rol zouden kunnen spelen, zijn vervolgens verkend en benoemd. Dit heeft in hoofdstuk 2 geleid tot een conceptueel model. Deze is voorgelegd aan een aantal experts en vervolgens aan de hand van zes hypothesen getoetst aan de praktijk van drie wijkondernemingen. De conclusies van het praktijkonderzoek zijn in hoofdstuk 4.4 beschreven.

In de inleiding is tevens de vraag gesteld of wijkondernemingen zelf vitaal zijn onder alle omstandigheden. Deze als laatste geformuleerde deelvraag (zie hoofdstuk 1.4) zal in dit hoofdstuk worden beantwoord.

Paragraaf 5.2 bevat de belangrijkste conclusies van dit onderzoek. In paragraaf 5.3 komen de beperkingen van het onderzoek aan de orde. Vervolgens worden aanbevelingen voor vervolgonderzoek (5.4.) en beleidsaanbevelingen (5.5.) gedaan. De reflectie staat tenslotte in paragraaf 5.6.

5.2. CONCLUSIES

Op basis van het praktijkonderzoek kan de conclusie worden getrokken, dat het in hoofdstuk 2 (zie 2.7) gepresenteerde conceptueel model in grote lijnen wordt bevestigd.

In hoofdstuk 4 is aan de hand van zes hypothesen het conceptueel model getoetst aan de praktijk. In het praktijkonderzoek wordt hypothese 1 noch bevestigd noch verworpen. De wijkondernemingen dragen inderdaad vanuit een integrale benadering bij aan de vitaliteit van de wijken, maar blijken evenzeer een resultaat te zijn van een jarenlange integrale wijkaanpak.

De hypothesen 2, 3 en 4 worden op basis van het praktijkonderzoek ondersteund en aangenomen. De wijkondernemingen kennen een sterke en actieve bewonersbetrokkenheid, die vanuit gedeelde belangen en verwachtingen de bereidheid tot acties in

de buurt (fysiek, economische en sociaal) versterken. Ze fungeren nadrukkelijk als ontmoetingsplek in de wijk en bevorderen de vertrouwdsheid met elkaar en met anderen. Hieruit ontstaan coöperatieve verbindingen en sociale netwerken en ontstaat er een vorm van interconnectiviteit tussen het lokale niveau van de wijk en de andere schaalniveaus. In de wijkondernemingen worden bovendien de essentiële verbindingen gelegd tussen de drie factoren onderling, waardoor ze de vitaliteit van wijken stimuleren en activeren. Het vermogen van wijkgemeenschappen om te reageren op continu veranderende omstandigheden wordt daardoor positief beïnvloed.

Wijkondernemingen zijn, zo is uit het praktijkonderzoek naar voren gekomen, waardevol voor de bewoners in de wijk en leiden tot fysieke, economische en/of sociale waardevermeerdering in de wijk. Ook de hypothesen 5 en 6 worden in het praktijkonderzoek ondersteund. Daarbij dient bij hypothese 6 wel de kanttekening te worden gemaakt, dat er echter onvoldoende kennis is opgebouwd over de daadwerkelijke waarde-opbouw over de langere termijn door wijkondernemingen. Op grond van deze constatering is hier de constatering gerechtvaardigd dat hypothese 6 noch kan worden bevestigd noch kan worden weerlegd.

Collectieve weerbaarheid bepaalt zowel een actief gevoel van betrokkenheid, als de gedeelde overtuiging van het vermogen van bewoners, dat de eigen acties een bepaald effect kunnen bewerkstelligen. De organisatiegraad van de wijk en het vertrouwen in de daadkracht van professionals versterkt de mate van buurtbinding en zorgt voor een sterkere collectieve weerbaarheid. Ontmoetingsplekken vergroten de vereiste onderlinge vertrouwdsheid en de vertrouwdsheid met anderen en doorbreken de negatieve beeldvorming in een buurt of wijk, hetgeen weer een positieve uitwerking heeft op de collectieve weerbaarheid. Bovenstaande leidt tot een grotere vitaliteit van de wijk. Het vermogen van de wijkgemeenschap om te kunnen reageren op wisselende omstandigheden wordt versterkt. Dit leidt vervolgens tot waardeontwikkeling en tot verbetering van de kwaliteit van de directe leefomgeving. Wijkondernemingen dragen op deze wijze bij aan de vitaliteit van de wijk.

Zijn wijkondernemingen zelf vitaal onder veranderende omstandigheden?

Deze deelvraag is nog niet beantwoord en kan onvoldoende worden bevestigd op basis van dit onderzoek. Uit het interview met de vertegenwoordigers van het LSA komt naar voren dat er in Nederland voorbeelden zijn aan te wijzen van wijkondernemingen, die zich al vele jaren weten te handhaven. De factor tijd lijkt daarin van belang te zijn. De vitaliteit van de wijkondernemingen zelf is echter op grond van de onderzochte casussen onvoldoende aangetoond.

5.3. BEPERKINGEN

Dit onderzoek kent enige beperkingen. Uit het onderzoek van Sampson (2012) komt naar voren dat de wijken in de basis over een zekere mate van collectieve weerbaarheid moeten beschikken. De reeds in de wijk aanwezige collectieve weerbaarheid is in deze scriptie buiten beschouwing gelaten.

Een andere beperking is dat in het praktijkonderzoek slechts drie casussen zijn onderzocht.

Reden hiervoor is de beperkte tijd die voor dit onderzoek beschikbaar was. Er kunnen dan ook geen algemeen geldende uitspraken worden gedaan over de wijze waarop wijkondernemingen bijdragen aan de vitaliteit van wijken.

Zoals in bovenstaande is aangegeven, is de vraag in hoeverre de wijkondernemingen zelf vitaal zijn onder veranderende omstandigheden op basis van dit onderzoek niet te beantwoorden. De beperkte tijd, waarin dit onderzoek heeft moeten plaatsvinden, speelt daarbij een rol. Dit vereist namelijk het longitudinaal volgen van wijkondernemingen, hetgeen in het kader van deze scriptie niet mogelijk is.

5.4. AANBEVELINGEN VOOR AANVULLEND ONDERZOEK

Het strekt tot aanbeveling om de wijkondernemingen gedurende een lange tijd te volgen en nader onderzoek te doen naar de effecten van deze bewonersinitiatieven in Nederland op de daadwerkelijke vitaliteit van de wijken. De ervaringen in Groot Brittannië (NESTA, 2011) lijken uit te wijzen dat de wijkondernemingen aldaar leiden tot aanzienlijke fysieke, economische en sociale waardeontwikkeling. Doel is te bezien of deze effecten mogelijk op de lange termijn ook in Nederland aan de orde zijn. Op deze wijze kan er voldoende kennis wordt opgebouwd over de waarde-opbouw door wijkondernemingen over de lange termijn.

Uit dit onderzoek komen aanwijzingen dat het vertrouwen van professionals in bewoners(initiatieven) nog steeds onvoldoende is. Dit lijkt een hardnekkig gegeven en behoeft nader onderzoek.

5.5. BELEIDSAANBEVELINGEN

Hieronder volgen enkele (beleids)aanbevelingen aan lokale en regionale overheden. Het belang van bewonersinitiatieven en in het bijzonder van wijkondernemingen in het stimuleren en versterken van de vitaliteit van wijken is in deze scriptie voldoende aangetoond. In het onderzoek is naar voren gekomen dat wijkondernemingen een 'extra' bewijslast ervaren vanuit lokale en regionale overheden. Deze extra bewijslast betreft de betekenis en waarde van de wijkondernemingen zelf, maar ook de effecten van de wijkondernemingen in de waardeontwikkeling voor de wijken.

Het strekt tot aanbeveling om de meetlat voor bewonersinitiatieven en wijkondernemingen in het bijzonder niet extra hoog te leggen. Erken als lokale en regionale overheden de waarde van de wijkondernemingen in de volle breedte. De waarde van de affectieve component van processen blijkt van grotere betekenis dan soms wordt verondersteld.

Wijkondernemingen zijn gebaat bij een andere invulling van

het begrip waarde, dat meer recht doet aan deze 'civic economy'. De herkenning en aandacht voor een breder scala aan resultaten (outcomes) op lokaal en regionaal niveau zou recht doen aan deze civic economy.

Een beter begrip van de impact van sociale investeringen kan positief werken op de besluitvorming van lokale en regionale overheden. Onderzoek de mogelijkheden van meer wijkgerichte financieringsvormen. In Emmerhout wordt momenteel in samenwerking met de gemeente onderzocht welke voor- en nadelen een dergelijke manier van wijkgerichte financiering en van monitoring van budgetten zou kunnen betekenen.

Een integrale benadering vereist het kunnen ontsluiten van andere financieringsstromen. De werkwijze van lokale en regionale overheden is niet gericht op een dergelijke aanpak waar het de financiering van activiteiten en maatregelen betreft. Onderken als lokale en regionale overheden het belang van een dergelijke benadering en maak deze ontsluiting van financieringsbronnen mogelijk. Lokale en regionale overheden kunnen dit proces stimuleren en versnellen. Combineer de sectorale budgetten tot wijk- of buurtbudgetten. De huidige discussies over buurtrechten ondersteunen (het belang van) deze ontwikkeling en zouden kunnen leiden tot een wettelijke verankering.

Wijkondernemingen zijn hybride samenwerkingsvormen. Het onderscheid tussen bewoners en professionals lijkt te vervagen in deze samenwerkingsvormen. Lokale en regionale overheden zouden zich meer bewust mogen zijn van de kennis en deskundigheid van bewoners en het vertrouwen in bewoners en hun beeld op sommige punten mogen bijstellen.

Geef daarom de ruimte en de tijd aan wijkondernemingen om zich te ontwikkelen tot succesvolle initiatieven en ondernemingen en oordeel niet te snel.

5.6. PERSOONLIJKE BESPIEGELINGEN

Voor mij is duidelijk geworden dat wijkondernemingen een waardevolle bijdrage kunnen leveren aan de vitaliteit van wijken. Afgezien van het versterken van de collectieve weerbaarheid, blijken deze initiatieven een enorme meerwaarde te hebben voor de bewoners en de wijk. Deze waarde is doorgaans niet zichtbaar en heeft soms tot gevolg dat de resultaten van deze ondernemingen onvoldoende 'op waarde' worden geschat. Tijdens de vele gesprekken met buurtbewoners is mij onmiskenbaar duidelijk geworden hoe belangrijk een ontmoetingsplek in de wijk is voor oudere buurtbewoners ter voorkoming van vereenzaming en uitsluiting.

Ook is mij gebleken dat deze bewonersinitiatieven kwetsbaar zijn en in sterke mate afhankelijk van de bestaande strategische netwerken en overheidssubsidies. Burgerbetrokkenheid is een kwestie van veel geduld en van vertrouwen en ruimte durven geven.

Eén van de geïnterviewden benadrukte de 'dubbele bewijslast'. Het wantrouwen bij professionals blijkt hardnekkig en vormt geen vruchtbare bodem voor succesvolle wijkondernemingen. Gelukkig heb ik tijdens mijn bezoeken aan de wijkondernemingen mogen ervaren hoe krachtig bewoners als collectief kunnen zijn en ben ik overtuigd geraakt van het belang om deze activiteiten te stimuleren.

Overheden zouden deze initiatieven meer moeten omarmen en de financiering moeten toespitsen op het schaalniveau van de wijk of buurt. De actuele ontwikkelingen rondom buurtrechten vormen een belangrijke stap in de richting van wettelijk verankerde rechten. Het kan voor gemeenten wel degelijk interessant zijn om te onderzoeken wat de mogelijkheden zijn van een dergelijke aanpak. In Emmerhout ontwikkelt een werkgroep gezamenlijk met vertegenwoordigers van de gemeente een model voor budgetmonitoring op wijkniveau. Ik zal deze ontwikkeling zeker blijven volgen.

Vitaliteit van wijken schuilt in de kleinste details. Die details zijn alleen zichtbaar als we echt willen zien. Hier ligt een schone taak voor ons gebiedsontwikkelaars.

LITERATUURLIJST EN ACHTERGRONDINFORMATIE

- Baarda, B.D., M.P.M. de Goede en J. Teunissen (2005) *'Basisboek kwalitatief onderzoek'*. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek. Groningen/ Houten: Wolters-Noordhoff.
- Bailey, N. (2012), *'The role, organisation and contribution of community enterprise to urban regeneration policy in the UK'*. Progress in Planning, 77(1), 1-35.
- Bakker, J., Denters, B., & Klok, P.-J. (2011), *'Welke burger telt mee(r) in de doe-democratie?'* Beleid en Maatschappij, 38(4), p.402-418.
- Bergevoet, T. en M van Tuijl (2013), *'De flexibele stad'*. Oplossingen voor leegstand en krimp. Rotterdam: nai010 uitgevers.
- Blond, P. (2010). *'Red Tory. How left and right have broken Britain and how we can fix it'*. London: Faber and Faber.
- Boelhouwer, P. (2013), *'Financiële instituten houden Nederlandse koopwoningmarkt in houdgreep'*. In: Het Tijdschrift voor de Volkshuisvesting, nummer 1 feb. 2013, p.21-25.
- Boer, N. de (2001), *'De opkomst van de wijkaanpak als dominante strategie in het social beleid'*.
- Boer, N. de en E. Lugtmeijer (2009), *'De wijkmachinerie: repareren of herontwerpen'*. Wijkgericht Werken in Nederland anno 2008. Journal of Social Intervention: Theory and Practice. Volume 18, Issue 1, pp. 44-59.
- Boer, N. de en J. van der Lans (2011), *'Burgerkracht. De toekomst van het sociaal werk in Nederland'*. I.o.v. Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling. Den Haag.
- Boonstra, B. en L. Boelens (2011), *'Self-organisation in urban development; towards a new perspective on spatial planning'*. Urban Research and Practice.
- Breman, B. (2011), *'Omgaan met krimp in het landelijk gebied: vitaliteit als vertrekpunt'*. Alterra Wageningen, UR. In: Transitie voor krimp. Van leefbare naar vitale regio's. Provinciale Raad voor Omgevingsbeleid Gelderland.
- Brink, G. van den (2012), *'Presentatie tijdens de Atriumlezing op 12 april 2012: de beste krachten zoeken, vinden en ... ook inzetten'*.
- Buitelaar, E., M. Galle en N. Sorel (2014), *'The public planning of private planning: an analysis of controlled spontaneity in the Netherlands'*. In: Andersson, D.E. & S. Moroni (ed.) (2014, Cities And Private Planning, hoofdstuk 12, p. 248-268.
- Buitelaar, E. en M. Haijer (2011), *'Het systeem kraakt Systeemverandering als opgave voor de leefomgeving'*. In: RO Magazine, Jaargang 29, nr.12, december 2011, p. 12-15.
- Castells, M. (2009), *'Preface to the 2010 edition of The Rise of the Network Society'*. Economy, Society and Culture. Oxford: Blackwell, Vol.1, p. xvii-xliv.
- Chang, H.-J. (2010), *'23 Dingen die ze je niet vertellen over het kapitalisme'*. Nieuw Amsterdam Uitgevers.
- Dautzenberg, M., C. Kolner en P. van Soomeren (2008) *'De waarde van de wijk'*. Perspectieven en verwachtingen van bewoners, gemeenten en professionals op de wijk. DSP-groep Amsterdam.

- Davoudi, S. (2012), *'Resilience: a bridging concept or a dead end?'*. In: Planning Theory & Practice, Vol. 13, No. 2, 299–308, June 2012.
- Deloitte Real Estate (2013) *'Financiële situatie bij gemeentelijke grondbedrijven'*.
- Denters, S.A.H., Tonkens, E.H., Verhoeven, I., Bakker, J.H.M. (2013). *'Burgers maken hun buurt'*. Den Haag: Platform 31.
- Edelenbos, J., N. Schie en L. Gerrits (2010), *'Organizing interfaces between government institutions and interactive governance'*. Policy Sciences, 43: 73-94.
- Fortuin, K. en A. Ouwehand, (2003), *'Leidraad sociale wijkvisie'*. Project Sociaal Fysieke wijkaanpak. Uitgave: Ministerie van VROM en Ministerie van VWS. Den Haag.
- Franke, S. en G.J. Hospers (redactie) (2009), *'De levende stad'*. Over de hedendaagse betekenis van Jane Jacobs. Amsterdam: SUN/Trancity.
- Hajer, M. en Reijndorp A. (2003). *'Op zoek naar nieuw publiek domein'*. Rotterdam: NAI uitgevers
- Ham, M en J. van der Meer (2015), *'De ondernemende burger. De woelige wereld van lokale initiatieven'*. Sociale Vraagstukken / Movisie.
- Heijden, J. van der (2011), *'Productie door de burger'*. Democratischer dan volksvertegenwoordiging. Delft: Eburon.
- Heurkens, E., T. Daamen en P. Pol, (2015), *'Faciliteren als basis: lessen uit Rotterdam'*. In: ROMagazine, jaargang 33, no.1-2, pp 30-33.
- Hollis, L. (2013), *'Cities are good for you'*. The Genius of the Metropolis. London: Bloomsbury.
- Jacobs, J. (1961), *'Dood en leven van grote Amerikaanse steden'*. Vertaling gebaseerd op de Modern Library Edition uit 1993. Amsterdam: SUN/Trancity.
- Jacobs, J. (2000), *'The Nature of Economies'*. New York; Vintage books.
- Kamerbrief van Minister Vogelaar aan de Tweede Kamer (2007), Wijkenselectie voor de wijkenaanpak. Kamerstuk 24-04-2007.
- KEI & NICIS Institute (2012), *'Stedelijke vernieuwing op uitnodiging'*.
- Kleinhans, R. en G. Bolt (2010), *'Vertrouwen houden in de buurt'*. Verval, ervaring en collectieve zelfredzaamheid in stadsbuurten. NICIS-onderzoek, TU Delft en Universiteit Utrecht.
- Klerk, L. de (2011), *'Terug naar af; uw krediet is verdampt'*. In: Rooilijn, nr. 6, 2011, p. 396-404)
- Köbben-Stoppelenburg, J. (2011), *'Onvoorspelbaarheid als kans voor de Nederlandse wijkontwikkeling'*. Rotterdam: MCD-scriptie.
- LSA (2011). *'Projectplan Experiment Bewonersbedrijven in Nederland'*. Utrecht: Landelijk Samenwerkingsverband Aandachtswijken.
- Landelijk Samenwerkingsverband Actieve Bewoners (2015), *'Hou het lokaal. Het nut van nationale en lokale buurtrechten'*.
- Leidemeijer en van Kamp (2003), *'Kwaliteit van de leefomgeving en leefbaarheid; naar een begrippenkader en conceptuele inkadering'*, RIGO en RIVM.
- Lenos, S., P. Sturm en R. Vis (2006), *'Burgerparticipatie in gemeenteland. Quick scan van 34 coalitieakkoorden en raadsprogramma's voor de periode 2006 – 2010'*. Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek.

- Locality (2014), *'Our members 2014. A snapshot of Locality's Membership'*. London: Locality.
- Luin, A. van., K. Termeer, H. Mommaas, G. Breeman en J. Hinssen (2012), *'Waardenmakerij, cahier gebiedsontwikkeling'*. NederlandBovenWater.
- Miazzo, F. en T. Kee (2014), *'We own the city'*. Enabling Community Practice in Architecture and Urban Planning. Amsterdam: Trancity*Valiz
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en Netwerk Platteland (2013), *'Burgercoöperaties in opkomst'*, nummer 4 (2013), pp. 16-17.
- Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijkrelaties, (2012), *'Informatieblad wijkondernemingen. Oriëntatie op rechtsvormen'*. Den Haag: Agentschap NL.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, (2013). Programma Bewonersparticipatie. *'Wijkondernemingen. Oriëntatie op rechtsvormen'*. Den Haag.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, (2014). Directie Woon- en Leefomgeving. *'Wijkondernemingen. Financieringsvormen en verdienmodellen'*. Den Haag.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, (2014). Directie Woon- en Leefomgeving. *'Wijkondernemingen. Samenwerken, dat doe je samen'*. Den Haag.
- Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijkrelaties (2014), *'Wijkondernemingen. Het zwembad als wijkonderneming'*. Uitgave van het Ministerie van BZK.
- NESTA, CABA, 00:/, (2011), *'Compendium for the civic economy'*. What that Big Society should learn from 25 trail-blazers'. London: 00:/ in association with NESTA and Design Council CABA.
- Nio, I., A. Reijndorp en W. Veldhuis (2008), *'Atlas Westelijke Tuinsteden Amsterdam'*. De geplande en geleefde stad. Amsterdam: SUN/Trancity
- Ministerie van Infrastructuur en Milieu (2014), *'Gebiedsontwikkeling Nieuwe Stijl: eerste stappen in de praktijk'*. Van Vinken naar Vonken.
- Onderzoeksinstituut OTB (2006), *'Economische initiatieven in stadswijken'*. TU Delft.
- Onderzoeksinstituut OTB (2015), *'Project Kennisontwikkeling Experiment Bewonersbedrijven. Eindrapportage'*. TU Delft.
- Oude Vrielink, M. en T. van de Wijdeven (2008), *'Bewonersinitiatieven: een prachtkans voor wijken?'*. In: Van wijken weten. Bestuurswetenschappen. Nr. 3. pp. 66-84.
- Ouwehand, A. en M. van Meijeren (2006), *'Economische initiatieven in stadswijken. Een verkennend onderzoek'*.
- Provinciale Raad voor Omgevingsbeleid Gelderland (2011), *'Transities voor krimp. Van leefbare naar vitale regio's'*.
- Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (2014). *'De toekomst van de stad'*. De kracht van nieuwe verbindingen.
- RIGO/ Stichting Atlas voor Gemeenten (2008), *'De Leefbarometer: rapportage instrumentontwikkeling'*.

- Sampson, R.J. (2004), *'Networks and neighborhoods. The implications of connectivity for thinking about crime in the modern city'*. In: McCarthy, H., P. Miller & P. Skidmore, *Network logic: Who governs in an interconnected world?* London: Demos Open Access.
- Sampson, R.J. (2006), *'Collective Efficacy Theory: Lessons Learned and Directions for Future Inquiry'*. In: Cullen, F.T., J.P. Wright & K.R. Blevins. *Taking Stock. The Status of criminological theory*. New Brunswick/ London: Transaction Publishers.
- Sampson, R.J. (2012), *'Great American City'*. Chicago and the enduring neighborhood effect. Chicago: The University of Chicago Press.
- Sassen, S (1994), *'The informal Economy: Between new developments and old regulations'*. In *The Yale Law Journal*.
- Teisman, G.R. (2005), *'Publiek Management op de grens van chaos en orde'*. Academic Service
- Teisman, G.R. (2012), *'Proceskunst, cahier gebiedsontwikkeling'*. Hoofdstuk 1 t/m 4, pp. 3-26. Innovatieprogramma NederlandBovenWater.
- Tonkens, E. (2008), *'De bal bij de burger. Burgerschap in een pluriforme, dynamische samenleving'*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2008
- Tonkens, E. en I. Verhoeven (2011), *'Bewonersinitiatieven: proeftuin voor partnerschap tussen burgers en overheid'*. Een onderzoek naar bewonersinitiatieven in de Amsterdamse wijkaanpak, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam/Stichting Actief burgerschap.
- Tulder, R. van (2012), *'Skill Sheets'*. An integrated Approach to Research, Study and Management.
- Uitermark, J. (2014), *'Verlangen naar Wikitopia'*. Oratie.
- Verwer, R en A. Walberg (2012), *'Een kwestie van vertrouwen. Werking en versterking van collectieve weerbaarheid in achterstandsbuurtten'*.
- VNG (2014), *'Zelforganisatie in vastgoed'*. In: Maatschappelijk vastgoed in de Etalage. Publicatie: Bouwstenen voor Sociaal.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2005) *'Vertrouwen in de Buurt'*. Rapporten aan de regering nr. 72, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2012) *'Vertrouwen in Burgers'*. Rapporten aan de regering nr. 88, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Wal, O. van der (2015), *'Steden van waarde. Perspectief voor stedelijke vernieuwing'*. Van sturen op groei naar koersen op waarde.
- Wijdeven, T. van de en F. Hendriks (2010) *'Burgerschap in de doe-democratie'*. NICIS Institute, Den Haag.
- Wijdeven, T. van de, L. de Graaf en F. Hendriks (2013), *'Actief Burgerschap'*. Lijnen in de literatuur. Tilburgse School voor Politiek en Bestuur.
- Wille, L. (2009), *'5 Ingrediënten voor economische vitaliteit'*. In: Vitale Stad, Jaargang 12, no. 8, pp. 40-48.
- Winkels, R. (2010), *'In stenen of in mensen. Slim investeren in stedelijke vernieuwing'*. Rotterdam: MCD-scriptie.
- Yin, R. K. (2009), *'Case Study Research'*. Thousand Oaks California: SAGE publications Ltd.

Zeeuw, F. De (2011), *'Gebiedsontwikkeling in Nederland: diepe val dwingt tot reflectie'*. In: Rooilijn, Jaargang 44, no. 6, pp. 404-411.

Zwaard, J. van der en M. Specht (2013), *'Betrokken bewoners, Betrouwbare overheid'*. Condities en competenties voor burgerkracht in de buurt. Literatuurstudie voor Kenniswerkplaats Leefbare Wijken Rotterdam.

CASESTUDIE 'DE NIEUWE JUTTER' UTRECHT:

- Gemeente Utrecht (2013), *'Wijkambities Zuidwest 2014-2018'*.
- Gemeente Utrecht (2014), *'Wijkactieprogramma 2015'*.
- Gemeente Utrecht (2015), *'Wijkactieprogramma 2016'*.
- Gemeente Utrecht (2014), *'Wijkwijzer 2014'*.
- Gemeente Utrecht (2015), *'Wijkwijzer 2015'*.
- Huygen, A. (2011), *'Met vereende krachten. De Nieuwe Jutter: buurthuis nieuwe stijl'*. Tussenrapportage. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Huygen, A. (2014), *'Buurthuizen in zelfbeheer. Benodigde kwaliteiten voor succesvol zelfinitiatief'*. Utrecht:
- <http://utrecht.buurtmonitor.nl> (bezocht op 10-10-2015)
- <http://www.denieuwejutter.nl> (bezocht op 11-10-2015)

CASESTUDIE 'OP EIGEN HOUTJE' EMMEN:

- Bewonersbedrijf Op Eigen Houtje (2013), *'Concept Ondernemingsplan BewonersBedrijf 'Op Eigen Houtje'*.
- Bewonersbedrijf Op Eigen Houtje (2013), *'Ondernemingsplan Bewonersbedrijf Op Eigen Houtje'*.
- Duyvendak, J.W. en P. van der Graaf (2005), *'Emmen Revisited: de koersresultaten van 5 jaar integrale wijkvernieuwing'*. Utrecht.
- Raatgever, A. en J. Niemans, (2012), *'Ruimte voor initiatief. Organische stedelijke ontwikkeling'*. Den Haag: Nirov | Platform31 in samenwerking met Urhahn Urban Design, het

Planbureau voor de Leefomgeving en het Ministerie van Infrastructuur en Milieu.

- <http://www.emmenrevisited.nl> (bezocht op 09-10-2015)
- www.opeigenhoutje.info (bezocht op 11-10-2015)
- Informatiefolders huurders van BewonersBedrijf Op Eigen Houtje

CASESTUDIE BEWONERSBEDRIJF DELFZIJL NOORD:

- Bewonersbedrijf Delfzijl Noord (2015), *'Jaarplan 2015'*.
- Bewonersbedrijf Delfzijl Noord (2015), *'Jaarverslag 2014'*.
- Gemeente Delfzijl (2013), *'Actieplan Dorpen-Wijken 2012-2022'*.
- Gemeente Delfzijl (2013), *'Integraal Investeringsprogramma Delfzijl 2012-2022'*
- Provincie Groningen (2010), *'Kijk op Krimp. Provinciaal actieplan bevolkingsdaling 2011-2014'*
- Regio Eemsdelta (2013), *'Woon- en Leefbaarheidsplan Eemsdelta'*. Publieksversie
- <http://www.kaw.nl/project/bewonersbedrijf-delfzijl-noord/> (bezocht op 16-10-2015)
- www.bewonersbedrijfdelfzijlnoord.nl (bezocht op 16-10-2015)

GERAADPLEEGDE WEBSITES:

- www.kvk.nl (bezocht op 10-10-2015)
- www.locality.org.uk (bezocht op 06-07-2015)
- www.ondernemersplein.nl (bezocht op 11-10-2015)
- www.bewonersbedrijven.nl (bezocht op 10-10-2015)
- www.lsabewoners.nl/nota-overleg-buurtrechten (bezocht op 11-10-2015)
- www.gebiedsontwikkeling.nu
- www.platform31.nl
- www.rijksoverheid.nl
- www.wijkonderneming.nl (bezocht op 10-10-2015)
- www.stipo.nl
- www.socialevraagstukken.nl

VIDEOREGISTRATIE LEZING KLAUS OVERMEIJER

http://airfoundation.nl/air_activiteiten/air_a_media/videoregistratie_lezinglbrgkla.html

BIJLAGE 1

TOPICLIJST WIJKONDERNEMINGEN

1. FUNCTIE EN PROFIEL VAN DE ONDERNEMING

- Aanleiding
- Doel van de wijkonderneming
- Type wijkonderneming (licht, netwerkend, coöperatief)
- Beheer van bestaande vastgoed en/of grond
- Rechtsvorm
- Partners
- Samenstelling bestuur
- Voornaamste activiteiten van de wijkonderneming
- Verdienmodel (inkomsten en uitgaven, subsidies)
- Personeel (vrijwillig en in dienst)
- Opbrengsten aangewend voor nieuwe investeringen in de wijk?
- Externe financiering
- Dagelijkse leiding
- Private partijen betrokken bij de wijkonderneming?

2. EEN SCHETS VAN DE WIJK

- Kun u een schets en typering geven van de wijk?
- Historie van de wijk (herstructurering en vernieuwing).
- Integrale aanpak in de wijken: waar uit zich dat in?
- Aan de hand van ruimtelijke kenmerken (ligging, bouwperiode, kwaliteit van de omgeving, bereikbaarheid / infrastructuur, woningvoorraad)
- Aan de hand van economische kenmerken (werkgelegenheid, opleidingsniveau, bedrijven en voorzieningen, bedrijvigheid, economische dynamiek, organisatiegraad bedrijfsleven, gemiddeld inkomen, werkloosheid)

- Aan de hand van sociaal-culturele kenmerken (samenstelling bevolking, sociale infrastructuur van de wijk, organisatiegraad voorzieningen, sociale samenhang, verenigingen)

3. DE WIJKONDERNEMING EN COLLECTIEVE DOELTREFFENDHEID/ WEERBAARHEID

- Kennen de bewoners de doelen van de wijkonderneming?
- Welke rol hebben de bewoners in de wijkonderneming?
- Welke rol hebben de professionals?
- Is er sprake van actieve betrokkenheid van bewoners? Op welke wijze krijgt dat vorm?
- Is er sprake van een hechte gemeenschap? Is er sprake van vertrouwen?
- Is er vertrouwen
- Op welke wijze worden belangen en verwachtingen in de wijkonderneming gedeeld?
- Hoe wordt dit geborgd?
- Hoe ziet de formele en informele sociale structuur in uw wijk eruit?
- Draagvlak (bewoners, lokale organisaties, overheid)

4. DE WIJKONDERNEMING EN COÖPERATIEVE VERBINDINGEN EN SOCIALE NETWERKEN

- Welke organisaties zijn actief in de wijk?
- Welke contacten zijn er met deze organisaties?
- Maakt de wijkonderneming deel uit van lokale netwerken en verbanden?
- Wat is de rol van de bewoners in deze netwerken?
- Wat is de rol van de professionals?
- Wat is de rol van het bestuur?
- Welke rol hebben de eventuele huurders in het vastgoed?
- Hoe zou u de relatie van de wijkonderneming met deze netwerken en verbanden typeren?
- Zijn de lokale netwerken van belang voor de activiteiten van de wijkonderneming?

- Zijn de lokale netwerken van belang voor de organisatie van de wijkonderneming?
- Is er onderscheid te maken tussen formele en informele netwerken (mantelzorg, buurtvervoer)?
- Maakt de wijkonderneming deel uit van formele landelijke netwerken?
- Hoe gaat de lokale overheid om met dit initiatief?

5. DE WIJKONDERNEMING EN DE FYSIEKE INFRASTRUCTUUR

- Wordt de wijkonderneming als ontmoetingsplaats gebruikt?
- Wie onderhoudt het openbaar gebied?
- Welke initiatieven ter verbetering van de directe leefomgeving worden ondernomen?
- Wat is de rol van de wijkonderneming?
- Betrokkenheid ondernemers en zzp'ers in de wijk(onderneming).
- Is er sprake van vaste huurders?
- Is er de mogelijkheid tot flexibele invulling van het vastgoed?
- Op welke wijze is de continuïteit geborgd?

6. WAARDE VOOR DE WIJK

- Economisch: lokaal (collectief) ondernemerschap, zzp'ers, directe werkgelegenheid, professioneel netwerk, vrijwilligerswerk,
- Gezondheid: eenzaamheid, gezonde leefstijl, informele zorg, sociale steunstructuur
- Sociaal: sociaal netwerk en contacten, eigenaarschap, educatie en scholing, talentontwikkeling, ontmoeting, participatie en betrokkenheid
- Fysiek: openbare ruimte, maatschappelijk vastgoed, onderhoud/beheer, omgeving, wijkontwikkeling.

7. VITALITEIT

- Welke aspecten van de wijkonderneming bevorderen de betrokkenheid van bewoners?

- Welke aspecten belemmeren de betrokkenheid van bewoners?
- Hoe gaat de wijkonderneming zelf om met veranderende omstandigheden? (continuïteit inzet vrijwilligers, houding professionals, gebrek aan financiën, gebrek aan draagvlak)

